

**„Az önkéntesség most olyan valami, hogy hallgatni kell róla”
Az informális önkéntesség vizsgálata egy a 2015-ös migrációs hullám
hatására kialakuló segítő csoport tükrében**

című doktori disszertáció

Készítette:

Ujhelyi Nelli

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Néprajz–Kulturális Antropológia Doktori

Program

Konzulens:

Dr. habil. Farkas Judit egyetemi docens

PTE BTK TKI Néprajz–Kulturális

Antropológia Tanszék

2022

Köszönetnyilvánítás

Itt szeretném kifejezni köszönetemet mindazoknak, akik hozzájárultak doktori értekezésem létrejöttéhez. Elsősorban azoknak az önkénteseknek tartozom hálával, akik megosztották velem tapasztalataikat és a bizalmukba fogadtak. Köszönöm témavezetőmnek, Farkas Juditnak a sok-sok szakmai és emberi segítségét, a mindig nyitott és támogató hozzáállását. Köszönöm az elővédésem opponenseinek, Lajos Veronikának és Nagy Zoltánnak az értékes kritikákat, amelyek nagyban javították a szövegem színvonalát. Valamint hálás vagyok a PTE-BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszékének és a Doktori műhely résztvevőinek, akik észrevételeikkel, szakmai javaslataikkal hozzájárultak a disszertációm megírásához.

Tartalom

I.	Bevezetés	5
II.	Elméleti keretek	10
III.	Módszertan.....	26
IV.	A menekültek segítésére irányuló önkéntesség kialakulása	36
IV. 1.	A 2015-ös európai migrációs hullám kialakulása és legfőbb eseményei Magyarországon.....	36
IV. 2.	A menekülteket segítő önkéntes hálózat és a Migration Aid Debrecen.....	45
V.	Az önkéntes segítségnyújtás feladatai, terepei és színterei.....	53
V. 1.	A menekültek segítésének feladatai és terepei	59
V. 2.	A menekült hullámot követő útkeresés és átalakulás	70
V. 3.	Közös segítségnyújtási gyakorlatok	74
V. 4.	„Mindig van olyan, aki segítségre szorul...” – Fragmentálódó önkéntesség.....	83
V. 4. 1.	A megszerzett civil tőke mobilizálása egy korábbi önkéntes projektben	84
V. 4. 2.	Kind People: a külföldi diákok mint adományozói bázis, feleslegük mint erőforrás	87
V. 4. 3.	A Szabadfogas országos kezdeményezés lokális megvalósítása	91
V. 4. 4.	Tarnabod és mi: kapcsolatrendszerekben szerveződő önkéntesség.....	94
V. 4. 5.	A menekülthullámhoz hasonló újabb széles társadalmi rétegeket érintő krízis szituáció: koronavírus járvány	100
VI.	„Adományokból, szabad időben, önként.” – Az önkéntesség egyéni perspektívái.....	106
VI. 1.	Élettörténeti kontinuitás vagy annak hiánya	108
VI. 2.	Mindenki abban segített, amiben csak tudott – speciális tudások és élethelyzete szerepe.....	111
VI. 3.	Élményekkel teli segítség mint tapasztalat.....	116
VII.	„Arra ébredek, hogy már megint egy újabb Facebook csoportban találok magam!” – Az online tér és az önkéntes szerveződések	123
VII. 1.	A közösségi média és az internet szerepe az önkéntesek tevékenységében	124
VII. 2.	Facebook csoportok – megalakulások és fennmaradások színtere és a koordináció eszköze	127

VII. 3. A valós idejű kommunikáció mint kulcselem.....	131
VII. 4. Facebook önkéntesség.....	132
VII. 5. Toborzás, adománygyűjtés és legitimáció	135
VII. 6. Összekapcsolódva	138
VIII. „Mentem, segítettem és erre ők, mások mondták, hogy szerintük ez politika.” – A segítő tevékenység politikai kontextusa	141
VIII. 1. A politikai indíttatás hiánya.....	152
VIII. 2. „Hazaáruló, sorosbérenc, menekültsimogató” – az önkéntesség mint ellenzéki stigma	156
VIII. 3. Az önkéntesség megítélésének változása. „Miért éppen a civilekkel lenne kibékülve a rendszer?”	160
VIII. 4. Informalitás mint stratégia.....	162
IX. Konklúziók.....	169
X. Bibliográfia	179

I. Bevezetés

Európa és ezen belül Magyarország számára a 21. század első évtizedeiben az egyik legmeghatározóbb társadalmi jelenség kétség kívül a 2015-ös migrációs hullám. A bevándorlás kérdése már korábban is jelentős kérdésként volt jelen az Európai Unió és tagállamai körében, azonban a 2015-ben csúcsosodó vándorlási hullám precedens nélküli jelenség volt az egyes országokban. Azt mondhatjuk, hogy nagyságrendjében, működésmódjában, összetételében egyaránt példa nélküli volt, ami egész Európa számára jelentős és sokrétű kihívásokat generált. (Bernáth – Kertész – Tóth 2016:288) Összetett hatásai kiterjedtek makroszinten a társadalmi, gazdasági, politikai és civil szférákra épp úgy, mint az egyéni életvilág hétköznapi jelenségeire. A magyar társadalomban egy olyan *hirtelen ható sérelemként* tekinthetünk a migrációs hullámra, amely aktivizálta és felerősítette a már létező véleménykülönbségeket, konfliktusokat és újabb félelmek kialakulását idézte elő. (McAdam, 1994.) Egyrészt kialakult a menekülteket¹ elutasító narratíva és növekvő tendenciát mutatott a xenofóbia, másrészt a bevándorlók iránti szolidaritás is megjelent és a menekültek segítésére önkéntes mozgalom jött létre. (Simonovits – Bernát 2016: 41–47.; Feischmidt 2016: 6.; Simonovits, 2016: 54.; Mikecz 2020/a) A menekültek segítésére létrejött szerveződések kisebb részben már korábban is működő, hivatalos civil szervezetek, valamint döntő részben újonnan aktivizálódó, alulról szerveződő, úgynevezett *grassroots*² informális civil csoportok alkották. Tevékenységük alapvető szociális ellátást biztosított és segítséget nyújtott az országba érkező és az azon keresztül utazni szándékozó menekülteknek. A civil segítségnyújtás két fő terepen zajlott. Egyrészt az ország déli határmenti területein, ahol a menekültek beérkeztek Magyarország területére. Másrészt, a menekültek adminisztrálásában, és kérelmeik idejére történő elszállásolásában érintett településeken, elsősorban a vasúti közlekedésben jelentős szerepet játszó nagyvárosokban, például Szegeden, Pécsen, Budapesten, Cegléden és Debrecenben.

¹ Disszertációmban a 2015-ös migrációs hullám résztvevőit – főként a háborúval sújtott közel-keleti országokból Európa irányába vándorló emberek tömegét – következetesen menekültekként említem. Teszem mindezt egyrészt azért, mert az általam vizsgált önkéntesek is így említik őket. Másrészt pedig azért, mert a csoport megnevezésére korábban használt, alapvetően semleges tartalmú gyűjtőfogalom, a migráns kifejezés a köznyelvben pejoratív és dehumanizált, ellenségkép-képzésre alkalmas fogalomként lényegült át a 2015-ös eseményeket követően. Síklaki 2010: 21.

² A *grassroots* fogalom az újonnan aktív vá váló, alulról szerveződő önkéntességet jelöli, amely magában foglalja spontaneitást, az innovativitást és az elköteleződés individuális jellegét is. Gagyi 2019: 71. Simonovits – Bernát 2016.

Doktori értekezésem kutatási témáját a magyarországi és nemzetközi viszonylatban is megjelenő önkéntesség, mint egy merőben új társadalmi jelenség felbukkanása inspirálta. Kutatásom kiinduló témája a 2015-ös migrációs hullám során Debrecenben zajló *grassroots* önkéntesség volt. Vizsgálatom során a menekültek segítésében résztvevő önkéntesekre fókuszáltam. Azt vizsgáltam meg, hogy a 25-30 fős csoport hogyan segítette a menekülteknek, és az önkéntesek a migrációs hullám után, hogyan szerveztek meg más rászorulókat támogató önkéntes akciókat. A kortárs informális önkéntességet, mint változásfolyamatot az egyének perspektíváján keresztül, és a politikai-gazdasági-társadalmi kontextusba ágyazva vizsgálom. Az önkéntesek személyéhez köthető, kapcsolatrendszeren és egyéni interpretációkon keresztül szerveződő informális önkéntesség egy igen aktív szegmensét jelenti a civil társadalomnak, amely egyre szélesebb körben van jelen. Ugyanakkor az informális önkéntesség vizsgálata kihívást jelent a kutatók számára, hiszen hiányoznak az intézményi keretek, folyamatosan változó a résztvevők száma, emiatt nehezen körülhatárolható egy-egy önkéntes segítő csoport. Mindemellett egyre többször fogalmazódik meg a kutatók részéről az, hogy a kortárs társadalmi működések szereplőit, a társadalmi részvételi formák innovatív, kortárs jellegéből adódóan az informalitásban, az individuális szempontokat előnyben részesítő egyéni utakon, a közösségi média által megvalósítható laza csoportosulásokban, és a politikai színezet miatti gyengébb odatartozást jelentő, alulról szerveződő folyamatokban keressük. Így egyre hangsúlyosabb az a vélemény, hogy ezt a nehezen megragadható informális szegmenst érdemes vizsgálni. Mikecz Dániel állapítja meg, hogy már a 2010-es évek második felében újra és újra az informális segítő szféra megmozdulásainak lehetünk tanúi, miközben annak működéséről, szerveződési logikájáról és tagjairól is alig vannak kutatási ismeretek. (Mikecz 2020/a) Kutatásom ehhez a diskurzushoz kíván hozzászólni, hiszen épp az informalitás szféráját, az önkéntesség nem intézményesített terepét vizsgálja. Ráadásul a 2015 és 2020 között zajló kutatásom során, nem egy-egy segítő akciót vizsgáltam, hanem egy olyan önkéntes jelenséget, amelyet folyamatjellegében, egymásra fűzve, a megvalósító önkéntes egyénekén keresztül vettem górcső alá. Az informális önkéntes tapasztalat bemutatásával, elemzésével és értelmezésével céltartalom feltárni a segítési szándék kevésbé látható jelenségeit és jelentésrétegeit.

Aktuális kérdés, hogy a folyamatosan változó társadalmi kihívásokra innovatív módon és gyorsan reagálni tudó civil társadalom mikor és hogyan aktivizálódik, mikor és mely ösztársadalmat érintő probléma éri el a különböző civil közösségek beavatkozási küszöbét? Az elmúlt években hazánkban ilyen események voltak például a 2015-ös migrációs krízis, a 2017-es januári rekord hideg és a 2020-as koronavírus járvány. Az említett esetek közül első, hatalmas számú önkéntest mobilizált, akik a pályaudvarokon és a határok mentén feltorlódtak

bevándorlók alapellátását végezték, a második életre keltette a *Szabadjogas* kezdeményezést, amely a fagyos időben az utcán élő hajléktalanok számára biztosított meleg ruhát, a harmadik pedig soha nem látott jótékony és szolidáris társadalmi mozgalmakat indított útjára a magyarországi civil szférában. Mindhárom kiragadott példa országosan jelent meg, és a civil összefogás eredményeként mozgósította a társadalom tagjait, és mindegyik olyan jelenség volt, amelyben az általam vizsgált önkéntesek részt vettek Debrecenben.

A hazai mellett nemzetközi példák is azt támasztják alá, hogy a legtöbb krízishelyzetre a *grassroots* civil válaszok reagálnak talán a leggyorsabban, ráadásul kifejezetten hatékony segítséget nyújtanak, mégis az állam legtöbbször nem számol a civil segítségnyújtással, nem kooperál velük, és ezek a szereplők rendszerint az utólagos válságkezelés kommunikációjában sem jelennek meg. (Solnit 2009 idézi Gagyi 2019: 244) Kutatásom egy olyan összetett helyzetet vizsgál, amelyben a magyar állam nem csupán nem működött együtt a menekülteknek segítő önkéntesekkel, de nyíltan bírálta és ellenezte a *grassroots* önkéntes mozgalom segítségnyújtását, külföldi hatalmi befolyást és irányítást sejtetve mögötte, valamint politikai, azon belül is ellenzéki véleménynyilvánításnak tekintette a segítségnyújtást. Vizsgálatom megmutatja, hogy ezek az egyének teljesen különálló, egymást nem ismerő civilek, akik egyéni értelmezéseik mentén látták úgy, hogy segíteni szeretnének és tudnak is a menekülteknek.

Az informális önkéntesség jelensége a menekülthullám lecsengését követően is részese maradt a magyar társadalmi folyamatoknak. A vizsgált önkéntesek a 2015-ös eseményeket követően más rászoruló csoportok segítségét kezdték megszervezni. Így segítettek 2015 és 2020 között hajléktalanoknak, mélyszegénységben élő családoknak, kisebbségi létben élő egyéneknek és csoportoknak. 2020-ban a koronavírus világjárvány teremtett ismét egy olyan krízishelyzetet, amelyben a korábban menekülteknek segítő önkéntesek újra egy válságszituációban találhatták magukat, és ahol a 2015-ben szerzett meghatározó önkéntes tapasztalatok (elsősorban az online adománygyűjtés és a formális keretek nélküli civil csoportok gyors megszervezése), mentén az önkéntesek innovatív formában, *érintkezésmentes*³ önkéntes tevékenységeket szerveztek.

Az intézményesülés hiányával, azaz az informalitással jellemezhető szerveződésben közösen tevékenykedő egyének a kortárs viszonyok között kialakuló társadalmi jelenséggel foglalkozó szereplőkként értelmezhetők, így vizsgálatukkal fontos információkat tudhatunk

³ Az emberi érintkezés mentén terjedő COVID-19 vírus idején az érintkezésmentesség, azaz a *social distancing* kulcsfontosságú eleme volt a vírus elleni védekezésnek épp úgy, mint a szolidaritási és segítségnyújtó önkéntességnek.

meg a társadalmi működésről. Disszertációm célja leírni és értelmezni az önkéntes akciók megtervezésének, megvalósításának és értelmezésének összetett folyamatát.

A kutatásom során a következőkben felsorolt kérdések vizsgálatát tűztem ki célul. Kíváncsi voltam arra, hogy zajlott a 2015-ös migrációs krízis során az önkéntes segítségnyújtás Debrecenben és milyen hatással volt a rendkívüli esemény az vizsgált önkéntességre? Ehhez kapcsolódóan érdekelt, hogy a résztvevő önkéntesek intenzív segítségnyújtási tapasztalata hogyan hatott a későbbi önkéntes tevékenységeikre, és az is, hogy milyen tevékenységeket valósítottak meg a vizsgált időszakban? Az önkéntesek egyéni szerepét vizsgálva rákérdeztem, hogy mi jellemzi önkéntes identitásukat, és hogyan jön létre a segítési szándék? Hogyan alakul ki egy-egy újabb önkéntes segítségnyújtás, mi motiválja és milyen tényezők hozzák létre az önkéntes akciókat? Kérdés volt továbbá, hogy az egyéni szempontok hogyan és milyen jellemzők mentén érvényesülnek az önkéntességben? Ezen túlmenően megvizsgáltam, hogy milyen hatással van az online szféra és a digitális lehetőségek egyre bővülő tárháza a kortárs önkéntességre? Hogyan valósul meg és milyen elemekben jelent újdonságot az online és offline is létező segítségnyújtási forma? Kutatási kérdésem volt továbbá az is, hogy milyen keretfeltételek mellett és hogyan valósul meg a kortárs önkéntesség? A politikai értelmezések hogyan járulnak hozzá az önkéntesség alakulásához? Milyen új stratégiák és jelenségek azonosíthatók a 2015 és 2020 között a hazai informális önkéntes szférában? A hazai társadalmi-politikai kontextusban mi mondható el az általam vizsgált önkéntességről, és hogyan reflektálnak mindeerre a benne szereplő önkéntesek? Kutatási kérdést jelentett az is, hogy az individualizáció globális trendje, a társadalmi problémák „széles palettája”, a technológiai feltételek és az egyéni élettel való összeegyeztethetőség mellett mely tényezők erősítik az informális önkéntesség működését? Vannak-e olyan keretfeltételek, amelyekre mintegy válaszstratégiaként jelenik meg a segítségnyújtás, a társadalmi részvétel e formája? A kutatási kérdésemet az empirikus vizsgálatom eredményeivel válaszolom meg jelen írásban, amely felépítése az alábbiak szerint alakul.

Írásom első részében áttekintem a kutatásom elméleti kereteit, sorra veszem a legfontosabb téziseket, és a disszertációban használt kulcsfogalmakat. Ezt követően meghatározom a kutatás módszertanát, külön hangsúlyt fektetek a kutatás jellegéből adódó offline és online zajló kutatás sajátosságaira, valamint a kutatói pozícióm meghatározására. Ezután a kutatási eredményeim bemutatás és elemzése következik. Ennek első lépéseként megvizsgálom a menekültek segítésére irányuló önkéntes jelenséget. A következő fejezetben az önkéntesek által létrehozott segítő tevékenységeket, és azok feladatait és terepeit mutatom be. Ezután az önkéntes tevékenységek kialakulásának élettörténeti és motivációs hátterét

elemzem. Majd a digitális technológiák és az internet szerepét, valamint az önkéntességre gyakorolt hatását vázoló fel. Végül a kortárs segítő tevékenység politikai aspektusait vizsgálom, és a disszertációm a konklúziók megfogalmazásával zárom.

Disszertációm fókuszában tehát a 2015-ös migrációs krízisben Debrecenben, a menekültek segítésére létrejött alulról szerveződő, informális és alapvetően individuális törekvések összességéből álló önkéntes kezdeményezés áll. A jelenség összetett megvilágítását tűztem ki célul. Ennek érdekében az értelmezésem kiterjed az informális önkéntesség működésére, a tevékenységük jellemzőire, a résztvevő egyének perspektívájára éppúgy, mint az önkéntességük társadalmi és politikai aspektusaira. Empirikus kutatásaimra támaszkodva egy kortárs jelenség körvonalazása a célom, ami egy változást folyamatként írható le. Azt vizsgálom, hogy az önkéntesség megítélése milyen keretfeltételek mentén alakul át a 2010-es évek második felében Magyarországon, és mindez, hogyan hat az önkéntes gyakorlatokra és milyen új stratégiákat alakít ki.

II. Elméleti keretek

Az önkéntesség fogalmát meghatározó társadalomtudományi értelmezések többnyire három fontos vonatkozásban megegyeznek. (Batta 2014: 15.; Nagy 2014: 12-13.; Czike – Kuti 2006:24) Az első feltétel az, hogy az önkéntesség mindig önként, szabad akarat szerint, semmiképpen sem kötelező jelleggel végzett tevékenység.⁴ A második kritérium alapján, az önkéntes cselekedet a közjó érdekét szolgálja, a társadalom, más csoportok, vagy más személyek hasznára válik – legalábbis az önkéntesek véleménye szerint. A harmadik fontos elem az, hogy az önkéntes ellenszolgáltatás nélkül végzi tevékenységét. Ez a meghatározás a közvetlen anyagi fizetség lehetőségét zárja ki, míg más természetű juttatások vagy az önkéntes saját kiadásainak megtérítése megengedett. Néhány meghatározás tovább szűkíti az önkéntességet, és a formális kereteket közt megvalósuló segítségnyújtást érti alatta, ezzel az informálisan működő segítő tevékenységeket kizárva az értelmezésből (Handy et al., 2000). Gyakori elem továbbá a definíciókban, a szabadidő eltöltésének hasznos módjaként meghatározni a tevékenységet.⁵ Az önkéntesek motivációi alapján több szociológiai szakirodalom is három hipotetikus csoportot különböztet meg: régi, új (modern) és vegyes típusú önkéntességet határoz meg (Czike – Bartal 2005:28). A régi típusnál az adományozás, a jótékonykodás áll a középpontban, egyfajta karitatív szerepvállalás, ami általában ruha vagy ételgyűjtés és osztás formájában nyilvánul meg (Nagy 2014:16). Az új vagy modern típusú önkéntességnél uralkodóbb az önérdék, hiszen tapasztalatszerzés, vagy valamilyen szaktudás elsajátítása áll az önkéntes cselekvés mögött. Jellemzően olyan képességek megszerzése a cél, ami hozzásegíti az egyént egy jövedelmezőbb álláshoz, ahol feltétel lehet bizonyos területeken való jártasság. A vegyes típusú önkéntesség értelemszerűen a két típus kevert változata. Ehhez a csoporthoz olyan önkéntes tevékenységek sorolhatók, melyek karitatív céllal munkatapasztalatok szerzését teszik lehetővé. Az elnevezések jól mutatják, hogy egy változásfolyamat figyelhető meg az önkéntességben, amikor is az egyéni szempontok kerülnek előtérbe. Hasonló értelmezést ad, de alapvetően más irányból közelít a hagyományos és későmodern önkéntességet meghatározó társadalomtudományi kategorizáció. Ez az értelmezés

⁴ Mikecz Dániel veti fel, hogy ez a szempont nem érvényesíthető a hazánkban 2011 óta kötelező középiskolai 50 órás önkéntes munka esetében, hiszen az az érettségi feltétele, tehát kötelezően előírt, így nem szabad akarat szerint valósul meg. (Mikecz 2020: 180) Bár fontos hozzátenni, hogy a diákok rengeteg önkéntes lehetőség közül választhatnak, a kötelezettség csupán az óraszámra vonatkozik, illetve a teljesítésre.

⁵ A szabadidő kontextusában értelmezett önkéntességről lásd bővebben: Lockstone-Binney - Holmes – Smith - Baum 2010.

az individualizációt, mint keretfeltételt emeli be a fogalmak meghatározásába, és teszi felelőssé az önkéntesség átalakulásáért. Hustinx és Lammertyn kutatópáros nevéhez köthető a kollektív és reflexív önkéntességre bontott értelmezés, amely az önkéntesség motivációi mentén válik el egymástól, az előbbi közösségi szempontokat, míg utóbbi az egyéni érdeket előtérbe helyező jótékonyág elképzelést takarja (Hustinx – Lammertyn 2003). A dichotóm motivációs modell, és a korábban említett hármass felosztás is a mások javát szolgáló önkéntességet igyekszik értelmezni. A kritikai reflexiók hangsúlyozzák, hogy az empirikus tapasztalat szerint nem beszélhetünk a valóságban ennyire élesen elkülönített, tisztán kategóriákba sorolható önkéntességről, csupán valamely forma dominanciája emelhető ki egy-egy önkéntesség vizsgálata során. Egyetértve ezen állítással, elemzésemben nem kizárólagosan használom az önkéntesség egyes típusait az értelmezésben, sokkal inkább csupán rávilágítok arra, hogy az általam vizsgált önkéntességben a kortárs, fokozódó individualizáció által keretezett reflexív önkéntesség sajátosságai hogyan jelennek meg.

Fontos továbbá különválasztani a formális és az informális önkéntességet. A formális önkéntesség intézményi háttérrel, bejegyzett jogi személyiséggel rendelkező szervezeti keretek között megvalósuló segítségnyújtás. Ezzel szemben az informális önkéntesség intézményi háttér nélkül, sokkal inkább laza kapcsolatrendszerekre és nem hivatalos, nem formalizált keretkerekre épül, ugyanakkor a kutatásomból látni fogjuk, hogy ez nem zárja ki azt, hogy a tevékenységek jól összehangoltan és szervezeten működjenek. Ahogyan fentebb említettem, néhány önkéntesség meghatározás csak a formális típusokat veszi figyelembe. Az utóbbi évtizedekben azonban az önkéntességben hangsúlyeltolódás figyelhető meg, és az tapasztalható, hogy egyre gyakoribb az informálisan működő önkéntesség. Ennek egyik oka az online színterek térhódítása, amelynek következtében a közösségi média válik a társadalmi szerveződések infrastruktúráját biztosító felületté. A másik fontos ok az individualizáció hatása, azaz az egyéni elképzelések és érdekek megjelennek az önkéntességben, ami szintén a lazább, informális működést segíti elő.

Dolgozatomban az önkéntesség fogalom tehát ezen értelmezések összeségét jelöli, azaz mások - család, rokonság és baráti körön kívüli egyének vagy csoportok - javát szolgáló, önként, anyagi ellenszolgáltatás nélküli végzett formális és informális tevékenységeket foglalja magába. A disszertációban az önkéntességet, mint társadalmi konstrukciót - amelyet együttesen alkotnak meg különböző értelmezések, személyes interpretációk, a lokális tapasztalatok valamint a benne résztvevők (Zakariás 2018: 9) - a debreceni *Migration Aid Debrecen* informális segítő csoport önkénteseinek vizsgálatán keresztül értelmezem.

Az önkéntesség fogalmának konceptualizálásán túl, a segítségnyújtást vizsgáló tudományos kutatások, illetve az elemzésem szempontjából releváns kapcsolódó elméletek áttekintésével célom elméleti keretbe ágyazni az empirikus kutatásom később kifejtett megállapításait. A legtöbb önkéntességet vizsgáló kutatás fő kérdése az, hogy miért segít az egyén másoknak? A nemzetközi önkéntesség-kutatások az 1970-es évektől főként pszichológiai irányból igyekeztek megválaszolni ezt a kérdést. A motivációkat kategorizáló kutatások gyakran inkább leíró jellegűek voltak, rendszerint életkorhoz kapcsolható sajátosságokat igyekeztek felmutatni. A kutatások eredményei szerint a fiatalabbak (munka)tapasztalatszerzés, míg az idősebbek a társadalmi elismerés és kapcsolatszerzés miatt önkénteskedtek. (Pitterman 1973) Az 1980-as években született kutatások mutattak rá, hogy nem redukálhatók le egy-két kategóriára az önkéntesek motivációi, azaz a tevékenység létrejöttében egyszerre játszhattak szerepet korábban élesen elválasztott indítékok. (Frish – Gerrard 1981) A motivációk keveredését állapította meg a kilencvenes években Cnaan és Goldberg – Glen kutatásai is. (1991) A kutatási eredmények hatására az önkéntességet egyre inkább több tényező által keretezett jelenségként kezdték értelmezni a kutatók. Az 1990-es évek végén Clary és munkatársai a motivációk kialakulását vizsgálva az önkéntesség kapcsán hat szükségletet azonosítottak. Abból indultak ki, hogy az egyén valamiféle belső igényét igyekszik kielégíteni az önkéntes segítségnyújtással.⁶ (Clary et al 1998) Elképzelésük szerint az önkéntesség során az egyén (1) értékeit tapasztalhatja meg és lehetősége van azok kinyilvánítására, (2) új tapasztalatokra és tudásra tehet szert, (3) kapcsolati hálóját bővítheti, (4) a karrierépítéshez szerezhethet új készségeket, (5) megerősítheti énjét, valamint (6) önbecsülése, empátikus önérzete nőhet. (idézi Zakariás 2018: 19). Ezt a modellt a 2000-es években előbb McEwin és D’Arcy (2002) kutatópáros gondolta tovább, majd 2004-ben Esmond és Dunlop (2004) egészítette ki újabb kategóriákkal.⁷

A kutatások fókuszában az egyén van, mert a haszonelvű megközelítés feltételezi, hogy az önkéntes személy jelentősen hasznosul a jótékony cselekvésből. Növeli kapcsolati tőkét, társadalmi befolyását, fontos szerepet tölt be egyfajta alternatív közösségi redisztribúciós folyamatban, miközben a segítséget élményként éli meg és pszicho-szociális juttatásokra tesz szert. Az utilitarista megközelítés arra is kitér, hogy a megszerzett haszonnal az önkéntes egyén

⁶ A hat szükséglet (value; understanding; social; career; protective; enchancement) mint motivációs faktor mérőeszközként szolgált a Volunteer Functions Inventory elnevezésű kutatási modellben. (Clary et al 1998)

⁷ Volunteer Motivation Inventory kutatási módszert Bartal Anna Mária adaptálta a magyar önkéntesség vizsgálatára (Önkéntes Motivációs Leltár – Bartal 2010)

közvetett módon az élet más területén – a munka, a társadalmi beilleszkedés, mentális és fizikai egészség – is javakat szerezhet. (Hustinx – Cnaan – Handy 2010; Wilson 2000)

Az önkéntesség vizsgálatában a pszichológiai jellegű kérdésselvetés egyre inkább kiegészült más tudományterületekkel. Elsősorban a társadalomtudományi érdeklődés erősödött, így szociológiai, kulturális antropológiai kutatások kapcsolódtak be az értelmezésbe, ugyanakkor a politológia és a közgazdaságtudomány is fölfedezte a témát, így interdiszciplináris kutatási területté, összetett tudományos problémává vált az önkéntesség kutatása.

A 20. század végére már az önkéntesség vizsgálata sokféleképpen zajlott, jelentős kutatási tapasztalat állt a tudomány rendelkezésére, és különböző elméleti struktúrák mentén igyekeztek értelmezni a jelenséget. Egy közös pont volt, amelyet a legtöbb kutatás alátámasztott: a jobb anyagi helyzetben lévő, magasabb társadalmi státuszú, iskolázottabb emberek gyakrabban önkénteskednek, adományoznak, jótékonykodnak. (Wilson 2000) Smith domináns státusz modellje szerint az egyik feltétele a másiknak, azaz azok fognak önkénteskedni, jótékonykodni, akik társadalmi beágyazottsággal és elismert státusszal rendelkeznek. (Smith 1994) Szintén ezt az alapvetést kívánta magyarázni Wilson és Musick erőforrás-modellje, ami hangsúlyozta, hogy az egyén (1) anyagi, (2) társadalmi és (3) kulturális tőkéje előfeltétele az önkéntességnek. (Wilson-Musick 1997) Egy hosszútávú, 30 évet átfogó kutatásban Van Ingen és Dekker kutatópárosa azonban egy fontos változásra hívta fel a figyelmet. Kutatásukkal azt mutatták ki, hogy épp az alacsonyabb társadalmi státuszt jelentő, gazdaságilag inaktívak (pl. munkanélküliek, háztartásbeliek, nyugdíjas korúak) önkéntes részvétele nőtt, miközben a „jobb” társadalmi pozícióban lévő foglalkoztatottaké csökkent, illetve eltűnt a korábbi különbség az alacsonyabb és magasabb végzettséggel bírók között. (2011 idézi Mikecz 2020/a:182)

Az eddig tárgyalt önkéntességet értelmező elméletek döntő része az önkéntes egyénre fókuszál, és a segítség motivációit igyekszik magyarázni. Az ilyen irányú kutatások és tézisek bár rendkívül hasznos eredményekkel szolgálnak a (társadalom)tudomány számára, a kritikusaik szerint mégis fontos hiányosságuk, hogy az önkéntességet a társadalmi, gazdasági, politikai kontextustól leválasztva, csupán önmagában értelmezik, így fontos összefüggések, a cselekvést befolyásoló tényezők, akár a motivációkat is érintő keretfeltételek maradnak rejtve. További jelentős kritika irányul az ilyen jellegű kutatásoknál a kiragadott értelmezésre, azaz arra, hogy figyelmen kívül hagyják, az önkéntesség bináris viszonyrendszer jellegét. Nem számolnak azzal, hogy a segítség egy interakció, és a benne részt vevők – segítő önkéntes és a segített fél – közösen alkotják meg az önkéntességet, amely hatással lehet a résztvevők

elképzeléseire, és ugyanúgy befolyásolhatja a motivációkat is, tehát visszahathat magára a segítő szándékra.

Az önkéntesekre fókuszáló perspektívát nyitja tágabbra az önkéntességet csereviszonyként, az ajándékozás egy formájaként vizsgáló értelmezési gyakorlat. Ez az elképzelés figyelembe veszi az önkéntesség interperszonális vonását, számol a segítség címzettjével, azaz a megsegített féllel, valamint beemeli az értelmezésbe azt a társadalmi környezetet is, amelyben az önkéntesség megvalósul.

A gazdaságantropológia nézőpontjából az elosztás egy formájaként értelmezhető az emberek közti javak cseréje, a szívességek és materiális dolgok önkéntes adományozása. Polányi Károly a társadalmakban megtalálható allokációs mechanizmusok hármas felosztásában a piaci, árak által vezérelt csere, valamint az újraelosztást jelentő redisztribúció mellett megtalálható a személyek közti kölcsönös, viszonzáson alapuló csereviszony, azaz a reciprocitás (1994). Ebbe a kategóriába tárgyak, pénz, szívességek, ajándékok cseréje tartozik, ahol a személyes viszonyok hangsúlyosak, amelyek Polányi szerint a társadalom integrálását biztosítják. Az önkéntességet, az adományozást több kutató vizsgálja az ajándékozás, a reciprocitás vonatkozásában. Tomoko Hayakawa viszonzás nélküli, önzetlen ajándékozásként értelmezi az önkénteskedést. (2018) Alain Caillé a maussi klasszikus ajándékozásmodellből indul ki, (Mauss 2000: 195-332) és az érdek és érdeknélküliség – Mauss által is hangsúlyozott – párhuzamos jelenlétét tekinti a modern filantrópia meghatározó jellemzőjének, és az önkéntességre időben elcsúsztatott viszonzások folyamataként tekint. (Caillé 2000 idézi Zakariás 2018: 28) Marcel Mauss szerint az ajándékozó viszonyok alapja az ajándék adása, elfogadása és viszonzása kulcsfontosságú a csererendszer működésében, amely a társadalmi szerződés feltétele is egyben. (Mauss 2000: 195-332) A klasszikus antropológiai elmélet szerint minden ajándék valamilyen vélt vagy valós hasznot hozhat az ajándékozónak. Legalábbis az ajándékozás többet jelent annál, mint, hogy valaki valakinek valamit ad. Az ajándék igényel valamifajta ellenszolgáltatást, ami nem feltétlen tárgyiasítható. Az önkéntesség esetében azt mondhatjuk, hogy a megsegített fél, azaz a rászoruló általában nem rendelkezik olyan anyagi vagy immateriális javakkal, amit ellenszolgáltatásként adni tudnának – a hálán és a köszöneten kívül –, nincsenek olyan helyzetben, hogy viszonzni tudják az adományokat vagy a segítségnyújtást, így a viszonzás itt közvetett módon jelenik meg. Az önkéntesek a segítség során átélt pozitív tapasztalatai mellett, a társadalmi elismerés, az egyén saját önbecsülése és szűkebb vagy szélesebb környezetének megbecsülése, a „presztízs” jelentheti a viszonzást. Marshall D. Sahlins amerikai kulturális antropológus törzsi társadalmak gazdaságát vizsgálva, a reciprocitás típusainak fokozatosságát állapította meg. Sahlins szerint, „a reciprocitás nem

minden esetben jelent egy az egyhez jellegű cserét” (Sahlins 1973: 264.), ahogyan az önkéntesség esetében sem egyező természetűek a cserélt javak. Míg az önkéntesek idejüket, tudásukat, képességeiket és materiális – főként adományozóktól származó – javakat adnak, addig viszonzásul valamilyen pszichés haszonra, pozitív élményekre és önkéntes tapasztaltokra tesznek szert a segítség folyamata során, de a jótékony tevékenység kivívhatja a társadalmi közeg elismerését is. Fontos hangsúlyozni, hogy elismerést, tiszteletet csak akkor válthat ki az önkéntesség, akkor tehet szert társadalmi haszonra a benne részt vevő, ha az adott önkéntes tevékenység, annak formája és a megsegített célcsoport segítése, a társadalmon belül nagyra becsült, értékes cselekedet. Kutatási témám esetében felmerül a kérdés, hogy mi történik akkor, ha a viszonzás egy része, az elismerés elmarad? Fenntartható-e a csereviszony egy olyan helyzetben, ahol az önkéntes nem kapja meg a pozitív társadalmi megbecsülést, hanem sokkal inkább negatív előjelű, megbélyegzett státuszba kerül? Természetesen fontos hangsúlyozni, hogy az önkénteseket érintő kormánykommunikációban megfogalmazott negatív bélyeg nem jelenti az osztársadalmi stigmatizációt, mégis, fontos változás figyelhető meg. A disszertációm utolsó fejezetében látni fogjuk, hogy hogyan alakítja át az önkéntességet önmagában az a tény, hogy kétes megítélés alá eshet a jótékony, humanitárius cselekedet.

Az önkéntesség csereviszonyként értelmezett elméletében a viszonzás kérdése mellett a hatalmi aspektusok is fontosak. A mauss-i és a bourdieu-i ajándékozás elméletet veti össze és értelmezi az önkéntesség perspektívájából Zakariás Ildikó. (2018:27-28; 57-66) Zakariás rávilágít, hogy Mauss elmélete szerint az ajándékozás, a javak adományozása hierarchikus rendszereket alakít ki, amelyben az ajándékot adó fél a megajándékozottnál magasabb társadalmi pozícióba kerül. (Mauss 2000: 195-332) Ugyanakkor a Mauss által vizsgált ajándékozási csererendszerben nincs érték meghatározás, valamint az adó és a kapó szerepek felcserélhetők és fel is cserélődnek, hiszen az ajándékozást viszont-ajándékok követik. Ezzel szemben Bourdieu vizsgálatának fókuszába az egyenlőtlen társadalmi csoportok közötti adás-kapás helyzetei, azaz az aszimmetrikus ajándékozás kerül. (Bourdieu 2002) Az erőforrásokért folyó versengés terepeként értelmezi az önkéntes segítséget. Bár az ajándékozást érdekmentesnek írja le, mégis hasznot jelenthet az adó félnek, hisz az ajándékozás következtében kialakuló lekötöttség aszimmetrikus viszonyt teremt az adó-kapó kapcsolatban. A lekötöttség az ajándékot kapó fél szabadságát korlátozza, igaz ez abban az esetben is, ha viszonzható az ajándék, és még inkább, ha nem. Megállapításai szerint az ajándékozás során a hierarchikus hatalmi pozíciók kerülnek kinyilvánításra újrakonstruálva és megerősítve ezzel az

egyenlőtlenségeket. Minderre – Bourideu⁸ szerint – az érdekmentesség látszatának leple kerül, hiszen az elismerést akkor kapja meg az ajándékozó, ha nem saját haszonszerzésből végzett cselekvésként tételeződik az önkéntesség. Az érdekmentességet az önkéntes az elhivatottság, a rajongás narratíváival, valamint az erős érzelmi hatásokkal leplezheti tudatosan vagy tudattalanul. (Zakariás 2018: 67-73.)

Szintén a motivációk kerülnek középpontba, de immár kiszélesítve a vizsgálat terepét a makrotársadalmi folyamatokra vonatkozó azon kutatásokban, amelyek az önkéntesség megváltozását három hasonló megfogalmazásban magyarázzák, amikor *altruista/egoista* indíttatású, *közösségi/egyéni* érdekek mentén artikulálódó, valamint *kollektív/reflexív* önkéntesség típusokról beszélnek. (Batson et al 2002; Wuthnow 1995; Hustinx – Lammertyn 2003) Az utóbbi évtizedek modernizációs folyamatai, és különösképpen az individualizáció erősödése, és a következtében megjelenő elidegenedés jelentős hatást gyakorolt a közösségi kezdeményezésekre és „megváltoztatta” az önkéntességet. A makro-strukturális elmozdulás lényege, hogy a korábbi közösségi léptékű és ellenőrzésű életvilág egyre inkább egyéni döntések és lazább (vagy más típusú, közvetett) közösségi kontroll alatt van. (Beck – Beck-Gernsheim 2002) Az átalakulás következtében, kezdetben a kutatók az egyéni érdekek előtérbe kerülésével a közösségért végzett filantróp cselekvések „eltűnését” várták.⁹ (Putnam 2000) A későbbi kutatási tapasztalatok megcáfolták ezeket a felvetéseket, bebizonyosodott, hogy a társadalom tagjai továbbra is igyekeznek mások javát szolgáló jótékony, önkéntes akciókban részt venni. (Wuthnow 1995; Hustinx – Lammertyn 2003; Eckstein 2001; Putnam 2000; Jakob 1993; Baumann 2011) Az önkéntesség új formáját vizsgáló kutatások fontos eredménye, hogy a korábban közösségi szempontokkal leírható önkéntesség egyéni indíttatások mentén alakult át. Beck az új típusú, egyéni motivációjú segítő tevékenységek leírására az „altruista individualizmus” terminust alkalmazza. (Beck – Beck-Gernsheim, 2002) Az újrafogalmazódott önkéntesség legfőbb jellemzői megváltoztak, miközben megvalósul a korábbi önkéntességben is meglévő általános cél, azaz más emberek, közösségek segítése. A motivációk átalakulásával karöltve, az önkéntesség formája, szervezeti struktúrája, a tevékenységek köre, a segítés módja is átstrukturálódott. Az önkéntesek részéről a korábbi, hosszú távú elkötelezettséget felváltotta a rövid ideig tartó, epizodikus szerű kapcsolódás egy-egy segítő kezdeményezéshez.

⁸ Bourdieu algériai terepmunkája során vizsgálta az ajándékozás és viszonzás szerepét a szimbolikus tőkeképzésben. (Bourdieu 2002)

⁹ Mindez összhangban van az elveszett közösségek hipotézisével, ami azt feltételezte, hogy az individualizáció, a városiasodás a hagyományos közösségi kapcsolódásokat elsorvasztja, személytelen és elidegenedett, egyéni életvilágokat kialakítva. (Simmel 1973)

(Feischmidt 2018: 71) A szervezeti, formális keretek helyett egyre gyakoribbak az informális, esetleg spontán szerveződések, ahol a tagok lazább kapcsolatot tartanak fenn egymással. Az egyéni elképzelések hangsúlyosan jelennek meg az egyes szerveződésekben, így kevésbé hierarchikus az irányítás is. Többnyire azonos pozíciójú emberekből álló önkéntes csoportok alakulnak ki, ahol a döntések decentralizáltabbá és demokratikusabbá válnak, mint az azonosítható vezetővel rendelkező szervezeti struktúrában. Az informális keretek miatt az önkéntesek könnyen bekapcsolódhatnak egy közösségi kezdeményezésbe és egyszerűen ki is léphetnek onnan, hiszen összevetve a formális szerveződésekkel, a taggá válás feltételei és rítusai is kötetlenebbek és nem öltönek hivatalos formákat. Gyakran például egy Facebook csoporthoz való csatlakozás jelenti a taggá válást. Természetesen a közösségi szerveződések átalakulásában fontos infrastrukturális háttérrel jelentenek az egyre fejlettebb digitális technikák, kiváltképp a közösségi média, mint platform az, amely jelentősen hozzátesz a laza kapcsolattartás, az egyéni motivációk és a decentralizált működés érvényesüléséhez. Hustinx és Lammertyn szerzőpáros értelmezésében a korábbi, közösségi motivációk mentén szerveződő önkéntesség a *kollektív*, míg az átalakult, egyéni szempontokat előtérbe helyező forma a *reflexív* önkéntesség. (Hustinx – Lammertyn 2003: 173-174) Zakariás Ildikó rávilágít, hogy a kettős felosztással szemben megfogalmazott kritika szerint, a dichotóm motivációs modell egyfajta implicit kizárólagosságot feltételez, miközben a késő modern segítési formákat sokkal inkább jellemzi a kollektív és reflexív vonások egyidejű, összekapcsolódó jelenléte egy tevékenységen belül. (Zakariás 2016: 22.) Ugyanakkor fontos, hogy párhuzamosan vannak jelen a korábbi és az újabb típusú önkéntes kezdeményezések, igaz az utóbbi tekinthető egyre inkább dominánsnak. (Wuthnow 1995) Több kutató jóslata ellenére azonban azt láthatjuk, hogy az egyéni motivációjú önkéntesség nem váltotta föl a közösségi szempontok mentén megfogalmazódó önkéntességet. Hustinx és Lammertyn szerzőpáros elméletben megkülönbözteti az önkéntesség kétféle modelljét, más kutatások gyakorlati tapasztalatai azt mutatják, hogy nem jellemző az egyéni vagy a kollektív motiváció kizárólagossága, sokkal inkább figyelhető meg ezek keveredése az altruista cselekvések során. (Hustinx – Lammertyn 2003; 2004) Ugyanakkor az egyes modellek dominanciája megállapítható.

Érdeemes tehát a reflexív önkéntesség elmélet eredményeire úgy tekinteni, mint ami új szempontokat jelent az önkéntesség értelmezésében, és ami felhívja a figyelmet arra, hogy individualizált világunkban az egyéni érdek, elképzelés, akarat nagyobb teret kaphat, mint oly sok más téren, így a kortárs önkéntességben is. Kutatásomban hangsúlyosan jelenik meg ez az egyéni aspektus, a jótékony cselekvéssorozat egészét végigkíséri a motivációktól, a segítő akciók megvalósulásán, és a legkülönbözőbb társadalmi ügyek támogatásán át, a hosszú távú,

laza együttműködés lehetőségéig. Ugyanakkor kisebb mértékben, de fellelhetőek a kollektív vonások is. Disszertációmban éppen ezért én sem kezelem külön az önkéntesség reflexív és kollektív típusait, sokkal inkább szeretném az egyéni és a közösségi szempontok gyakorlatban történő érvényesülését megmutatni, illetve kiemelni egy-egy önkéntes tevékenység értelmezése során.

Az az elképzelés, hogy az önkéntesség a szabadidő eltöltésének egy lehetséges módja, a fogyasztói kultúra keretrendszerei között született meg. Ez az értelmezés napjainkra inkább úgy fogalmazható meg, hogy már nem egyszerűen a szabadidő eltöltéseként értelmezhető az önkéntesség, hanem az önkifejezés terepét jelenti, az önmegvalósítás egy lehetséges módjaként jelenik meg. A fogyasztási szokások irányából értelmezett önkéntesség így egy társadalmi státust, egyfajta identitást, pozíciót kifejező eszköz, amely kortárs világunkban sokkal többet mond el az egyénről, mint a jövedelem, az iskolázottság és a foglalkozás szerint kategorizált osztályfogalom. (Hradil 1993) Mindez az 1960-as évek társadalmi átalakulásainak következményeként jelent meg, és a fogyasztási szokásokat vizsgáló kutatások világítottak rá, hogy a társadalom tagjait „sokkal inkább értékeik, véleményük, életszemléletük szerint alakuló fogyasztási csoportokba sorolhatjuk.” (Simányi 2005:171.) Az osztályhelyzettől való függetlenedést mutatja, hogy az egyéni érdeklődés, és a szabadidő eltöltése egyre gyakrabban irányul más társadalmi rétegek felé. A változás jelentős társadalmi szerkezeti átalakulásra utal, amelyben a fogyasztás válik rendezőelvűvé, így a korábbi foglalkozási körök mentén kialakuló osztályhelyzeteket felváltja az életstílusok hasonlóságából fakadó, fogyasztási mintákon alapuló, szubkulturális jellegű strukturáció. (Simányi 2005: 172) Kevésbé fontos, hogy hogyan keresi meg az egyén a pénzét, sokkal nagyobb jelentőségre tesz szert az, hogy hogyan költi el a megkeresett pénzt és mivel tölti a rendelkezésre álló szabad idejét. (Clarke et al. 2003) Az egyéni döntéshelyzetek, a választható fogyasztási minták, és annak következtében kialakítható életstílust lehetővé teszi az egyre nagyobb teret kapó individualizáció is. Hatására a társadalom tagjai bizonyos értelemben és mértékig szabadon *választhatnak* olyan életmódot, szubkulturát, szabadidős tevékenységet, amelyben kiteljesedésüket látják. Ezt a döntési helyzetet Hustinx és Lammertyn az önkéntesség kapcsán úgy értékelik, hogy egy altruista cselekvés során az egyénnek döntenie kell a saját érdekei és a közösségi szempontok előtérbehelyezése között. Hozzáteszik, hogy valójában dönthet úgy is, hogy mindkét motiváció mentén megvalósít jótékony akciókat. (Hustinx – Lammertyn 2003; 2004)

Az eddig felvázolt kutatási eredmények alapján kirajzolódik, hogy az önkéntesség kutatása napjainkban összetett értelmezést igényel. (Hustinx – Cnaan – Handy 2010) Az önkéntesség-kutatások kritikáira reflektálva Zakariás Ildikó *Jótékony nemzet* című

monográfiájában is emellett érvel és a kontextusba ágyazott kutatás jelentőségét emeli ki (Zakariás 2018). A nemzeti ideológiák mentén, a határon túli magyarokra irányuló önkéntességet vizsgálva azt hangsúlyozza, hogy a segítsérről alkotott elképzelések, és egyéni szinten az önkéntes ideológiai vélekedése döntően alakítja a segítségnyújtás megvalósulási módját. Arra is rávilágít, hogy ezeket az elképzeléseket jelentősen befolyásolják az önkéntesek segítség közben szerzett tapasztalatai, amelyek így visszahatnak és módosíthatják az egyének ideológiai elképzeléseit. Zakariás kiemeli, hogy ebben az értelmezői folyamatban aktív szereplőként jelenik meg a megsegített fél is, a vele történő találkozás, az ő megismerése hozzájárul az önkéntes egyén elképzeléseinek változásához. Írása megmutatja, hogy az önkéntes segítségnyújtás – különösen a rendszeresen megvalósuló, ismétlődő – folyamatosan alakuló jelenség, egy értelmezésekkel, vélekedésekkel és tapasztalatokkal átszótt változásfolyamat, amely nem írható le állandó, konstans viszonyokkal. Kutatási eredményeivel aláhúzza, hogy nem célszerű kontextustól megfosztottan, önmagában vizsgálni és elemezni az önkéntességet. Írásából megtudhatjuk továbbá, hogy a legkülönbözőbb egymástól független, de egyaránt érvényes jelentéskonstrukciók alakulhatnak ki az önkéntesség kapcsán. Az önkéntesség motivációja, érdekorientáltsága vagy érdekmentessége szituatív. Előfordulhat, hogy az adott önkéntes tevékenységet teljesen másképp értelmezik a benne résztvevő önkéntesek, és másképp a körülöttük lévő személyek, vagy a hatalom.

A segítő akciók politikai vetületeinek vizsgálata korántsem nevezhető bevett gyakorlatnak az önkéntesség-kutatásokban, mert a legtöbb önkéntes, jótékony akció érdemként azonosítható, a közvélemény által elfogadott pozitív, elismerést jelentő tevékenység. Általánosságban a jótékonyosság, mint állampolgári attitűd a hatalom számára is legitim. Sőt, gyakran a hatalom szereplői azok, akik adakozással, nagylelkűségükkel pozitív fényben szeretnének tetszelegni, vagy úgy érzik, hogy mindez társadalmi elvárás. Ennek értelmében az önkéntesség alapvetően nem tételeződik politikai kérdésként, nem jelenti konfliktusok forrását, nem említhető a társadalomban meghúzódó ellentétes véleményeket tünetként megmutató jelenséggé. Ugyanakkor ez az elképzelés átértelmezésre szorul a közelmúltbeli hazai önkéntesség értelmezése során és a kortárs politikai viszonyok között. A 2015-ös menekültkérdés kifejezetten polarizálta a magyar társadalmat, a regnáló politikai hatalom nyíltan elutasította a migrációt, így a bevándorló-átvándorló tömegeknek segítő önkéntesség értelmezése megjelent a politika színterén. Ezt követően, 2015-től kezdődően a civil jótékonyosság, a rászorulóknak segítése, az önkéntesség egyre inkább a politikai véleménynyilvánítás terepévé, a közéleti részvétel egy lehetséges módjává vált Magyarországon. A 2015-ös menekülteket segítő hazai önkéntesség átfogó vizsgálatát

Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó vállalta fel. Az országszerte létrejött civil segítségnyújtást több városban vizsgálták. Elemzéseikben az önkéntességet kontextusba ágyazva, a politikai aspektusokat is elemezve végezték el. A menekülteket segítő önkéntességet övező megváltozott viszonyokat Feischmidt és Zakariás egyfajta kettősség mentén értelmezik. (2018). Egyrészt, azt állítják, hogy az önkéntesek esetében közéleti elkötelezettség előzheti meg az önkéntességet, jótékonyt jelentő aktivitásokat. Ezt a jelenséget a *politika jótékonyodásaként* nevezik meg. Másrészt, a segítségnyújtás során, az önkéntesek szembesülhetnek a rászorulóknak nehéz helyzetével, annak politikai okaival, így bevonódhatnak olyan diskurzusokba, aktívabbá válhatnak olyan ügyek megvitatásában, amelyek a politika terén zajlanak. Ráadásul mindez olyanokkal is megtörténhet, akik korábban teljesen elhatárolódtak a politikai kérdésektől. A jelenség leírására a *jótékonyosság politizálódása* kifejezést használja a szerzőpáros. Feischmidt és Zakariás kutatási eredményei fontos kiindulópontot és elméleti háttérrel jelentettek a vizsgálataim számára, ugyanakkor sok tekintetben el is tértem azokról és új kutatási eredményeket tártam fel. Az általam végzett kutatás egyetlen segítő csoport hosszútávú (öt éves) tevékenységére fókuszált és kiterjedt arra a folyamatra, ahogyan a menekültek segítésére létrejött szerveződés a krízis elmúltával a segítő munkát más rászorulóknak támogatásával folytatta. Vizsgálatom nem az egyes segítő akciókra hanem a segítés folyamatára és a segítésben résztvevők önkéntes aktivitásainak formálódására irányultak. A kutatásba vont segítők meghatározó jellemzője az informális önkéntes tevékenység, amelynek lehetőségeit és korlátait is igyekeztem megismerni. Ennek kapcsán fontos új vizsgálati területet jelentett az önkéntesek online tér használata, és az internet – és kiváltképp a közösségi média – szerepének feltárása az informális csoportok szerveződésében és a segítők kooperációjában.

Fontos értelmezési szempont tehát, hogy az önkéntesek a társadalmi térben tevékenykedő aktorok, és az önkéntesség a civil társadalom alkotóelemeként jelenik meg, így kétségkívül a politikai részvétel indikátora. (Mikecz 2020/a:180). Wilson azonban két fontos szempont alapján megkülönbözteti a politikai aktivizmust az önkéntességtől. Megítélése szerint az önkéntesek tevékenysége embereket céloz, miközben nem módosítja az aktuális társadalmi rendet. Azaz a segítés nem szól bele és nem változtat meg makro strukturális viszonyokat. Ezzel szemben az aktivisták cselekvésükkel társadalmi struktúrákat céloznak és társadalmi-politikai változásokat kívánnak elérni. (Wilson 2000) Ezt az összeegyeztethetetlennek gondolt különbséget azonban oldja az az elképzelés, miszerint közvetve az önkéntesek is hatnak politikai struktúrákra, képesek tömegeket megszólítani és mobilizálni, így a hatalom számára politikai tényezőként jelenhetnek meg. Mikecz Dániel a politikai altruizmus fogalma kapcsán mutat rá, hogy az önkéntesség a politika terepén megjelenhet úgy is, hogy a kollektív

cselekvésben részt vevők erkölcsi érvekre hivatkoznak. Ekkor a tevékenység nem a résztvevők hasznát szolgálja, hanem olyanokét, akik saját érdekeikért nem tudnak fellépni. A kortárs viszonyok között ilyen csoportok legtöbbször a menekültek, bevándorlók, etnikai kisebbségek vagy hajléktalanok. (Mikecz 2020/a: 126-136.) Miller szerint az önkéntesség egyre gyakrabban tekinthető politikai eszközként a diszkrimináció, a kirekesztés vagy az elnyomás ellen (Miller et al. 2002). Carter arra hívja fel a figyelmet, hogy az önkéntesség társadalmi ügyekhez kapcsolódóan jön létre, s mint ilyen, maga is társadalmi ügyként kezelendő. (Carter 2007) Ennek tudatában az önkéntesség-kutatásban a politikai kontextus vizsgálata megkerülhetetlen.

A politika terepén mozgalmakként értelmezhető csoportos tevékenységek, és különösképpen a kortárs változatok hálózati jellegű szerveződések, emberek közti viszonyok által megrajzolt kapcsolathálóok összességei. A hálózatok hálózataként aposztrofált internet pedig fontos terepét jelenti létrejöttüknek, működésüknek és fennmaradásuknak. Jellegzetes sajátosság napjaink társadalmi mozgalmainál, hogy e hálózatok szerveződése, a mobilizáció és a kommunikáció jelentős része az online terekben zajlik. Manuel Castells a 21. századra az ipari társadalomból információs társadalommá átalakult mindennapokban az információáramlás központi szerepét hangsúlyozza. Paradigmaváltásként értelmezi a nyitott digitális hálózatok, illetve maga az információ társadalomra, gazdaságra, politikára és az egyéni élet szinte minden területére kiterjedő hatását. (Castells 2005) A társadalmi mozgalmakra vonatkozóan jelentős szerepe van az internetes felületeknek a mozgósítás, a párbeszéd és a szerveződésen túl az informalitás fenntartásában, a kollektív identitás kialakításában, a hasonló elképzelésű egyének és csoportok összekapcsolódásában. Ez utóbbit, a „kölcsonös összekapcsoltság”, azaz az interkonnektivitás segíti, az összeköttetés sokféleségében rejlő lehetőség jelentős hatással van a társadalmi mozgalmak dinamikájára. (Fehér 2015) Egyes kutatók szerint az online felületek csupán eszközként szolgálnak a mozgalmak számára, míg mások jelentős alakító tényezőként tekintenek az online felületek funkcióira. Castells az információ központi szerepe mellett hangsúlyozza, hogy napjaink egyik legfontosabb szervezőelve a technológiai infrastruktúrákkal felvértezett hálózatiság. „Civilizációnk új társadalmi morfológiája a hálózatokra épül.” (Castells 2005: 598) Jan Van Dijk szerint a hálózatok feltárása megkerülhetetlenek bármilyen egyéni, csoport szintű, vagy társadalmi szervezés során. (Van Dijk 2006: 20)

A kapcsolathálóok mentén szerveződő önkéntesség, és az önkéntesség teremtette kapcsolathálóok központi elemét jelentik kutatásomnak. Éppen ezért az önkéntesekből álló segítségnyújtó hálózatok megértéséhez a fizikatudományból kiinduló, napjainkra a legkülönbözőbb diszciplínákban, – köztük a társadalomtudományban is – alkalmazott

hálózatelmélet szolgálhat fontos eredményekkel. A hálózatelmélet igyekszik magyarázni a hálózatok szerveződésének és működésének logikáját. Legújabb kutatási eredményei mutatnak rá, hogy a korábban véletlenszerű kapcsolatok összeségéként elgondolt hálózatosodás korántsem véletlen, és nem igaz az a feltételezés, hogy a hálózat minden tagjának hasonlóan azonos számú kapcsolata van. Barabási Albert László a *network science* azaz a *hálózattudomány* elismert alapító-kutatója a skálafüggetlen hálózatokat akképp írja le, mint egy olyan rendszert, amelyben egymáshoz kapcsolódó elemek találhatóak, bizonyos csomópontokhoz nagyon sok másik pont kapcsolódik, ezeket nevezi *hub*-oknak, míg más pontoknak kevés kapcsolatuk van ugyan, de egymás közt „kis világot” alkotva kölcsönösen összekapcsolódnak. A skálafüggetlenség arra utal, hogy a kisléptékű, „kis világot” alkotó rész hálózatokat az erősen beágyazott, sok kapcsolódással rendelkező *hub*-ok kötik össze egymással, integrálva őket ezáltal egy nagyobb léptékű hálózatba. (Barabási 2013) Fontos erőssége ennek a felépítésnek, hogy ha a hálózat egy-egy eleme kiesik a kapcsolódások sorából, könnyedén fennmarad és újjáépül a struktúra, gyengesége viszont az, hogyha egy fontos csomópont esik ki, akkor meggyengül az egész rendszer.

A skálafüggetlen hálózat a Barabási Albert László és kutatótársa, Albert Réka nevéhez kötődő Barabási-Albert modellben két fő sajátosság mentén írható le. (1) Növekedés, a hálózatok folyamatosan növekednek, mindig új elemek kapcsolódnak a már meglévőkhöz, és ezzel párhuzamosan a korábbi pontok közt is létrejöhetnek újabb kapcsolatok. (2) Preferenciális kapcsolódás, azaz a hálózat olyan elemeihez nagyobb eséllyel kapcsolódnak újabb elemek, amelyeknek már amúgy is sok kapcsolatuk van. (Barabási 2013) Az önkéntes társadalmi szerveződések, és az azokat segítő akciókat működtető kapcsolathálóok összessége hálózatként definiálható. Alkotóelemei az adományozókkal, a segítségre szorulókkal, más önkéntes csoportokkal, és magán illetve hivatalos szervekkel fenntartott kapcsolatok. Ebben a hálózatban a nagy csomópontok (a *hub*-ok), a sokakhoz kapcsolódó önkéntesek lesznek, akik katalizátor szerepüknek köszönhetően, tudásuk valamint kapcsolataik révén összekötik az adományozni vágyókat és a segítségre szorulókkal. Több ilyen „kis világgént” működő önkéntes mikrostruktúra áll egymással is dinamikus viszonyrendszerben összekapcsolódva további nagyobb önkéntes netwörköket alkotnak. A hálózat folyamatosan változik, növekszik. A sikeresen véghezvitt segítések nyomán az önkéntesek/önkéntes csoportok „népszerűsödnek”, nő az irántuk kialakult bizalom és egyre több újabb személyes kapcsolatot kötnek, amelyek újabb önkéntes akciók kialakulását eredményezik.

A kapcsolatok kialakításához és fenntartásához napjaink társadalmi szerveződéseinél kulcsfontosságú platformot jelentenek az online színterek. Mikecz Dániel 2007-es

tanulmányában azt vizsgálta, hogy a hazai társadalomszerveződések hogyan és mire használják az internetet, milyen szerepe van a mozgósításban, valamint hogyan teremthető meg a kollektív identitás az online felületeken keresztül.¹⁰ Megállapításai szerint az internet legfőbb szerepe a különböző társadalmi részvételek esetében az emberek közti kapcsolatok kialakításában, azaz a mozgósításban van. Hangsúlyozza továbbá, hogy az internet megkönnyíti a különböző kezdeményezések egymással történő „találkozását”, kommunikálását is. (Mikecz 2007) Mindez egy mozgalom, egy közösségi kezdeményezés esetében kulcsfontosságú, hiszen az összekapcsolódó csoportok nagyobb támogatottságot jelenthetnek az adott társadalmi ügy számára, ami így közvetve az önkéntesség sikerességéhez járul hozzá. Ebben a kontextusban tehát az online felületek segítik és alakítják a kezdeményezéseket. A társadalmi szerveződések, közösségi akciók, különböző emberek együttműködésén alapszanak, s így alapvető feltétel a benne szereplő egyének közti párbeszéd megléte. A civil társadalom szerveződése során aktívan használja a legújabb kommunikációs technológiákat, és képes kihasználni az online terekben rejlő lehetőségeket. A korábbi kommunikációs csatornákat – mint a telefon, esetleg a fax vagy például a taxisblokád esetében a CB rádió – fölváltja vagy kiegészíti az internet, amely számos előnnyel rendelkezik a közösségszervezés terén. Egyrészt egyre szélesebb körben hozzáférhető, másrészt alacsony költségű és harmadrészt folyamatos jelenlétet tesz lehetővé.

Az önkéntesség szempontjából az online felületek további nagy előnye, hogy a segítségre szorulóknak, támogatást kérőknek és az adományokat, önkéntességet felajánlók összekapcsolódásának egyszerű és akár folyamatos módját teszi lehetővé.¹¹ A virtualitás „az egyének és a kis, önkéntes csoportok olyan kommunikációs lehetőségeit nyitotta meg, amelyek felbomlasztják a hagyományos politikai kommunikáció csatornáit, illetve azokkal párhuzamosan új csatornákat alakítanak ki” (Virilio 2002; György 2002 idézi Szabó 2004: 97) Az újdonság abban rejlik, amit a kutatók a társadalmi részvétel demokratizálásaként az internethez társítanak, azaz abban, hogy egyre szélesebb körben férhetnek hozzá az egyének. (Mikecz 2020/a:64)

A kortárs társadalomszerveződések kutatói szerint, az internet megteremti azokat a feltételeket, amelyekkel új formában valósulhatnak meg közös, civil cselekvések. Ebben a diskurzusban az online technológiák egy olyan eszközként jelennek meg, amelyek fokozzák és

¹⁰ A tanulmány arra keresi a választ, hogy az internet hogyan alakította át a társadalomszerveződések keletkezésének és fejlődési dinamikájának módját. (Mikecz 2007)

¹¹ Természetesen az internethez és a közösségi médiához való hozzáférés és a kapcsolódást lehetővé tevő digitális technológiák birtoklása korlátozó tényező lehet.

erősítik az új kapcsolatok kialakítását. A mobil hálózatok és az online platformok tehát átrajzolják a civil társadalom működését, a kérdés az, hogy milyen mértékű az új technológiák befolyása ezekre a tevékenységekre? Az internet és az online kommunikációs lehetőségek az önkéntes szerveződések számára eszközként, vagy a megvalósulás folyamatát alakító tényezőként érvényesülnek? Az előbbit a *megerősítés* elméletét valló kutatók állítják, míg utóbbit a *technológiai determinizmus* tézise foglalja magában. A megerősítés elmélete szerint „az internet nem alakítja át a meglévő hatalmi viszonyokat, hanem megerősíti őket.” (Mikecz 2007: 73) A technológiai determinizmus szerint az új médiumok fejlődése új szervezeti és mobilizációs formákat kialakítva jelentősen hat a társadalmi szerveződésekre. Emellett érvel Kraut és Shneiderman *technológia által közvetített társadalmi részvétel* (technology mediated social participation: TMSP) elmélete (Kraut 2010., Shneiderman, 2011). E szerint bizonyos jelenségek koordinálásánál kulcsfontosságúak az online tér nyújtotta lehetőségek, ami azt jelenti, hogy az adott esemény másként nem valósulhatna meg, mint ahogy a social media sajátosságai lehetővé teszik azt. Ebben a kontextusban az internet nem csupán felületet és infrastruktúrát biztosít a korábban is létező közösségek számára, hanem a technológiai újítás a közösségi szerveződés alapjait meghatározó és strukturáló „aktorként” van jelen. (Dalota – Schrape 2014., Shneiderman 2011., Mikecz, 2007., Kraut, 2010.) Bármelyik tézist is fogadjuk el, a kortárs társadalmi szerveződések esetében mindenképpen hangsúlyos a digitális technológiák sokrétű használata.

Az önkéntesség a legkülönbözőbb tudományágak számára jelent adekvát kutatási témát, de ennek ellenére, (vagy éppen ezért) nem jött létre átfogó elméleti értelmezése. A diszciplináris heterogenitást jelzi, hogy mennyire különböző területeken van relevanciája az önkéntesség vizsgálatának. Az önkéntesség elméleti sokszínűsége épp abból ered, hogy összetett tevékenységi kört ölel fel. Sokféle cselekvés típus tartozik bele, és körülhatárolhatatlan az a kör, akik a segítő önkéntesek, vagy a megsegítettek csoportjába tartozhatnak, így lehetetlen azonos elméletekkel leírni minden elemét (Wilson 2000: 233). A pszichológia az önkéntességet, mint emberi magatartást, a szociológia, mint társadalmi jelenséget értelmezi. A közgazdaság költség-haszon szempontból tekint az önkéntességre, a politológia a civil társadalom kontextusában, az állampolgári részvétel egy formájaként vizsgálja. A kulturális antropológia e tudományterületek kérdésfelvetéseit és kutatási eredményeit ötvözve, az önkéntességet a benne részt vevő egyéneken keresztül, az ő perspektívájukat megértve, az adott szociokulturális környezetükben, a mindennapi életvilágukban értelmezett jelenségként vizsgálja. A széttöredezethez jellemző az önkéntességgel foglalkozó elméletekre, egyszerre vannak jelen a tudományos értelmezésekben korábbinak vélt modellek (pl. a kollektív

önkéntesség) és a legújabbak, mint az innovatív, reflexív önkéntesség. Mindez alátámasztja, hogy az önkéntességet egy dinamikus változást folyamat jellemzi, így folyamatos vita tárgyát képezi, hogy milyen irányból érdemes vizsgálni.

Írásomban az ebben a fejezetben végigvezetett elméletek mentén vállalkozom a 2015-ös menekülthullám hatására Debrecenben kialakuló civil önkéntesség összetett értelmezésére. Vizsgálom az önkéntesek motivációit, annak reflexív és kollektív vonásait, illetve a segítségnyújtást mint csereviszonyt. Elemzem az önkéntesség és a technológiai újítások viszonyát. Az önkéntes emberre fókuszálok, viszont őt a társadalom tagjaként, egy szociokulturális közegben létezőként vizsgálom, így az önkéntesség jelentéseit kontextusba ágyazva elemzem. Külön kitérek a jelenség politikai aspektusaira, illetve a korábban pozitív társadalmi elismerést jelentő önkéntesség devalválódására.

Az általam vizsgált önkéntes jelenség egyszerre van jelen az online és az offline színterekben. (Wellman 2001) Így az önkéntességet egy új típusú informalitás jellemzi, amelyben az online terek infrastrukturális háttérként a szervezettség magas fokát biztosítják, ebből kifolyólag a segítő tevékenység során nincs szükség intézményesülésre, azaz a hivatalos keretek megteremtésére. Fontos hangsúlyeltolódás ez, hiszen korábban a hivatalos keretek nélküli működés magában foglalta a szervezetlenséget is. Az új típusú informalitás meghatározására javasolja Mikecz Dániel a *hibrid szervezettség* terminust (Mikecz 2020/a). A fogalom az informálisan szerveződő, de az online felületek egyének közti koordinációt lehetővé tevő funkcióját kihasználva szervezett kereteket biztosító kezdeményezéseket jelenti. A fogalommal leírt jelenség jellemzője továbbá, a benne részt vevők közti laza kapcsolatok, és hosszútávú elkötelezettség lehetősége, amely szintén új elem, az informálisan működő önkéntességhez társított rövid távú elkötelezettséghez képest. Hiszen egy Facebook csoport tagjaként kapcsolódni egy önkéntes kezdeményezéshez egy olyan hosszú ideig is fenntartható tagsági forma, amely jól beilleszthető az egyének mindennapjaiba. A laza kapcsolódás demokratikus, egyenrangú individuumokból álló közeget teremt, amely teret enged az egyéni elképzelésekből összeálló kezdeményezéseknek. Az így kialakuló önkéntes csoportok segítségnyújtó akciókat hoznak létre, és más hasonló szerveződésekkel összekapcsolódva hálózatokba szerveződnek. Disszertációmban a kortárs önkéntesség jelenségét az előzőekben áttekintett elméletek értelmezési keretében, globális trendekbe ágyazva, a lokális válaszreakciókat és sajátosságait kiemelve elemzem.

III. Módszertan

Bár kétség kívül jogos Kisdi Barbara azon felvetése, miszerint a kulturális antropológiának nincsenek jól követhető módszerei, sem vitathatatlan elméletei, mert mondanivalójának középpontjában éppen a szubjektív tudományos kutatása áll, amely sokkal inkább érzékenységet, mint módszertani és elméleti arzenált vár el a diszciplína művelőitől. (Kisdi 2012: 4) Mégis, az érzékenység fölmutatása mellett, ebben a fejezetben a kulturális antropológiai kutatásom módszertanát határozom meg és kitérek a kutatói pozícióimra is.

A 2015 és 2020 között végzett kulturális antropológiai kutatásom a 2015-ös migrációs hullám debreceni menekülteket segítő önkénteseivel készült félig-strukturált interjúkra, kötetlen beszélgetésekre, valamint online és offline végzett résztvevő megfigyelésekre épül. A vizsgálat során fontos szerepet szántam a média megnyilvánulások nyomon követésének, értékelésének is. A médiában megjelent információk nem csak hírértékük folytán bírnak jelentőséggel a dolgozatomban, hanem hatásuk a közvélemény formálásában is jelentős, ezért megkerülhetetlen a felhasználásuk az értelmezés során. Vizsgálatom fókuszában az önkéntesek perspektívája áll, éppen ezért émikus nézőpontból igyekszem föltárni a kortárs, informális önkéntesség jellemzőit. Kutatási céljaim megvalósítása a fizikai térben szerzett kutatói tapasztalat mellett, a virtuális felületeken zajló folyamatok nyomon követését is megkívánta, ezért olyan rugalmas, a kortárs jelenségeket megragadni képes módszertanra volt szükségem, amely értelmezési keretet tudott nyújtani a társadalmi térben folyamatos mozgó emberek, tárgyak, ötletek és információk számára (Falzon 2009: 3–6.). A posztmodern antropológia terepfelfogásából kiindulva George E. Marcus *multi-sited ethnography* (több színterű etnográfia) elméletét alapul véve hagytam, hogy a segítők tevékenysége jelölje ki a kutatásom terepét (Marcus 1995:108.; 1986:165–193.). A saját társadalmát vizsgáló kutató számára egy rugalmasabb terepkonceptió igénye már az 1980-as évektől megfigyelhető. A migrációkutatásoknál ekkor jelentek meg a több helyszínt, fizikai terepet egyszerre vizsgáló kutatások, amelyek hozzájárultak a több színterű etnográfia módszer létrejöttéhez. A nem csupán egy fizikai helyhez kötődő társadalmi jelenségek vizsgálata tehát szükségessé tette az etnográfiai módszerek újraértelmezését, s így a fizikai ott-tartózkodást igénylő, klasszikus terepkonceptiók újragondolását. Ráadásul szintén az 1980-as években végbement térbeli fordulat, a kultúra territoriális felfogásának megkérdőjelezésével megkövetelte a társadalomtudományi kutatások térbeliségről alkotott elképzeléseinek újragondolását (Lajos 2015:164.). A George E. Marcus által bevezetett *multi-sited ethnography*, – azaz a több színterű etnográfia mint módszer – alkalmasnak bizonyult az új keretfeltételek között zajló kutatásoknál,

és jól használható módszert jelentett a kulturális antropológiai terepkutatások számára. A kortárs kulturális antropológiában a több szintűen zajló kutatás szinte már evidencia, ha másképp nem, az offline és online jelenségek egyidejű kutatása miatt. Napjaink társadalmi jelenségeinek vizsgálata során sokkal inkább az okoz problémát, hogy a folyamatosan változó, mozgó terep hogyan ragadható meg, és miként írható le? Marcus a „széttöredezett” terep koncepció létjogosultságát azzal igazolja, hogy a kultúra deterritorializációja miatt amúgy is távolabb kerül a „helytől” a terepmeghatározás – de a virtuális terep beemelése révén méginkább részekre szakad maga a terep. A vizsgált jelenség – és kutatási kérdés – követése a lényeges, és nem egy szerteágazó terep újraértelmezése. (Nagy 2015) Marcus szerint a terepet mint olyat, a kutató és a kutatott együttesen konstruálja meg, a közöttük lévő interakció teremti és határozza meg. (Marcus 1995:108.)

Kutatásom terepe egy olyan jelentéshálózat, amelyben fizikai és nem fizikai szinterek egyaránt megtalálhatók. Ezek a szinterek különállóak, azonban a kutatási probléma, azaz az informális önkéntesség összekapcsolja őket. Ahogyan Lajos Veronika fogalmazza meg a több szinterű etnográfia értelmezése kapcsán: „A szinterek közötti logikai összefüggés a kutatás tárgyát jelentő kulturális alakzatok közötti konkrét kapcsolatok, asszociációk és a kulturális tudás lefordítása alapján szerveződik.” (Lajos 2015: 165) Vizsgálatom során tehát az informális önkéntesség egy jól meghatározható szegmensére fókuszálok, a 2015-ös migrációs hullám során Debrecenben a menekülteknek segítséget nyújtó grassroots önkéntesek „nyomonkövetésével”. A több szinterű etnográfia e sajátosságának – azaz a jelenség követésének – köszönhetően vizsgálatom kiterjedt az önkéntesek a menekültek segítségét követő további jótékony cselekvéseire is. A kutatás fókuszában álló önkéntesek nyomonkövetése során bomlott ki tehát a vizsgálati téma, ami a kortárs informális önkéntességként ragadható meg. A multi-sited ethnography kapcsán felmerülő egyik leggyakoribb kritika szerint a széttöredezett terep, az eltérő mélységű kutatási szálak végeredményben nem adnak kielégítő válaszokat a vizsgált kutatási kérdésekre. (Lajos 2015) Szeretném ezt a kritikát doktori disszertációm kapcsán kivédeni azzal, hogy összetett, kontextusba ágyazott értelmezését nyújtom a kortárs informális önkéntességnek.

Mikecz Dániel hívja fel a figyelmet arra (Mikecz 2010), hogy fontos lenne az informálisan működő, és csak időről időre aktivizálódó civil szerveződések vizsgálata. Ezek a szerveződések nehezen körülhatárolhatók, nem azonosíthatók csoportokként, vagy formális szervezetekként, és épp a megfoghatatlanságuk miatt kevésbé kutatottak. Mikecz amellett, hogy szükségesnek látja az informális civil szegmens mélyreható vizsgálatát, arra is kitér, hogy hosszú távon, az újra és újra aktivizálódó periódusokat összefüggésükben értelmezve van

léttjogosultsága e terület kutatásának, nem pedig kiragadottan, egy-egy akció vizsgálatával. Doktori disszertációmban épp erre vállalkozom, azaz az informális önkéntesség átfogó értelmezését a különböző jótékony tevékenységek egymásra fűzésével, és a körülöttük kialakuló interpretációk és jelentéskonstrukciók hozzákapcsolásával igyekszem megadni. Hosszútávú kutatásom fontos jellemzője, hogy túllép az egyes jótékony akciókra koncentráló megközelítéseken és a háttérben meghúzódó komplex összefüggések feltárását célozza meg. Azt az élményekben, kudarcokban, tapasztalatokban és döntésekben megnyilvánuló jelenséghálót igyekszik leírni, amely a konkrét akciók háttérében határozza meg a segítség folyamatát. Célom ezt a *liminalitás*ban lévő változásfolyamatot feltárni az olvasó előtt, miközben megvilágítom az informális önkéntesség kortárs keretfeltételek közti működését. A kutatás során nem a reprezentativitás tűztem ki célul, hanem a folyamatok tendenciáinak feltárására fókuszáltam.

A vizsgált színterek a következők: 1. az önkéntesek narratívái, 2. az önkéntes akciók a fizikai térben, 3. az önkéntesség szerveződése és utólagos reprezentációja az online felületeken, 4. az önkéntesség értelmezésének, politikai, gazdasági és társadalmi kontextusa, 5. az önkéntesek önreprezentációja szűkebb és tágabb környezetükben.

A színterek feltárása érdekében résztvevő megfigyelést végeztem 2015 és 2020 között a kutatás alanyai, azaz az önkéntesek által létrehozott különböző jótékony akciók során. Részt vettem többféle adománygyűjtéseken, adományosztásokon, jótékony főzéseken, rászorulóknak szervezett programokon, elsősorban Debrecenben és környékén, illetve az egyik önkéntes segítségnyújtás kapcsán többször jártam Tarnabodon. Nyomon követtem a háttér munkálatokat és a szervezés folyamatát, több alkalommal voltam jelen az egyes önkéntes akciókat megelőző egyeztetéseken, ahol az önkéntesek az előkészületeket végezték és operatív jellegű feladatokat láttak el, de ott voltam gyakorlati jellegű előkészítéseknél is például egy-egy önkéntes saját házában zajló adományszortírozáson. Néhány esetben részt vettem jótékony tevékenységeket követő összejöveteleken, ahol az önkéntesek az akciók sikeres lebonyolítását ünnepelték meg. Voltam olyan közösen szervezett megemlékezésen, amikor a menekültek segítségének helyszínét járták be újra, közösen az önkéntesek. Az önkéntesek fizikai terekben végzett tevékenységének vizsgálata során megismerkedhettem az önkéntesség gyakorlati működésével, az önkéntes identitás megnyilvánulásaival, a rászorulókkal történő kapcsolatfelvétel, kialakítás és fenntartás jellemzőivel. Megtapasztalhattam, milyen az informális önkéntesség a gyakorlatban, és arra is fény derült, hogy hogyan élik meg mindezt az önkéntesek. Bepillantást nyerhettem az önkéntesek közötti együttműködések természetébe, az esetleges konfliktusok és a sikeres feladatmegoldás okozta érzelmi viszonyulásokba. Részesem lehettem annak az

érzelmeikkel átszőtt összetett folyamatnak, amelyben a jótékonyság megvalósul, és a mások javát szolgálni kívánó szándék megfogalmazódik.

A fizikai térben végzett önkéntes tevékenységgel párhuzamosan az online terekben zajló folyamatokat is vizsgáltam. A virtuális közegben végzett vizsgálatom elsősorban az önkéntesek Facebook oldalakon megjelenő közösségi aktivitására terjedt ki. Az önkéntes tevékenység megszervezésének fő színterei a különböző Facebook csoportok. A kutatásom során ezen csoportok munkáját és kommunikációját követhettem nyomon, az egyes jótékony ügyek kapcsán létrehozott Facebook csoportok tagjaként. Így a kutatás során tagjává váltam az alábbi, önkéntesek által létrehozott csoportoknak:

- *Migration Aid Debrecen*
- *MigAid 2015. Debrecen*
- *Kind People*
- *Szabadjogas Debrecen*
- *Etesd a dokit, nővért, mentőst / corona Aid Debrecen*
- *International Students help People in Need*
- *Enni Adok doboz*

Valamint nyomon követem a *Bike Maffia Debrecen*, a *Romadok*, a *Tarnabod és mi* Facebook oldalakon zajló tevékenységeket is. Ezek a Facebook csoportok és oldalak különböző segítségnyújtás megszervezésére jöttek létre, eltérő az aktivitásuk, a csoport jellege (nyílt, félnyilvános vagy zárt) tagjaik száma és összetétele. Több esetben találtam átfedést a különböző Facebook csoportok tagjai között. Általánosságban elmondható róluk, hogy pár száz fős taggal rendelkező, operatív jellegű csoportok, amelyek egy adott társadalmi probléma kapcsán szerveződtek, és az abban segíteni szándékozó embereket és feladatokat tömörítik. A Facebook csoportok interakcióinak megfigyelő pozícióból történő nyomon követése mellett segített az elemzésben az online diskurzusok, posztok és reprezentációk értelmezése is. A közösségi oldalon bepillantást nyerhettem a segítők közötti kapcsolattartásba, megismerhettem a szervezési feladatok belső kommunikációját épp úgy, mint az adománykérő posztok tematikáját, vagy az adományok koordinálását. Kapcsolatba kerülhettem az önkéntesekhez kapcsolódó adományozó „holdudvarral” is. A Facebook oldalak és profilk megismerése révén a súlypont átkerülhetett a részek vizsgálatáról a hálózatok és kapcsolatok színtereire is. (Miller 2011: 6.)

Az offline és online tereptapasztalataimat az önkéntesekkel folytatott beszélgetések és a velük készített harminckét félig strukturált interjú egészítette ki.¹² A 2015 és 2020 között tartó kutatás során történő megfigyeléseim, a terepfeljegyzések és az önkéntesek narratívái alapján egy összetett kép rajzolódik ki a kortárs, informális önkéntességről.

Nagy Károly Zsolt a reflexív fordulat utáni terepkutatásról szóló írásában világít rá, hogy az 1990-es években a virtualitás megjelenése magától értetődően vetette fel az online terek kutatásának társadalomtudományi szükségességét. (Nagy 2015) A legelső ilyen jellegű kutatások a virtuális terekben működő közösségekre irányultak és Christine Hine virtual ethnography fogalmával írhatók le. (Hine 2000) Ezzel egyidőben az online terek nyújtotta lehetőségek alkalmazása megjelent a kutatásokban, azaz a technika, mint eszköz, amely segít a részletesebb és árnyaltabb kutatás lefolytatásában. A 2000-es években a cyberanthropology nyomán, a kiber tér, mint a kutatások új tere, új kutatási helyszíne jelent meg. Kozinets széleskörben elterjed módszere, a netnography ötvözte a hagyományos antropológiai kutatási módszert, a résztvevő megfigyelést, az online terekben zajló interakciók, tapasztalatok és kommunikáció tanulmányozásával. (Kozinets 2010)

A virtualitás megjelenés, az online tereken, felületekben való lét egyre hétköznapiabb számunkra, így az online felületek bevonásával zajló kutatások elszaporodása is egyre általánosabb, mondhatni napjaink jelenségeit vizsgáló kutatásoknál megkerülhetetlen. Mindez kiváltképp igaz olyan esetben, mint jelen disszertáció kutatási témája, hiszen az általam vizsgált jelenség meghatározó része zajlik az online térben, így a virtualitás szervesen kapcsolódik a kutatáshoz. Éppen ezért az online felületek, mint kutatási terep meghatározása releváns és szükségszerű.

Ugyanakkor Christine Hine hangsúlyozza, a virtualításban és a fizikai térben is létező jelenségek tudományos megértése az offline és online gyakorlatok egyidejű vizsgálatával lehetséges (Hine, 2000: 39). Szintén a 2000-es években erősödik meg az az elképzelés, amelyet Daniel Miller is képvisel, miszerint a virtualítás és a fizikai színtér nem választható el, egymásba ágyazottan kell kezelni a két terepet, hisz a mindennapi életünk szerves része zajlik

¹² Az interjú folyamatát interakcióként értelmezem. Ahogyan Wuthnow (1995) nyomán Zakariás Ildikó írja: „az interjú az önkéntességről szőtt egyéni történetek esetében még nehezebben választható szét a résztvevő megfigyeléstől, amennyiben az önkénteskedésről, adományozásról, civil tevékenységről amúgy is folyamatosan beszámolni kénytelen cselekvő, hogy az önkénteskedést, mint különleges, nem mindennapi tevékenységet a környezetének érthetővé tegye. Ennyiben az interjú olyan interakció résztvevő megfigyelése, amelyben az önkéntes történet hallgatósága és a megfigyelő személye egybeesik.” (Zakariás 2018: 120)

mindkét szintéren, akár egyszerre is. Miller és kutatótársai épp ezért a két szintér közti összefüggésekre koncentrálnak kutatásaik során (Miller–Slater 2000). Hine arra is felhívja a figyelmet, hogy kortárs világunkban az online jelenségek egyrészt kulturálisan beágyazottá váltak (embedded), mára a virtuális felületek használata kézzel fogható gyakorlat (embodied), és az internethasználat a mindennapi életünk szerves része (everyday). Ezt a hármasságot Hine a virtualitás három fő tulajdonságának tekinti. (Hine 2015 idézi Lajos 2016:833)

Hine, Miller és Slater érveit szem előtt tartva kutatásom tehát a fizikai térben zajló folyamatok megfigyelésére, értelmezésére éppúgy vállalkozik, mint a jelenség online aspektusainak vizsgálatára. Ha csupán a fizikai térre fókuszálnék, rejtve maradna az önkéntes akciók megszervezésének, az adománygyűjtésnek és az egyes jótékony akciók értelmezésének lehetősége. Az online felületek kizárólagos vizsgálatával pedig nem kapnánk információkat az önkéntesség gyakorlati megvalósulásáról, az önkéntes identitás megnyilvánulásairól, valamint az önkéntesek és a rászorulóknak közti interakciókról. Az online és az offline szinterek együttes vizsgálatával tehát kapcsolathálók, privát vagy félnyilvános terekben zajló jelenségek kerülnek összefüggésbe a fizikai térben történő eseményekkel. Kutatásom során kifejezetten fontos volt a két szintéren zajló folyamatok együttes vizsgálata és értelmezése, hiszen kutatási eredményeim épp az informális önkéntesség fizikai és virtuális térben megjelenő új jellemzőit mutatják meg.

Az 1970-es években a társadalomtudományokban uralkodó modern tudományfelfogást egyre inkább kihívások elé állította a posztmodern szemlélet. A posztmodern szembe fordult a modernizmussal, az August Comte-tól eredeztethető pozitív hagyománnyal, azaz azzal az elképzeléssel, hogy a világ objektíven megismerhető. (Letenyei 2012:184) Georg Gadamer elképzelése szerint minden egyes ember egyedi módon interpretálja a világ történéseit, hiszen képtelenek vagyunk ismereteinket elválasztani tapasztalatainktól, kulturális gyakorlatainktól. Így végképp abszurd az az elképzelés, hogy képesek lennénk objektíven értelmezni a körülöttünk zajló folyamatokat (Gadamer 2003). Annak felismerése, hogy az objektivitás elérése lehetetlen, arra készítette az antropológusokat, hogy megvizsgálják saját tudományterületük alapjait. Megszületett az a felismerés, hogy a kutatás során maga a folyamat a lényeges, ahol az antropológusok sohasem lehetnek a kulturális folyamatok kívülálló, független megfigyelői. (Biczó 2003: 252)

Az 1980-as éveket a kritikai fordulat jellemezte. Ez az az időszak, amikor az antropológia tudomány reflektálni kezdenek a kutató pozíciójának hatására az adatgyűjtésben és a feldolgozásban. Az objektivitás képzetének megszűnésével egyértelművé vált, hogy a kutató személyisége, társadalmi állása, olvasottsága, társadalmi neme, származása és egyéb

tényezők is mind-mind befolyásolják a tudás termelésének folyamatát. A reprezentáció krízise után, a reflexív fordulat nyomán a kortárs kulturális antropológiában elvárás a kutatói önreflexió, amikor a vizsgálatot végző személy meghatározza kutatói pozícióját, hogy reflektáljon saját szerepére. (Lajos 2015: 839) A posztmodern antropológia egyik kulcsfontosságú jellemzőjeként említhető a kutató személyes szerepével való szembenézés. (Letenyei 2012:166) Hiszen a kutatónak számolnia kell azzal, hogy az interjúalányaiban kialakul róla egy kép és ahhoz mérten viszonyulnak hozzá. Fontos érzékelni, hogy vajon milyen szerepben látják azok, akikkel kapcsolatban van, és a kutató személye miként befolyásolja a narratívákat. Ezért a továbbiakban elengedhetetlen, hogy megvizsgáljam saját kutatói pozíciómat, és a kutatásra gyakorolt hatásomat.

A vizsgálatom során a kezdetektől kutatóként voltam jelen a terepen, nem voltam tagja egyik önkéntes szerveződésnek sem. Szimbolikusan azonban mégis csak taggá váltam egyrészt azáltal, hogy részt vettem a különböző önkéntes akciókon, másrészt azzal, hogy csatlakoztam online csoportjaikhoz. Szituatív jelleggel, kisebb mértékben magam is besegítettem az önkéntesek munkájába, egy-egy adományszállítással vagy helyszíni segítségnyújtással például közösségi főzéseken, mert megítélésem szerint vannak helyzetek, amelyekben nem lehet karba tett kézzel álló megfigyelőként jelen lenni bizalomvesztés nélkül, ám az offline és online kutatás során egyaránt törekedtem arra, hogy a kutatói pozíciómat elsősorban a megfigyelői szerep jellemezze. Például az önkéntesek által működtetett Facebook csoportok kommunikációját nyomon követtem, de nem veszek részt a posztok megosztásában, vagy az adománygyűjtésben. A segítő akciók során pedig figyelemmel kísértem a történéseket, kérdéseket tettem fel a résztvevőknek, és dokumentáltam az eseményeket, de személyesen nem szerveztem önkéntes tevékenységeket és nem kezdeményeztem segítő helyzeteket. Végig törekedtem egy olyan kiegyensúlyozott pozíció kialakítására, amely távolságot tart, de mégis bensőséges és biztosítja az árnyaltabb, teljesebb kép kialakítását, a mélyebb összefüggések megértését. Az *insider* kutatói pozíciót különösen az interjú szituációk igényelték, mert a téma érzékenységből adódóan nagyon fontos volt a beszélgetőpartnereimmel kialakított bizalmi viszony.¹³ A bizalom kialakításához az átgondolt kutatói pozíció megválasztása kulcsfontosságú volt. A megfelelő kutatói pozíció kialakítása igényelte az online és offline terekben a magabiztos eligazodást és

¹³ Az informálisan működő jelenségek kutatásában a bizalom hiánya a kutatás meghiúsulását jelentheti. A rejtett és a társadalom előtt titkolt jelenség érzékeny és összetett kutatási folyamatáról lásd Durst Judit: „De ugye biztos nem lesz ebből baj?\": Posztterepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről.

az önkéntesek közé való beilleszkedést. Fiatal, városi, értelmiségi nőként vettem részt a segítő akciókban, olyan helyzetekben, ahol a rászorulókon legtöbbször épp hozzám hasonló társadalmi státuszú emberek segítenek. Megítélésem szerint a csoport tagjai számára, nem egy kívülálló kutatóként jelentem meg, hanem sokkal inkább az önkéntes csoport egy kissé passzív, nem kezdeményező tagjaként, így a jelenlétem érdemben nem befolyásolta a történéseket. Ugyanakkor igyekeztem a vizsgált önkéntesek munkáját tiszteletben tartani, és a segítő akciók során csak néhány kérdést tettem fel, nem akartam megzavarni az eseményeket. Az önkéntesekkel a félig strukturált interjúkat, és informatív beszélgetéseket a segítő események előtt vagy azt követően bonyolítottam le. Gyakran az előkészületek során készítettem interjúkat, például a segítő alkalmak előtti napokban, az adományok összerendezésekor, de az is előfordult, hogy távolabbi helyszínre közösen utaztam az önkéntesekkel és az autóban beszélgettünk az önkéntes munkáról.

A jelenség vizsgálatát és árnyaltabb megértését segítette, hogy az online jelenségek között jól eligazodom, értem és magam is használom az online közlésmód nyelvezetét, ismerem a közösségi média működését, funkcióit. Így nem okozott gondot a különböző Facebook csoportok és az ott zajló kommunikáció vizsgálata. Mivel a virtualitásban zajló kutatás során is inkább megfigyelő pozícióban voltam jelen, nem avatkoztam be aktívan az ott folyó önkéntes tevékenységekbe, így azt gondolom, hogy a jelenség online megvalósulását sem befolyásolta markánsan a kutatói jelenlét.

Fontos azonban, hogy a gyűjtött anyagot és a kutatási eredményeimet minden bizonnyal befolyásolta a kutatói pozícióm. Az interjúk tartalmát, minden bizonnyal formálta, hogy a megkérdezettekre hatással volt többek között a nemem, korom, osztályhelyzetem és etnikai hovatartozásom. Az interjúalanyaim bizalmának elnyerésében szerepet játszott az, hogy nyitott, empátikus hozzáállást tanúsítottam, illetve az is, hogy nem azonosultam a menekültellenes diskurzusokkal. Elfogadó attitűdöt képviseltem, és a közösségi média profilomon sem jelentettem meg ennek ellentmondó tartalmakat. A kutatás során fontos befolyásoló szerepem abban lehetett, hogy az interjúk során egyfajta önreflexióra sarkalltam az interjú alanyaimat, akik gyakran számoltak be nekem arról, hogy az én kérdésem hatására gondolták végig a segítő eseményeket és fogalmazták meg álláspontjukat az önkéntességgel kapcsolatban.

Vizsgálatomat minden bizonnyal befolyásolta, hogy a saját életvilágomban, az általam megélt és ismert szociokulturális közegben zajló jelenség vizsgálatára vállalkoztam. Nem csupán arról van szó, hogy hazai kutatási terepen, a saját társadalmi közegemben, hanem szűkebb értelemben véve, az általam megélt lokalitáson belül készült a kutatás, azaz debreceniként a város gazdasági, politikai és társadalmi terében létrejövő kortárs jelenséget

vettem górcső alá. Nem csak a kutatás ideje alatt szerzett információkra támaszkodhattam, mert már eleve ismertem a nyilvánosság platformjait, a vizsgálat fizikai és szimbolikus tereit. Ezáltal lehetőségem nyílt közelről megfigyelni a Debrecenben spontán létrejövő, alulról szerveződő informális önkéntességet. A saját társadalmát vizsgáló kutató dilemmáival nekem is szembe kellett nézmem. Egyrészt az évek során a helyi viszonyokról szerzett ismereteim révén, feltehetően közelebb kerülhettem bizonyos jelentésekhez, mint egy külső szemlélő, másrészt azonban, valószínűleg a vizsgált önkéntesek némely lokális vonatkozású értelmezést kevésbé árnyaltan magyaráztak el nekem, mert azt gondolták, hogy a közös életvilág miatt számomra adottak a válaszok, és véleményük szerint pontosan értek egy-egy átbeszélte jelenséget. Valójában nem lehet pontosan meghatározni, hogy milyen hatással volt a kutatói jelenlétem magára az önkéntes tevékenységekre és a kutatási eredményekre. Azonban fontos megjegyezni, hogy a 2015-ös eseményekről alkotott saját véleményemet befolyásolta az önkéntesek személyének és élettörténeteiknek megismerése, az önkéntesség megfigyelése.

A kutatás etikai aspektusai felvetik a kutatói felelősség kérdését is. A kortárs szociokulturális környezetben önkéntes civil szereplőnek lenni kifejezetten érzékeny és sérülékeny állapot, a politikai értelmezések miatt gyakran félelmekkel és titkolózásokkal teli szerep. Éppen ezért kutatásom során a vizsgált önkéntesek anonimitásának megőrzése kulcsfontosságú kérdés volt. A disszertációmban idézett interjúrészletekben védelmük érdekében álneveket használok és igyekszem arra törekedni, hogy ne lehessen az elmondottak alapján beazonosítani az egyes szereplőket. A gyűjtött adatok gyakran tartalmaznak olyan információkat, amelyek nyilvánosságra hozatala nem lehetséges, hiszen azok a nyilatkozók számára problémát okozhatnak. A téma érzékenységét mutatja az is, hogy az önkéntes tevékenységekben résztvevők közül többen az esetleges negatív megbélyegzésre hivatkozva nem vállalták az interjút. Emellett három olyan eset is történt, amikor az önkéntesek utólag visszavonták a nyilatkozatukat, nehogy bármilyen bajuk származzon abból, hogy egy kutatásban beszámoltak az önkéntességükről. A disszertációban szereplő elemzésekből kiderül majd, hogy több önkéntes eltitkolja jótevékenységét, leggyakrabban a munkáltatója előtt, de van, hogy családja előtt, vagy ismerősi körben sem beszél róla. A gyűjtött információ megosztásának felelőssége tehát a kutatásom esetében kulcsfontosságú. Beszélgetéseink során az önkéntesek a megbélyegzés, a kirekesztés és a megalázás hétköznapi tapasztalatairól számoltak be, így felvállalt tevékenységük nyilvánossá tétele csak megfelelő titkosítással lehetséges. A kutatásom egyik fontos eredménye az, hogy az önkéntesség rejtett aspektusait

tárom fel, ám ez a felfedési folyamat felelősséggel jár, és csakis a benne résztvevők anonimitásának gondos megőrzése mellett vállalható fel.¹⁴

A kutatás témájától függetlenül is fontos lehet, hogy az online terekben végzett kutatás önmagában etikai kérdéseket vet fel, hiszen privát és (fél)nyilvános terekbe is betekintést nyerhettem. Kutatásom ismertetése során az anonimitás megőrzése érdekében külön figyelmet fordítok arra, hogy online nyilvános felületeken megjelenő szövegeket ne idézzek szó szerint, hiszen ezek visszakereshetők, ezáltal a nyilatkozó személy könnyen beazonosítható.¹⁵ A kutatói szerep az online kutatásokban is kettős: egyszerre válik megfigyelővé és maga is megfigyelés tárgya lesz. A saját online felületeimen megjelenő tartalmak, megfigyelés tárgyát jelenthették az önkéntesek számára is. Különösen fontos ezzel tisztába lenni, egy olyan bizalmat maximálisan feltételező kutatás esetében, mint a jelen vizsgálat, amelyet nagyban befolyásolhat a kutató vélt vagy valós véleménye.

¹⁴ A gyűjtött adatok megosztásának felelősségéről bővebben lásd Vigvári András: Kettős kihívás előtt: A hallgatás megtörése és a megosztás felelőssége a kortárs terepkutatásokban.

¹⁵ Problémás lehet továbbá a privát terekben megjelent kutatási anyagok szó szerinti idézésére is, hiszen a közösségi média lehetőséget biztosít az adatvédelmi beállítások utólagos módosítására, azaz egy korábbi nem nyilvános poszt a szerzők döntésével később nyilvánossá tehető.

IV. A menekültek segítésére irányuló önkéntesség kialakulása

IV. 1. A 2015-ös európai migrációs hullám kialakulása és legfőbb eseményei Magyarországon

Globalizált világunkban az emberek országok közti szabad vándorlása, a transznacionális migráció bevett jelenség. Az utazás célja lehet üzleti, munkaügyi, oktatási, turisztikai vagy a családtagok, barátok, ismerősök meglátogatása. Ugyanakkor a helyváltoztatás egy speciális esetét jelenti, amikor emberek valamilyen okból menekülni kényszerülnek lakóhelyükről. A közel-keleti országokban és afrikai térségekben politikai konfliktusok sora vezetett oda, hogy 2010-től (elsősorban az arab tavasz eseményei következtében) egyre fokozódott azok száma, akik az életüket fenyegető háborúk és terrorizmus miatt indultak útnak. A hétköznapiok részévé váló – civil áldozatok is követelő – polgárháborús állapotok, fegyveres zavargások, vallási konfliktusok hatására, a gazdasági ellehetetlenülés és az éhezés egyre több lakos számára lehetetlenné tette a maradást. A menekültek számára Európa egy biztonságos helyet jelentett, ahol megfelelőek a jogállami keretek, békések a politikai körülmények, van elegendő munkalehetőség, köztudottan erős a szociális hálózat, emellett fontos érték a kisebbségek védelme, tisztelete, a tolerancia és az etnikai sokszínűség.¹⁶ Ráadásul az emberi jogok biztosítása, és a segítségre szorulókat, menekülteket befogadó attitűd 2015-ig alapvetően jellemezte az Európai Uniót. (Csuka –Török 2015)

2015-ben egy különösen jelentős migrációs hullám érte el Európát, amelynek közvetlen előzményei között szerepel az embercsempész hálózatok által a Földközi-tengeren, azon belül is az észak-afrikai tengeri útvonalakon működtetett illegális migráció fokozódása a 2013-14-es években,¹⁷ valamint a 2014-től – az Iszlám Állam terrorszervezet előretörésével – fegyveres

¹⁶ A 2015-ös menekülthullámban résztvevőinek előképül szolgáltak a térségből származó honfitársaik korábbi sikeres migrációs tapasztalatai.

¹⁷ A 2010-es években a közös Európai tengeri védelem a Frontex, - amely később Triton néven működött - fellépése, és a jelentősebbnek tekinthető korábbi olasz program a Mare Nostrum együttesen sem nyújtott elegendő védelmet a Földközi-tengeren érkező illegális migrációval szemben. Emblematikus esemény a 2013-as lampedúzai hajótörés, ahol 360 menekült halt meg, Amíg viszonylag ritkán fordult elő a hajókon érkező illegális migráció, addig az olasz állam önállóan igyekezett a helyzetet kezelni, azonban az esetek elszaporodásával anyagi terhei enyhítésére kénytelen volt segítséget kérni az EU-s tagállamoktól. Több tagállam, köztük Magyarország is elzárkózott az anyagi segítségnyújtástól. Ezek az államok arra hivatkoztak, hogy nekik nincs tengerparti területük, ezért nem hajlandóak tengeri védekezésre jelentős összegeket fordítani. A tagállami diskurzusok szintjén megjelent az a félelem is, hogy a hajótörött menekültek segítése, befogadása fokozhatja az illegális bevándorlást. (Perkowski 2018)

konfliktusok állandósultak Irakban, Szíriában és ez szárazföldi utakon is megindította a menekülők áradatát Európa felé a Közel-Keletről és Közép-Ázsiából.¹⁸ 2015-ben a kontinens történetében a II. világháború óta eltelt időszak legnagyobb migrációs hulláma jelent meg Európa határán.

2015-ben az „Európai Migrációs Krízis” vagy „Menekült-válság”¹⁹ néven emlegetett időszakban másfél millió bevándorló érkezett Európába. A migráció Európára irányult ugyan, de a válsághelyzetet nem önmagában a migrációs nyomás idézte elő, hanem az is jelentős szerepet játszott a krízis kialakulásában, hogy az Európai Unió országai nem tudtak egységes megoldási stratégiát kialakítani a váratlan helyzetre. Sokáig a tehetetlenség, és az események követése jellemezte az Uniós döntéseket, alapvetően az elutasítás és a befogadás körüli vita határozta meg a tagállamok álláspontját. Önmagában arról is megoszlanak a vélemények, hogy valódi migrációs krízisről lehetett-e beszélni, vagy inkább az EU-s szociális ellátás kríziséről és az európai menekültügyi rendszer válságáról, illetve a tagállamok közös intézkedési rendszerének a kríziséről volt szó.

A menekültek a kontinenst elsősorban két irányból érték el, a Földközi-tengeren keresztül, vagy szárazföldön, Görögország felől. Ez utóbbi, az úgynevezett „Balkáni-útvonal” vezetett Magyarországon keresztül Nyugat Európa irányába. Hazánk déli határszakasza egyben schengeni és Európai Unió határ is. A Balkáni útvonalon érkezők közül – azok számára, akik Görögországot a tengeren kikerülték – Magyarország volt az első EU-s állam, illetve az első olyan schengeni ország, amelyből határellenőrzés nélkül el lehet jutni a nyugat-európai államokba. Ezért sokan regisztráltak és/vagy nyújtottak be menedékkérelmet hazánkban annak ellenére, hogy nem itt akartak letelepedni. Ez magyarázza azt az ambivalenciát, miszerint lakosságához viszonyítva, EU-s viszonylatban, kimagaslóan magas számú menekült érkezett és regisztrált hazánkba. Hasonló adat Svédországban, Németországban és Ausztriában volt.²⁰

A Balkáni-útvonalon többségében Szíriából és Afganisztánból érkeztek a menekültek. A KSH adatai szerint 2015-ben, több mint négyszázezeren haladtak át Magyarországon. (KSH 2016: 3.) A nyári és az őszi hónapokban volt a legjelentősebb a migráció, ekkor heti szinten több mint tízezer menekült érkezett Magyarországra, de szeptemberben volt olyan hét, amikor

¹⁸ Az Iszlám Állam 2014. június 29-én kalifátust hozott létre.

¹⁹ A BBC használta először ezt a megnevezést 2015 áprilisában.

²⁰ Az adatok forrása: europarl.europa.eu

több mint harmincezren lépték át az országhatárt.²¹ 2015 első hónapjaiban fokozatosan élénkült a migráció. Február és március hónapban az érkező menekültek száma egy-egy napon elérte a 300 főt, ezt követően áprilisban és májusban 100-100 fővel emelkedett a maximum érték, június 26-án pedig átlépte 1500-at. Júliusban a napi átlag meghaladta az 1000 főt, augusztusban az 1500-at és a hónap végén, 26-án egy nap alatt több mint 3000 fő menekült érkezett hazánkba. Szeptemberre többször is 9000 felé kúszott a napi menekültek száma, az átlag pedig naponta 4000 fő körül volt, de volt olyan nap a hónap közepén, amikor számuk a 10000-et is átlépte. Októberben a napi átlag 5000 fő körül alakult, ám a hónap közepétől drasztikusan csökkent a menekültek száma, utána naponta maximum 30 fő érkezett. A visszaesés oka az, hogy Magyarország fizikai határzárát épített a szerbiai és horvátországi határszakaszon. Ezzel párhuzamosan a magyar kormány megerősítette a határellenőrzést, és jogszabályi változtatásokat is eszközölt, egyrészt bűncselekménnyé nyilvánította az illegális határátlépést, másrészt súlyosbította az embercsempészet büntetését.²²

A menekültek jelenlétének tapasztalata a magyar társadalomban nem volt ismeretlen.²³ Az 1980-as évek végén a Romániában kialakuló súlyos nyomor, illetve a Ceausescu-rezsim a kirekesztő, erőszakos diszkriminatív intézkedései, és asszimilációs programjai elől a kisebbségi létben élő magyarok tömegei menekültek hazánkba. A Ceausescu diktatúra 1990-es bukásáig közel ötvenezren „jöttek át” Romániából Magyarországra. (Horváth 2002) A szocialista blokkon belüli migráció azért okozott gondot, mert ilyen célra nem volt kiépítve menekültellátó rendszer. A két azonos ideológiai platformon álló szocialista ország közötti jó viszony látszatának megőrzése érdekében gyakran nem menekültként, csupán átköltözőként tartották számon a hazánkba érkezőket. Ugyanakkor az ideérkezők etnikailag azonos, többnyire magyar identitású és anyanyelvű személyek voltak, akik leginkább Erdélyből vándoroltak Magyarországra.²⁴ Gyakoriak voltak a rokoni, baráti, ismeretségi kapcsolatok, ezért kevésbé vált az állam, a hivatalok feladatává a romániai menekültek ellátása. Az 1990-es években a délszláv háború következtében nagy számban – közel nyolcvanezren – érkeztek menekültként Magyarországra. Itt is jellemző volt az etnikai egyezés, hiszen leginkább magukat magyar

²¹ Az adatok forrása: police.hu

²² Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény szabályozza.

²³ Az ENSZ menekültügyi egyezményéhez 1989 márciusában csatlakozott Magyarország, a szocialista államok közül elsőként.

²⁴ Az etnikai azonosságú menekültek elnevezésére alkalmazza a saming megnevezést Feischmidt Margit kutatásában. Feischmidt 2018: 72

nemzetiségűnek valló emberek érkeztek (pl. a Vajdaságból), de kétség kívül kis számban akadtak közöttük más nemzetiségűek, pl. boszniai muzulmánok és albánok is. (Horváth 2002)

Mindkét menekülthullámmal érkezők segítése társadalmi szimpátiát váltott ki. Ezzel szemben a 2015-ös események során Magyarországra érkező menekültek iránt a magyar társadalom döntő része nem érzett rokonszenvet, döntően azért, mert nem állt fenn etnikai, vallási vagy kulturális egyezés közöttük. Ráadásul az ideérkezőket egy távoli, a magyar társadalom számára csak a médiából ismert probléma hajtotta. Ilyen értelemben az a hűvös távolságtartás és passzivitás, ahogyan a tömeges migrációt a magyar társadalom fogadta, alapvetően egy érthető reakció volt. A bizalmatlanságot növelte a nyugati világban elszaporodó terrortámadások híre is, mert a merényletek elkövetői gyakran közel-keleti származású, nem ritkán első- vagy másodgenerációs európai migránsok voltak. Ezekre a félelmekre és előítéletekre épült a hazai bevándorlásellenes politikai kampány.

A 2015-ös migrációs hullám hatásait a hazai kutatások, különböző tudományterületek érvényes és fontos kérdésfelvetések mentén alaposan vizsgálták. Az első vizsgálatok között jelent meg a migráció társadalmi hatásainak értelmezése. (Bernát – Sik – Simonovits – Szeitl 2015; Simonovits 2016; Simonovits – Bernát 2016; Bernát – Kertész – Tóth 2016) A xenofóbia és az iszlámellenesség növekedése, illetve a szolidaritás és az önkéntesség megjelenését elemző kutatások rávilágítottak arra, hogy milyen váratlan módon jelent meg a magyar társadalomban a migráció és azzal együtt a menekültek tömege. (Csepeli – Örkény 2017) Kulturális antropológiai és szociológiai vizsgálatot végzett és a hazai menekülteket segítő önkéntesség összetett értelmezését nyújtotta Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó. (Feischmidt – Zakariás 2018; 2019; Feischmidt 2018) Vizsgálatuk során átfogóan elemezték az önkéntesek motivációit, a reflexív önkéntesség gyakorlati megvalósulását és a jótékony segítségnyújtás politikai aspektusait. A migrációs hullám médiareprezentációját, a sajtóban megjelenő kommunikációra gyakorolt hatását vizsgálta Messing Vera és Bernáth Gábor. (Bernáth – Messing 2015; 2016) A 2015-ös események politikai viszonyokra gyakorolt hatásról Mikecz Dániel kutatásai számolnak be. (Mikecz 2020/a; 2020/b)

Hazánkban 2015-től a politikai diskurzus meghatározó témájává vált a menekült-kérdés, a kormányon lévő pártkoalíció Európában az elsők között képviselte azt a biztonsági kérdésekre hivatkozó, úgynevezett szekuritizációs politikát, amely a migrációt kockázatként, a menekültek jelenlétét veszélyforrásként értelmezte. (Feischmidt, 2018: 72; Szalai – Göbl, 2015: 2) Ennek értelmében a politikai vezetés a menekülteket elutasító, a migrációt ellenző álláspontot képviselt, és ezt az álláspontot intenzíven deklarálta a tömegmédián keresztül is.

A migrációs nyomás, valamint a bevándorlókat kriminalizáló közmédia hozzájárult ahhoz, hogy a magyar társadalomban jelentősen erősödött a xenofóbia. (Simonovits – Bernát, 2016: 41–47., Feischmidt, 2016: 6., Simonovits, 2016: 54.) Ugyanakkor, Európa más országaihoz hasonlóan a civil szférában megszerveződtek a menekültekkel szolidáris grassroots önkéntes csoportok (Simonovits – Bernát 2016: 83., Bernát – Kertész – Tóth, 2016), akik 2015-ben segítséget nyújtottak a Magyarországon áthaladó menekültek tömegének.²⁵ Az alulról szerveződő, spontán kialakuló, gyors mobilizációs potenciállal rendelkező önkéntes mozgalmak jelensége egy globális trendbe illeszkedve, ugyanakkor lokális sajátosságokat magán hordozva jött létre hazánkban.²⁶ A migrációs hullámmal érintett országok túlnyomó részében nyomonkövethető, hogy a menekültek humanitárius segítségnyújtásában döntő szerepet játszottak az újonnan aktivizálódó civil csoportok, az állami szerepvállalást kiegészítve, vagy olykor épp meghaladva azt. (Kaun – Uldam 2018: 2186) Hazánkban megoszlottak a vélemények arról, hogy a menekültek ellátása kinek a feladata. A civilek vs. hatalom felelősségéről szóló diskurzusok a közbeszéd részévé, valamint a társadalmat megosztó kérdéssé váltak. Ezzel párhuzamosan az is vita tárgyává vált, hogy ki tekinthető segítségre szorulóknak, azaz, hogy egyáltalán kell-e humanitárius segítséget nyújtani a hazánkon „átvándorló” tömegeknek? Többen úgy vélték, hogy a magyar állam azért „hagyta” tömegesen feltorlódni a bevándorlókat a pályaudvarokon, hogy az érintett nagyvárosok lakosságát saját tapasztalataikon keresztül hangolja a menekültek ellen. A szándékolt „nem támogatás”, a menekült-ellenes diskurzusból táplálkozott. (Feischmidt 2018) Kihasználta a Nyugat-Európában elszaporodó terrortámadások nyomán kialakuló fenyegetettség érzést, és a bevándorlás EU-s szintű megoldatlanságát is. Fontos adalék továbbá az, hogy a közép-kelet európai térség lakóinak emlékezetében tragikus emlékként él a fent már említett délszláv konfliktus, illetve a romániai magyarok üldöztetése kapcsán a '90-es években kialakult menekülthullám is. (Örkény – Csepeli – Zsigó 2017: 5).

Magyarországon a 2015-ös eseményeket követő időszakban a hatalmi diskurzusok mentén egyfajta menekültellenes légkör alakult ki. (Sik – Szeitl 2015) Ennek háttérében állhat az is, hogy hazánkban a másság és a többségtől eltérő társadalmi csoportok elutasításának, az idegenellenességnek hagyománya van, (Dencső – Sik 2007; Simonovits – Szalai 2013) de

²⁵ Társadalmi ellentmondásként értelmezi a TÁRKI kutatói a xenofóbia és a segítségnyújtás párhuzamos erősödését. Az erről szóló reprezentatív társadalmi kutatást lásd: Bernát – Sik – Simonovits – Szeitl 2015.

²⁶ Egy 2015-ös kvantitatív kutatás szerint, 2015-ben a társadalom 3%-a, azaz közel háromszázezer ember vett részt a menekültekre irányuló segítőtévékenységekben.(TÁRKI Omnibusz 2015.)

döntően a hatalmon lévő kormány szisztematikusan felépített kampánya erősítette fel a menekültek elutasítását és az irántuk érzett félelmeket. (Bernát – Sik – Simonovits – Szeitl 2015; Bernáth – Messing 2015) Az alábbiakban az erre irányuló fontosabb 2015-ös eseményeket és hatalmi lépéseket tekintem át.

2015. január 11-én a párizsi Charlie Hebdo satirikus francia hetilap szerkesztősége elleni terrortámadás megemlékezését követően Magyarország miniszter elnöke, Orbán Viktor nyilatkozatában a terrorizmust az európai „szabad” bevándorlás következményeként említette. Leszögezte, hogy a magyar álláspont szerint „a gazdasági bevándorlás rossz dolog”, a bevándorlók „bajt és veszedelmet” hoznak az európai emberre, és hozzátette, hogy „a bevándorlást meg kell állítani”.²⁷

Ezt követően, amikor a menekültek számának fokozatos növekedését tapasztalhatta a magyar társadalom, a kormány „nemzeti konzultációt”²⁸ indított, amelyben a bevándorlásról kérdezte az állampolgárokat. A kérdőívben a terrorizmust és a gazdasági migrációt azonosította a menekültek bevándorlásának céljaként. A konzultációban szereplő állítások az európai uniós („brüsszeli”) migrációs döntéseket bukottként értékelte, a migráció fokozódásáért az elhibázott EU-s védekezést tette felelőssé. A félelmet erősítve még arról is szerepelt egy kérdés, hogy az állampolgárok szerint vajon lehet-e Magyarország terrortámadás célpontja.²⁹

Júniusban, a migráció fokozódásakor az Orbán kormány menekülteknek szóló migrációellenes plakátkampányt indított.³⁰ A magyar nyelven megfogalmazott mondatok, és maga a kampány explicit módon természetesen a magyar társadalomnak szólt, egyrészt azt igyekezett felmutatni, hogy a kormány megvédi állampolgárait, másrészt azt állította, hogy a menekültek elveszik a magyarok munkáját, nem tisztelik a magyarok kultúráját és törvényeit.

Június 15-én a kormány bejelentette, hogy fizikai határárral és jogi eszközökkel igyekszik megakadályozni az illegális migrációt. Az ország déli részén, a szerbiai és

²⁷ A teljes cikk a [portfolio.hu](https://www.portfolio.hu)-n olvasható.

<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20150112/orban-a-bevandorlast-meg-kell-allitani-208716>

²⁸ A nemzeti konzultációt, amely a kérdőíves adatgyűjtésre emlékeztető nem reprezentatív és módszertanilag pontatlan „közvéleménykutatás” a második Orbán kormány a népszavazás helyettesítésére vezette be.

²⁹ Nemzeti konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról. <https://2015-2019.kormany.hu/download/4/d3/c0000/Bev%20konzult%C3%A1ci%C3%B3%20eredm%C3%A9nyi.pdf#!DocumentBrowse>

³⁰ A plakátok magyar nyelven írt külföldi bevándorlókhoz szóló üzenetei a következők voltak. „Ha Magyarországra jössz: Nem veheted el a magyarok munkáját!/Tiszteletben kell tartanod a kultúránkat!/Tiszteletben kell tartanod a törvényeinket! (Nagy 2016.)

horvátországi határszakaszra határzár építését tervezték és a migrációhoz kapcsolódó törvények szigorítását tűzték ki célul.

Június végétől, miközben egyre több menekült érkezett az országba, az állam és a hagyományos segélyszervezetek passzívak maradtak a humanitárius segítségnyújtás terén. A hagyományos autonóm civil, illetve egyházi segélyszervezetek gyakran nemzetközi szervezetek tagjai, ám nem függetlenek a kormány politikájától, mert szociális ellátó intézményeik révén eleve az államhoz kötődnek, jelentős állami támogatással rendelkeznek, és ezt a nexust erősíti az is, hogy többségük az állam által életre hívott Karitatív Tanács aktív tagja. (Bernát-Kertész-Tóth 2016: 288) Természetesen több függetlenebb, vagy már korábban is a menekültek kérdésével foglalkozó szervezet igyekezett segítséget nyújtani, de többlet anyagi erőforrások híján nem tudták hatékonyan kielégíteni a megnövekedett igényt.³¹ Az állami és hagyományos civilszervezetek tétlenségének hatására június végén és július elején országszerte grassroots önkéntes csoportok jöttek létre, amelyek elsősorban a pályaudvarokon feltorlódott tömegek alapvető ellátását igyekeztek megteremteni, a segítségnyújtás feltételeit pedig civil adományokból biztosították.

Július 7-én a kormány bejelentette, hogy az ország területén működő összes menekülttábor bezárását tervezi. Elképzelésük szerint a menekülteket lakott területen kívül, sátrakban helyezték volna el. Orbán Viktor kiemelte, hogy elképzelésüknek csak az EU-s szabályozás szab gátat, de ígéretet tett arra, hogy „megvívja a csatát európai szinten is.”³²

Augusztus hónapban a magyar kormány számos eszközzel igyekezett meggátolni, hogy a Magyarországon tartózkodó bevándorlók vasúton Nyugat-Európába tovább utazzanak, ezért szeptember 4-én a budapesti keleti pályaudvarról menekültek ezrei az M1-es autópályán gyalog indultak Ausztriába, ahonnan sokan feltehetően Németországba indultak tovább. A sorsdöntő lépést az váltotta ki, hogy Angela Merkel enyhítette a szírekre vonatkozó menekültügyi szabályokat. Még többen kerekedtek fel, a német kancellár szeptember 5-i újabb bejelentésére – miszerint Németországban politikai menedékre jogosultak befogadásának nincs felső korlátja. Az autópályán gyalogló tömegek okozta forgalmi fennakadás felszámolására a magyar kormány kénytelen volt autóbuszokkal az osztrák határig szállítani a „menekült menetelés” néven elhíresült esemény résztvevőit.

³¹ Például a Menedék Egyesület országos hálózata, vagy jogi tanácsadást vállaló Amnesty International, emellett a határmentén és a menekülttáborokban, valamint Budapesten a Magyar Vöröskereszt, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Magyar Ökomenikus Segélyszervezet, Oltalom Egyesület, Menhely Alapítvány, Magyar Helsinki Bizottság.

³² Az erről szóló cikk az index.hu-n jelent meg. https://index.hu/belfold/2015/07/16/migrans_satortabor/

Ezt követően a magyarországi menekültkrízis némileg enyhült, de nem csendesedtek a kialakult politikai viták. Szeptemberben az Európai Unió új rendeletét – amely arányos kvóta szerint meghatározott számú menekültek befogadását írja elő minden tagállamnak – a V4-ek együttesen elutasították.

Szeptember 15-én felépült a déli határzár első szakasza a szerb-magyar határon.³³ A kormány a fizikai határzárral párhuzamosan jogszabályi változtatásokat is eszközölt. Az új törvények értelmében bűncselekménynek minősül és szabadságvesztéssel, valamint kiutasítással jár a határ átlépése illetve annak megrongálása. Emellett szigorúbbá váltak az embercsempészés büntetései is.³⁴

Szeptember 15-én átadott határzár már másnap konfliktus forrása lett. A röszkei határátkelőhelynél a szerbiai oldalon felgyűlt 300-400 fős tömeg áttörte azt. A menekültek és a rendőrök közti összecsapásnak több súlyos áldozata volt. A bűncselekmény egyik fő elkövetőjeként azonosított Ahmed Hamed a határáttörés kapcsán terrorcselekmény bűntett elkövetéséért ítélte el a Szegedi Törvényszék. Tíz év fegyházbüntetést kapott, és kitiltották Magyarországról.

Október 15-re a határzár második szakasza is elkészült a magyar-horvát szakaszon. Így vált teljessé a déli migrációval érintett határ szakasz fizikai védelme. Ennek következtében szinte nullára csökkent a hazánkba érkező menekültek száma.

Az országban zajló 2015-ös migrációs krízis következtében kialakult politikai-társadalmi változások hatása kutatásom helyszínén, Debrecenben is lokális folyamatokat indukált. A városban működő menekülttábor miatt, Debrecen fontos logisztikai csomópontot jelentett a migrációs folyamatban. Közel húsz éves gyakorlat szerint az országba érkező menekülteket kérelmük elbírálásának idejére – ami több hónapot is jelenthet – az ország különböző pontjain létrehozott menekülttáborokba irányították. Az egyik ilyen tábor Debrecenben működött.

2015. május 18-án Orbán Viktor debreceni sajtótájékoztatóján bejelentette, hogy bezáratja a menekülttábort. Nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy a kormány nem támogatja a migrációt és gátat fog szabni a menekült áradatnak. „Azt akarjuk, ne jöjjenek többen. Akik itt vannak, menjenek haza!”³⁵ nyilatkozta a miniszterelnök. Azt is hozzátette, hogy Debrecenben

³³ A déli határon épített kerítés első szakaszának felépülését követően, csupán pár napig esett vissza a hazánkba érkező menekültek száma, addig, amíg ki nem kerülték a felépített szakaszt.

³⁴ 2015. évi CXL. törvény

³⁵ A nyilatkozat az index.hu-n olvasható.

https://index.hu/belfold/2015/05/18/orban_eltokelte_bezaratja_a_debreceni_menekulttabort/

nem menekült- hanem bevándorlótábor található, véleménye szerint, akik ekkor az országba érkeztek nem menekültek, hanem bevándorlók, akiket vissza kell küldeni saját országaikba. A miniszterelnöki nyilatkozat megerősítette a városban már korábban kialakult a menekülttábor ellenzők véleményét, és nyilatkozataik súlyát. A migrációs hullám előtt két évvel, 2013. június 7-én alakult „Debreceni Menekülttábor – NEM AKARJUK” nevű Facebook csoport, tevékenysége és „hangja” is felerősödött. Tüntetések szerveztek, petíciót indítottak a tábor bezárásáért, és nyomásgyakorlással igyekeztek a helyi vezetést rávenni a tábor bezárására. A kormány kommunikációja nyomán nem csak – az ellenzékinek számító, szélsőjobb oldali irányultságú – helyi Jobbik pártszervezete, hanem több kormánypárti szimpatizáns is csatlakozott a szerveződésekhez. A menekülttábor bezárását követelő hangok különösen felerősödtek, amikor Június 29-én a menekülttáborban és környékén zavargás tört ki. A befogadó állomás lakói között kialakult több száz fős konfliktus tettelegességgig fajult és a tábor területén kívülre is áttért. Részvevői a környéken kukákat borogattak fel, és néhányat fel is gyújtottak, kövekkel dobáltak meg autókat. A kivonuló rendőri erőknek kellett kordonokkal és könnygáz bevetésével megfékezni a fékevesztett tömeget.³⁶ Az incidenst követően több száz helyi lakos tüntetésen követelte a tábor bezárását.

A menekültellenes megnyilvánulások és a bevándorlókkal szembeni lokális hatalmi passzivitás nagy szerepet játszottak abban, hogy június 28-án megalakult a *Migration Aid* országos szerveződés helyi, debreceni csoportja. Ettől a naptól kezdődően a debreceni vasútállomáson önkéntesek segítettek az oda étkező vagy onnan távozó menekülteket. Megjelenésük nagy segítséget jelentett a Menedék Alapítvány munkatársainak, akik a menekülttáborban végzett munkájuk mellett a vasútállomáson kialakult nehéz helyzetre már nem tudtak forrásokat felszabadítani. A nyár folyamán a Menedék Alapítvánnyal együttműködve, folyamatosan zajlott az önkéntesek tevékenysége, a debreceni vasútállomáson. Az önkéntesek a városvezetéssel többször igyekeztek kapcsolatot kialakítani, segítséget kérni, de legtöbb kérésüket elutasították. A déli határzár első szakaszának szeptember 15-i felépítése után, jelentősen lecsökkent a Debrecenbe érkező menekültek száma, a vasútállomáson működő önkéntességre nem volt tovább szükség, és december 16-án, húsz éves fennállását követően végleg bezárt a debreceni menekülttábor is.³⁷

³⁶ Az esetről beszámolt a dehir.hu. <https://www.dehir.hu/debrecen/garazdasag-gyujtogatas-eroszak-ilyen-volt-a-debreceni-menekulttabor-20-eve/2016/09/13/>

³⁷ Részlet a dehir.hu-n megjelent cikkből: „Papp László polgármester a bezáráskor emlékeztetett arra, hogy Orbán Viktor miniszterelnökkel májusban állapodtak meg a tábor bezárásáról, melyre most megnyílt a lehetőség,

IV. 2. A menekülteket segítő önkéntes hálózat és a Migration Aid Debrecen

A menekülteket segítő civil szerveződések a migrációs útvonalon fekvő országok társadalomkutatóinak érdeklődését is felkeltették. A görögországi menekülteket segítő önkéntesek hálózatának vizsgálatával Chtouris és S. Miller foglalkozott (2017). A menekültválság hatására átrendeződő szociális és társadalmi viszonyokról, valamint a szolidaritás megnyilvánulásairól egy Lesbos-szigeteki halászfalu vizsgálata kapcsán Papataxiarchis írt (2016). A Svédországban kialakuló önkéntes mozgalomról és annak az online tér adta lehetőségeiről Kaun és Uldam írt (2018). A francia Calais menekülttábor sajátos helyzetéről Sandri tanulmánya számolt be (2017). A németországi 'Willkommenskultur' néven közismertté vált menekülteket befogadó társadalmi attitűdről, valamint az integrációs diskurzusokról Hamann és Karakayali 2016-os írása alapján kaphatunk képet. A szerb–magyar határ menti és határon átívelő humanitárius segítségnyújtásról mint civil mozgalomról Pavelková tanulmányából értesülhetünk (2017). Ezekből a kutatásokból tudjuk, hogy európai szinten igaz volt az, hogy a menekültek segítésében jórészt olyan civilszervezetek vettek részt, akiknek a profiljában korábban is benne volt a bevándorlók ellátása. Azonban Magyarországon egy sajátos helyzet serkentette a grassroots civil szerveződések nagy számú megjelenését. Az állam és a hatókörébe tartozó formális segítő szervezetek passzivitása igényt és lehetőséget teremtett az alulról jövő önkéntes kezdeményezéseknek. Először az ország déli részén jelentek meg a menekültek tömegei, aminek következtében az első önkéntes civil csoport is itt jött létre. Szegeden, 2015. június 26-án alakult meg a „MigSzol” azaz „Migráns Szolidaritás Csoport”³⁸. Ezt követően pár napon belül hasonló csoportok alakultak ki az ország több pontján, ahol a menekültek tömegei megjelentek, így Budapesten, Debrecenben, Pécsen, Cegléden, Röszkén, Fótton, Bicskén. A budapesti „Segítsünk Együtt a Menekülteknek”³⁹ és a „Migration Aid”⁴⁰ csoportok hasonló célokkal és szándékokkal jöttek létre és a különböző településeken közel azonos feladatokat láttak el. A segítő önkéntesek kapcsolatba léptek az országosan létrejött

köszönhetően a kormány következetes migrációs politikájának és a déli határzár megépítésének. Papp László kijelentette, a tábor itt léte biztonsági kockázatot jelentett.” <https://www.dehir.hu/debrecen/garazdasag-nyujtogat-as-eroszak-ilyen-volt-a-debreceni-menekulttabor-20-eve/2016/09/13/>

³⁸ A Migráns Szolidaritás csoport budapesti létrejöttét egy 2013-as diszkriminatív törvénymódosítás okán fellángolt civil felháborodás váltotta ki. A törvénymódosítás lényegében lehetőséget teremtett, a menedéjogi kérelmet beadók fogva tartására.

³⁹ rövidítve „SEM”

⁴⁰ rövidítve „MA” vagy „MigAid”

hasonló csoportokkal, illetve nemzetközi szerveződésekkel. Az így létrejövő önkéntes networkök tudást, tapasztalatot és a várható menekültcsoportokról szóló információkat, valamint alkalom adtán adományokat is cseréltek egymás között. Olyan informális önkéntes hálózatot alakult ki, amely országos és transznacionális szinten is képes volt a menekültek ellátását végezni, esetleges szenvedését enyhíteni, a helyiek és a menekültek közti feszültségeket csökkenteni és sokak szerint a „humanitárius katasztrófát” elhárítani. Ráadásul az önkéntesek releváns információkkal látták el nem csak a menekülteket, de a hivatalos szerveket, a rendőrséget, a bevándorlási hivatalt és a MÁV munkatársait is.

A segítő tevékenység infrastrukturális hátterét, a szervezésre alkalmas platformot a közösségi média adta. Hivatalos szervezeti keretek nélkül is lehetőséget biztosított a kommunikációra és a gyors információcserére. A kapcsolatot biztosító platform révén olyan jól szervezett segítő önkéntes csoportok alakultak ki, amelyek korábban csak jogi és szervezeti háttérrel rendelkező intézményesült civil szerveződésekre volt jellemző, az informális kezdeményezések esetében nem. A hibrid szervezettség terminussal leírható jelenség ilyen mértékben precedens nélküli volt Magyarországon. (Mikecz 2020/a) Kortárs világunk online színterei, és különösképpen a közösségi média lehetővé teszi a szervezettséget, miközben megmaradhat az informális működés, ami teret enged az önkéntességben az egyéni elképzelések érvényesülésének. A menekülteket segítő önkéntesek, a reflexív önkéntességre jellemző egyéni indíttatásból döntöttek amellett, hogy segítséget nyújtanak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy egy adott társadalmi problémáról hasonlóan gondolkodó individuumok összeadódó cselekvései váltak itt átfogó segítő tevékenységgé. Mindannyian segítségre szoruló emberekként látták az országon átvonuló tömeget, akik iránt segítő szándék fogalmazódott meg bennük, de az egyéni cselekvések összekapcsolódásából létrejövő menekülteket segítő önkéntesség „egyéni tapasztalatok kontextusában, egyéni kezdeményezésre és egyéni értelmezés és kontroll mellett” valósult meg. (Zakariás 2018: 29)

A civil csoportok működésében dominánsan jelentek meg (1) az egyéni elképzelések, a résztvevők tudása és korábbi önkéntes tapasztalata, (2) az önkéntes hálózatokon keresztül átadott ismeretek, ötletek, hazai és nemzetközi példák, (3) illetve a segítség során napról napra szerzett saját tapasztalatok, amelyek folyamatosan beépültek. A grassroots önkéntesség sajátossága az improvizáció, illetve az innováció. A menekülteket segítő önkéntesek spontán kialakuló ötletei, innovatív megoldási javaslatai működőképes, a menekültek számára segítséget jelentő stratégiákká váltak a 2015-ös események során. Az önkéntesek által kialakított hálózat folyamatos és naprakész információáramlást biztosított országos és nemzetközi szinten egyaránt. Ezek az információk lehetővé tették a tervezést és az aktuális

igényeknek megfelelő szervezést. A hálózatba szerveződött informális önkéntesség kifejezetten alkalmasnak bizonyult a mozgásban lévő tömegek ellátására a migrációval érintett teljes európai útvonalakon. A több helyszínen zajló civil humanitárius segítségnyújtás tehát transznacionális önkéntes hálózatokba kapcsolódott. Így a magyarországi önkéntesek is folyamatosan kaptak információt a hazánkba érkező tömegekről a görögországi, a macedón és a szerbiai civilektől. Az ország déli részén hazánkba érkező menekültekről szóló információkat elsőként leggyakrabban a határnál, és az első nagyobb települések közlekedési csomópontján tevékenykedő önkéntesek, azaz a röszkei, a szegedi, a pécsi civilek adták. Innen többnyire Budapestre érkeztek a menekültek, és onnan indulhattak az országban működő befogadóállomások egyikére, ahol kérelmük elbírálásáig tartózkodhattak, majd innen indulhattak tovább Nyugat-Európa felé. Az országon belül szintén a menekültek mozgását követte a róluk szóló információ, leggyakrabban a különböző létszámadatok az önkéntesek között, azaz a déli városokból érkeztek információk Budapestre, és onnan tovább például Debrecenbe. Ahogy a dél-európai országokból eljutott az információ a magyarországi önkéntesekhez, úgy adták a magyarok tovább a nyugat-európai civileknek a tapasztalataikat és az aktuális tájékoztatást, segítve ezzel a felkészülésüket, az önkéntes munkát.

Az önkéntesek „*forródrót*”-ként beszéltek arról a kommunikációs hálózatról, amely az ország több pontján található csoportok közt kialakult. A folyamatos, valós idejű párbeszéd és információáramlás telefonhívásokon, SMS-eken és a közösségi média chat funkcióján keresztül nyilvános és zárt csoportokban zajlott. Jellemzően a különböző önkéntes csoportok kijelöltek maguk között egy-egy kapcsolattartó személyt, akin keresztül érkeztek az információk más városok segítőtől. Ugyanakkor a csoport tagjai kapcsolatba kerültek és online megismerkedtek távolabbi önkéntesekkel. A hálózat tagjaként az egyének civil tőkéje gyarapodott, olyan tudásra és kapcsolatokra tettek szert, amelyeket a menekülthullám elvonulása után is erőforrásként hasznosíthattak.

Sajátos helyzetet teremtett, hogy a menekültek hazai civil segítése egy olyan közegben alakult ki, ahol az önkéntességnek és az alulról szerveződő, társadalmi aktivitásnak nem volt nagy hagyománya (Bernát – Kertész – Tóth 2016: 289), ráadásul a migrációellenesség, a menekültek elutasítása domináns narratívát jelentett a politikai és a társadalmi közbeszédben egyaránt (Bernáth – Messing 2015; 2016). A menekülteket segítő önkéntesek közvetlenül a menekültellenes érzelmeket is igyekeztek enyhíteni „a kormányzati kampányok által generált ellenséges környezetben, a menekültekkel szembeni közszemlélet megváltoztatására törekedtek.” (Mikecz 2020/a: 246) Az alulról szerveződő informális önkéntes együttműködés hazánkban korábban nem tapasztalt módon jött létre és vált országos mozgalommá. Azt lehet

mondani, hogy amennyire precedens nélküli volt a 2015-ös migrációs hullám, ugyanannyira volt példátlan az a civil, önszerveződő összefogás, amely országszerte megszervezte a menekültek alapellátását. (Bernát – Tóth – Kertész: 289) Az önkéntesek tevékenységét támogató, azzal szolidáris nézet szerint a segítők nem csupán a menekülteknek segítettek, de tettükkel a magyar társadalom „becsületét” is megmentették, és egy „humanitárius katasztrófát” akadályozták meg. (Mikecz 2020/a: 146)

A 2015-ös migrációs hullám során hazánkban tartózkodó hatalmas embertömeg koordinálásában fontos szerepet töltött be Debrecen. Az ország második legnagyobb városa nem csupán vasúti közlekedési csomópontként funkcionált, de a településen található menekülttábor miatt az adminisztrációban és az ideiglenes befogadásban is fontos szerepet töltött be. A debreceni menekülttábor befogadóképesség 800 fő volt, azonban a 2015 nyarán többször adódott olyan helyzet, hogy egyidejűleg több mint 2000 fő tartózkodott ott. Így 2015 nyarán több ezer menekült fordult meg Debrecenben. A város fizikai terei közül elsősorban a vasútállomás és a menekült tábor térségében, valamint a két helyszínt összekötő útvonalakon, (tömegközlekedési eszközökön, az utcán sétálva, a boltokban, szabadtereken) lehetett gyakrabban menekültekkel találkozni. A szűk térbeli pozíció ellenére a menekültek voltaképpen jelen voltak egész Debrecenben, mert ott voltak a város szimbolikus tereiben is. Így a helyi politikai életet, a médiát, a híreket, az online közösségi platformokat egyaránt elárasztották a róluk szóló információk.

A menekülthullám fokozódása 2015 júniusában Debrecenben is érezhető volt. A budapestiekkel szinte párhuzamosan, a hónap utolsó napjaiban debreceni civilek is szerveződni kezdtek, és létrehozták a *Migration Aid* szervezet debreceni akciócsoportját. A vasútállomáson végzett önkéntes tevékenység előzménye volt, hogy a csoport néhány tagja korábban, a helyi menekülttábor lakói számára gyűjtött adományokat, mert a tavasz végi, nyár eleji időszakban a befogadóállomás kapacitása kezdett kimerülni.

„Először arról volt szó, hogy a menekülttáborba gyűjtünk dolgokat, hiszen akkor még csak ott volt szükség az adományokra. Akkoriban nagyon sok kisgyerek volt, és akkor a táborból szóltak, hogy babakád kellene, vagy ez kellene, az kellene, és akkor próbáltunk ilyesmiket gyűjteni, ami azt jelentette, hogy főleg a Facebookon hirdetgettük ezt, és különböző emberek hoztak dolgokat. És mikor összegyűlt egy nagyobb adomány akkor kivittük a táborba. Három-négy ilyen nagy fuvarunk volt. És akkor utána jött ez, hogy nagyobb szükség lenne most már az állomáson lenni, és ott segíteni.”⁴¹

⁴¹ K. G. férfi, önkéntes

A debreceni *Migration Aid* megalakulása – a többi hazai és nemzetközi grassroots menekülteket segítő csoporthoz hasonlóan – a Facebook felületen történt. A szervezet tevékenysége párhuzamosan zajlott az offline és online terekben. Segítő munkájuk fizikai helyszínét a debreceni vasútállomás adta, de a szervezés, az adománygyűjtés és az önkéntesek közti kommunikáció színtere a Facebook felülete volt.

„Az állomásra jöttek a menekültek, meg mentek is onnan vonattal. Ott kellett lenni. Ők általában éhesek voltak, szomjasak voltak, nem volt cipőjük vagy lyukas volt, vagy nem volt zoknijuk tehát ilyesmit kellett. Víz, ennivaló, péksüti, kenyér, gyümölcs, ilyeneket gyűjtöttünk nekik.”⁴²

A vasútállomáson zajló önkéntesség Debrecenben 2015. június 28-tól egészen 2015. szeptember 15-ig, a magyar-szerb határra épített déli határzár első szakaszának felépüléséig tartott.⁴³ Ez volt az az aktív és dinamikus szakasz, amikor az önkéntesek a debreceni vasútállomáson napi szinten jelen voltak és átlagosan napi 100-200 menekült alapellátását és segítségét végezték. Az önkéntesek általában 18 órától kezdetben éjfélig, majd egyre többször hajnal fél 3-ig jelen voltak, mert ebben az időszámban érkeztek a menekültek a debreceni befogadó helyre, vagy indultak tovább a városból, folytatva útjukat. A nyár végi időszakban, a migrációs nyomás fokozódásával előfordult, hogy már napközben is szükségessé vált a helyszíni segítő munka. Ráadásul ekkorra már kialakult egyfajta kooperáció a vasútállomási dolgozók, rendőrök és az önkéntesek között. Több önkéntes a hivatali dolgozókkal telefonszámot cserélt, és az önkéntesek egyfajta ügyeletet is elláttak. *„Változó volt, hogy hogy vagyok kint. Van, amikor két napig nem mentem, utána volt olyan, hogy csak két órát aludtam. Például volt, hogy este héttől hajnal fél háromig az állomáson voltam, hazamentem lefeküdtem, és hajnal négy körül hívtak a rendőrök, hogy jön egy busz, menjek.”⁴⁴*

Az önkéntesek a grassroots kezdeményezésekre jellemzően spontán és a tereptapasztalataikat beépítve szervezték meg tevékenységüket. (Gyorgyovich 2021: 24-25) *„Elsőnap azt se tudtuk, mit hogyan csináljunk.”⁴⁵ „... élesben kellett megoldani, nem volt időnk letesztelni a dolgot. Na meg egymást se ismertük, és mégis ment az együttműködés.”⁴⁶* Egy-két

⁴² K. G. férfi, önkéntes

⁴³ A határzár első szakaszának megépülését követően Debrecen szerepe már nem volt jelentős a menekültek elosztásában, nem érkeztek tehát nagy számban menekültek a városba, így megszűnt az igény a vasútállomáson az önkéntes segítő munkájára.

⁴⁴ N. L. férfi, önkéntes

⁴⁵ Z. E. nő, önkéntes

⁴⁶ G. I. önkéntes

kivétellel alapvetően egymást nem ismerő emberek együttműködésén, a tevékenység során kiépülő kölcsönös bizalmon alapuló szerveződés alakult ki. „*A többiekkel Facebook-on kerültem kapcsolatba, előtte soha nem találkoztunk, nem ismertük egymást. Megalakult a debreceni Facebook csoport, (a Migration Aid debreceni szervezete – szerző.) egész nap ment a chat, jöttek az információk, láttuk, hogy Budapestről kik várhatóak, és akkor nekiindultunk aznap este*”⁴⁷ Az együttműködés sikeres volt a különböző városokban működő grassroots csoportok önkéntesei között is, akik döntő többségében szintén nem ismerték egymást korábban, ráadásul a menekültek segítése során is szinte mindvégig virtuális maradt köztük a kapcsolat.⁴⁸

A *Migration Aid Debrecen* önkéntesei a vasútállomáson zajló segítségnyújtó munkájukat a menekültek által igénybe vett, főként Budapestre tartó vonatok menetrendjéhez igazodó „műszakokra” osztották. Este fél 8-kor indult az utolsó, hajnal fél 3-kor pedig az első vonat Debrecenből Budapestre. Rendszerint a debreceni menekülttáborból este 8 óra körül jöhettek el a menekültek, így lekésték az utolsó vonatot, emiatt kénytelenek voltak az állomáson tölteni az éjszakát az első vonat indulásáig. Az önkéntesek igyekeztek ott lenni velük, segítséget nyújtani nekik ebben a problémáktól és konfliktusoktól egyáltalán nem mentes helyzetben. Mivel az állami segítségnyújtás nem terjedt ki a vasúti csomópontokon feltorlódott menekültek segítésére, ezért a civilek önkéntes részvétele jelentős közreműködés volt. A civil koordináció hasznos volt továbbá a társadalom tagjainak, a helyi szervek, a rendőrség és a vasútállomás munkatársainak, illetve közvetve a helyi önkormányzat számára is.

A menekültek debreceni civil segítése egy olyan, emberek csoportján alapuló közös cselekvés volt, amely a reflexív önkéntességre jellemzően egyéni szándékok összetalálkozásából jött létre. (Zakariás 2018:29) A kollektív cselekvést végző csoport az önkéntesség során alakult ki. A segítő szerveződést egy precedens nélküli esemény, a 2015-ös menekülthullám hívta életre, egy olyan helyzetet, amelyet a később önkéntesként bekapcsolódó egyének hasonlóan értelmeztek. „*Aztán jött a menekülthelyzet. Egyszerűen annyi volt, hogy hirtelen elleptek minket a hírek, hogy mi a helyzet Magyarországon, hogy menekültügy van és Debrecenbe is jönnek, vagy itt is átmennek, amiből azt olvastam ki, hogy rászorultak ezek az emberek, hogy segíteni kell nekik!*”⁴⁹ Az egyéni indíttatás tehát az önkéntes tevékenység

⁴⁷ Z. E. nő, önkéntes

⁴⁸ Néhány esetben megvalósult személyes találkozás, egy-egy adománycsere alkalmával, vagy jellemzően a menekültek segítése után.

⁴⁹ T. Z. nő, önkéntes

létrejöttében kulcsszerepet játszott. (Hustinx – Lammertyn 2003) Nem valamilyen már meglévő önkéntes hálózatra, közösségre vagy szubkultúrára támaszkodva, hanem az egyéni szinten kialakuló közös interpretáció eredményeként, az összeadódó egyéni vélekedésekből „született” meg a közös cselekvés és az önkéntes csoport. Természetesen az önkéntesek saját interpretációja nem olyan értelemben a sajátjuk, hogy ők találták ki a segítségnyújtás szükségességét és formáját, sokkal inkább arról van szó, hogy átvették a különböző településeken már jól működő menekülteket segítő grassroots önkéntesek „technikáját”. Az egyéni indíttatás itt azt jelenti, hogy az önkéntes maga döntött úgy, hogy segít, nem pedig egy közösség tagjaként kollektív döntések vagy elvárások eredményeként vállal önkéntességet. Ez a megkülönböztetés, az egyéni vagy közösségi indíttatás választja ketté dichotóm módon reflexív és a kollektív önkéntességre (Hustinx – Lammertyn 2003: 173-174; Wuthnow 1995)

*„A kezdő lökést a szegediek példája adta. Több ismerősöm van ott, és láttam Facebookon, hogy mit csinálnak ők. Egyébként akkor még nem gondoltam, hogy nálunk is ez lesz a helyzet, hogy tömegesen érkeznek, és nincs infó, étel, ital, semmi. Majd nálunk is ez lett, és én akkor már nagyon szerettem volna itt Debrecenben segíteni, de nem akartam egyedül lenni. (...) Én a pesti nagy Facebook csoportba írtam, hogy szívesen segítenék Debrecenbe. (...) Kiderült közben, hogy a budapesti Migration Aid után megalakult a debreceni csoport is, belinkelték nekem. (...)Már az első nap kint voltam, velem együtt már hárman voltunk kint, és akkor meg volt a löket, hogy mégsem egyedül kell ezt csinálni.”⁵⁰ Az így létrejövő csoport közös interpretációja tehát az volt, hogy a menekültek tömegének – az állami támogatás hiányában, és a hagyományos civilszervezeti segítség részlegességéből fakadóan – segítségre van szükségük. Rászorulók, akiknek segíteni kell és ők maguk, azaz az önkéntesek képesek is tetteikkel tenni értük.⁵¹ Az értelmezést a középpontba állítva, az interpretív antropológia szerint, a közös interpretáció mentén közösségként tekinthetünk a menekülteket segítő debreceni önkéntesekre. (Fish 1980; Sz. Kristóf 1988: 67) A definíció értelmében, az interpretív közösség „nem valamely *a priori* definiált réteg vagy csoport (pl. elit, polgárság, jobbágyság), hanem az a bármekkora és bármilyen összetételű, formális vagy informális szerveződésű csoport, amelynek tagjai adott dolgot adott időben és összefüggésrendszerben azonos módon értelmeznek.” (Boglár et al. 2005: 28. idézi Kisdi 2012: 49)*

⁵⁰ K. E. önkéntes

⁵¹ Az ország több pontján létrejövő csoportokat is összekötötte a hasonló interpretáció, összekapcsolódva létrejött az az önkéntes hálózat, amely országos és nemzetközi szinten igyekezett segíteni a menekültek tömegének.

Az interpretív közösséget már a menekültek segítése során szétfeszítette a reflexív önkéntességre jellemző egyéni elképzelések hangsúlyos jelenléte. A menekültek civil segítése, mint cél bár közös pont volt, de annak módjában, kivitelezésében jelentős véleménykülönbségek voltak az önkéntesek között, amelyek gyakran konfliktusok forrásává váltak. Ettől függetlenül azonban a menekültek segítségét össze tudták hangolni és alapvetően sikerült egy egységes fellépést kialakítani. *„A végén már olyan simán ment, hogy jöhettek volna több ezren is, el tudtuk volna irányítani őket (a menekülteket – szerző).”*⁵²

Az egyéni elképzelések jelentősége és a közös interpretáció korlátozottsága akkor vált kifejezetten hangsúlyossá, amikor 2015. szeptember 15-ére felépült a déli határzár első szakasza és életbe léptek az illegális migrációt szigorító jogszabályok és ezzel a menekültek debreceni segítése lezárult. Ettől kezdve Debrecenbe már nem érkeztek nagy számban menekültek, így az állomáson működő önkéntes segítségnyújtás okafogyottá vált. Ezáltal az interpretív közösség tagjai számára a közös interpretáció kontextusa megváltozott, az azonos módon értelmezett jelenség érvényét veszítette. Mindez lényegében az adott problémát közösen értelmező közösség felbomlását vetítette előre. A menekültek segítségét követő pár hónapos időszakban a szerepkereső átalakulás jellemezte az interpretív közösséget. Eleinte a menekültek segítségét, mint közös interpretációt igyekeztek kiszélesíteni, és más rászoruló csoportok támogatását kezdték megszervezni.

Az önkéntesek által közösen kialakított rendszer, azaz a közösségi média felületén mobilizálódó, a civil adományokon alapuló, informális önkéntes segítségnyújtási praxis, a kortárs társadalmi problémák és rászoruló csoportok segítésére alkalmas módszerként „vizsgázott” le. Ugyanakkor megfelelőnek tűnt más, szintén bajbajutott csoportok és egyének segítésére is. A debreceni vasútállomáson tevékenykedő civil segítők egyrészt egy speciális tudásra, másrészt a menekültek segítésében létrejövő önkéntes hálózat részeként értékes (helyi, illetve földrajzi határokat is átlépő) kapcsolatokra tettek szert, amelyek együttesen erőforrásként jelentek meg számukra. Disszertációmban ezt az erőforrást tekintem civil tőkének, amelyet az önkéntesek folyamatosan gyarapít(hat)nak, és amely a további önkéntes akciók kialakulásában lényeges alkotóelemként jelenik meg.

⁵² H. I. nő, önkéntes

V. Az önkéntes segítségnyújtás feladatai, terepei és színterei

Az előzőekben a 2015-ös európai migrációs krízis főbb történéseit tekintetem át és ebben a történeti kontextusban mutattam be a magyarországi menekültek segítségének sajátos vonatkozásait. Feltártam az általam vizsgált lokalitás, Debrecen menekült-kérdésben betöltött szerepét és kitértem a civil önkéntes mozgalmának progresszív időszakára is. Azzal zárult az előző fejezet, hogy a menekültek segítségének spontán kialakuló, innovatív önkéntes praxisa jól adaptálható módszerek bizonyult más rászoruló csoportok segítségével. Olyan kapcsolatrendszerre, és tereptapasztalatra tettek szert a civil segítők, amely mindennapi életükbe beépíthető, laza elkötelezettséggel járó, egyéni indíttatásoknak teret adó önkéntesség lehetőségét vázolta föl. Ebben a fejezetben látni fogjuk, hogy ezzel a lehetőséggel a vizsgált önkéntesek többsége éveken keresztül élt, a segítő tevékenység az identitásuk részévé vált. A közösségi média által kínált folyamatos jelenlét, kapcsolattartás és információáramlás lehetőséget adott arra, hogy az önkéntesek saját élethelyzeteikhez és prioritásaikhoz igazítsák a segítő munkát, és egyéni módon alakítsák ki a segítői szerepkörüket. Valamint ebben a fejezetben állítom párhuzamba a menekültek segítségének jellemzőit a későbbi, más irányú önkéntesség formáival és jellemzőivel. Kutatásom során, a segítségnyújtási szándék legkülönbözőbb formáival találkoztam, amelyek mind a rászorulók egyéni, személyre szabott igényeit igyekeztek kielégíteni. A különböző formában megvalósuló önkéntes kezdeményezések elemzésével, az informális önkéntesség működését szeretném az olvasó elé tárni, külön hangsúlyt fektetek arra, hogy melyek azok a jellemző különbözőségek, amelyek a kollektív önkéntesség és a reflexív önkéntesség között megjelennek.

Ebben a fejezetben meghatározó jelentőségű fogalom a civil tőke terminus, amely értelmezésében önkéntes tudásból, adományozók és rászorulók kapcsolatából áll, és amelyet az újabb és újabb önkéntes akciók erőforrásaként azonosítok. A konceptualizálás során, a kötődések, a kapcsolatok, az interakciók, a társadalom tagjai között létrejövő szolidaritás és segítségnyújtás vizsgálatához és értelmezéséhez, a civil szerveződések erőforrásként való azonosításához megkerülhetetlen a közgazdaságtudomány irányából a társadalomtudományba beszivárgó tőke, azon belül is a társadalmi tőke, és a feltételezett civil tőke fogalmainak megértése. E két fogalom közös meghatározását az indokolja, hogy szakmai vita tárgya a civil tőke és a társadalmi tőke egymáshoz való viszonya, valamint a jelentésbeli különbözőségük meghatározása. Sebestyén István amellet érvel, hogy releváns fogalom lehet a civil tőke meghatározás, és a civil tőkét a társadalmi tőke „speciális eseteként” értelmezi. (Sebestyén 2011). Sik Endre viszont felteszi a kérdést, hogy vajon megfelel-e a tőkefogalmak iránt

támasztott alapelvadásoknak a civil tőke meghatározása, illetve egyáltalán van-e valós haszna a civil tőke fogalom használatának? (Sik 2012: 9)⁵³ Talán ebből a megközelítésből is látszik, hogy a civil tőke definiálása előtt megkerülhetetlen a tőke fogalmak, különös tekintettel a társadalmi tőke terminusának áttekintése, amely maga is különböző értelmezések tárgya.

A társadalmi tőkefogalom a megjelenése óta széleskörben elterjedt, közgazdasági, és társadalomtudományi alkalmazása, valamint különböző területekre történő adaptálása is jelentős. Ugyanakkor, talán épp ezért, a sokrétű interdiszciplináris felhasználás okán a pontos fogalommeghatározása napjainkig vita tárgyát képezi. A legfőbb dilemma az, hogy gazdasági tevékenységek értelmezésére alkalmas, vagy használható a fogalom társadalmi kapcsolatok definiálására is? Az előbbi mellett főként közgazdasági értelmezések állnak, míg az utóbbi megközelítést inkább társadalomtudományi, szociológiai kutatások tekintik sajátjuknak és alkalmazzák kutatásaik során. Disszertációm esetében is ez az olvasat válik lényegessé. Mindenesetre Lyda Hanifan, a társadalmi tőke fogalmának első meghatározása során még olyan elvont társas kapcsolatokat és kötődéseket értett a társadalmi tőke fogalmán, amelyek bizonyos társadalmi csoportokon belül, vagy azok között jöttek létre.⁵⁴ (Hanifan 1916: 13). A fogalom 20. század eleji felbukkanása után majd 50 év telt el, mire újra felfedezték a kutatók. Ekkor a társadalmi át- és újrarendeződések nyomán végzett vizsgálatok és értelmezések kulcsfogalma lett. Az addig kollektív kapcsolatok mentén definiált társadalmi tőke Loury-nál már erőforrásként szerepel (Loury 1977), Ben-Porath gazdasági modelljében pedig a csererendszerek között, kapcsolati tényezőként jelenik meg (Ben-Porath 1980). A fogalom elterjedése, vagy ahogyan Sik Endre fogalmaz „burjánzása” az 1990-es évekre tehető. A folyamatot kétség kívül Pierre Bourdieu 1983-as műve indította el. (Bourdieu 1983) A tőke fogalmának társadalomelméleti aspektusait figyelembe véve, annak három típusát különítette el: a társadalmi, a kulturális és a gazdasági tőkét. Azt vizsgálta, hogy hogyan válthatók át egymásra ezen tőketípusok. Megállapítása szerint a gazdasági tőke váltható anyagi javakra, míg a kulturális és a társadalmi csupán gazdasági tőkévé konvertálható, amiből így juthat az egyén anyagi erőforrásokhoz. Másképpen fogalmazva a gazdasági tőke közvetlenül, míg a társadalmi és a kulturális tőke közvetve, a gazdasági tőkén keresztül, azt beiktatva váltható anyagi javakra. Bourdieu társadalmi tőke meghatározásában a társadalmi kapcsolathálók jelentik azt az értéket

⁵³ A tőkefogalmak, azon belül is a társadalmi tőkéhez kapcsolható jelenségek meghatározására több irányból születtek tőke-definíciók. Sik Endre „tőkeburjánzásként” aposztrofálja a társadalmi tőke mellé-köré létrehozott terminusokat. (Sik 2012: 10)

⁵⁴ Hanifan iskolaközösségeket vizsgálva írta le megállapításait. Úgy vélte, hogy az „összegyűlt” társadalmi tőke – a megfelelő közösségi vezetéssel egyetemben – javulást eredményezhet a közösségi jólétben. (Hanifan 1916: 131)

az egyén számára, amellyel megerősítheti a meglévő pozícióját, vagy amellyel jobb státuszt érhet el a társadalmi struktúrán belül. (Bourdieu 1983, 1998.) Az amerikai szociológus, James Coleman a társadalmi tőke (egyéni) cselekvések elősegítő szerepét hangsúlyozza. Coleman összekapcsolta az egyének társadalmi cselekvéseit a közgazdászok racionális elképzeléseivel. Szerinte a társadalom tagjai közötti kapcsolatrendszer az egyén erőforrásként hasznosíthatja, és felveti, hogy bizonyos esetekben azok is pozitívan hasznosulhatnak belőle, akik nem létrehozói a társadalmi tőkének. Ebben a felfogásban már megjelenik a „közjószág” jelleg fogalma, de ennek az elképzelésnek a kibontását, a kollektivistikus társadalmi tőkeértelmezését már Putnam munkásságához köthetjük. (Putnam 1993, 2000) A putnami társadalmi tőke fogalom magában foglalja az egyének és a társadalom tagjai közti kapcsolathálókat, a civil szerveződéseket, a társadalmi problémákra reflektáló megoldó stratégiákat, illetve magát a reflektálást, valamint a bizalom, a szolidaritás és a kölcsönösség intézményeit. Putnam szerint a társadalmon belüli erős interperszonális kapcsolódások segítik az alulról szerveződő kezdeményezések érvényesülését, a szoros és szerteágazó kapcsolatokkal, hálózatokkal jellemezhető társadalmakban jobban érvényesülnek ezek az elképzelések. Fukuyama a társadalmi tőkét az államok, országok jólétének és gazdasági eredményességének fokmérőjeként értelmezi. Konceptiójában kulcselem a tagok közötti bizalom, a kölcsönösség, az együttműködés lehetősége, s az így kialakult értékekben és normákban határozza meg a fogalmat. (Fukuyama 2000:33–34) Nála a kooperáció és a mobilizáció kerül középpontba, amelyek a posztindusztriális társadalmi keretek között érvényesülnek és a társadalmi önszerveződések új formáinak létrejöttét eredményezik. Fukuyama a civil szerveződések meghatározó szerepét hangsúlyozza, ezeket tekinti a társadalmi önszerveződés előmozdítóinak, és a társadalmi tőke gyarapításának kulcsfontosságú aktorainak.

A társadalmi tőke koncepció felértékelődését mutatja, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben megnövekedett azoknak az alkalmazott kutatásoknak a száma, amelyek ezt a fogalmat állítják a vizsgálódásuk középpontjába. „Nemzeti és nemzetközi fejlesztési ügynökségek, gazdasági, pénzügyi és politikai szervezetek egyre fontosabb felismerésévé vált, hogy mind a szűkebb értelemben vett gazdasági növekedésnek, mind pedig a széles értelemben vett fenntartható társadalmi fejlődésnek nélkülözhetetlen feltétele a társadalmi tőke.” (Orbán-Szántó 2005: 57) A megnövekedett érdeklődés az akadémiai kutatások szintjén átlépve, kiterjedt az állami fejlesztési és politikai szférában, amely így maga után vonta a fogalom meghatározások elszaporodását is.

Az eddigiekben végigvezetett tőkefogalmak esetében az emberek közötti kapcsolatok nyomán létrejövő tevékenységek, hálózatok és változások által működtetett társadalmi

jelenségek körülírását szolgálták a meghatározások. Ezekben olyan erőforrásként jelenik meg a társadalmi *kapcsolat*, amelyet az egyén felhasználhat, és gyarapíthat. Több szerző szerint a társadalmi tőke fogalma a civil társadalmon keresztül ragadható meg és a társadalmi együttműködés intézményein keresztül válik láthatóvá.

Az eddigiek alapján felmerül a kérdés, hogy a civil tőke fogalom tartalma miben lehet más, vagy milyen egyedi jelentést adhat a társadalmi tőke fogalmának? A civil tőke meghatározásaiban közös, hogy valamilyen módon a társadalmi tőke részét képező, vagy szorosan ahhoz kapcsolódó fogalomként írják le. Kis Krisztián társadalmi tőke fogalmát (Kis 2006: 2) vette alapul Sebestény István, amikor definiálta a civil tőke fogalmát. Értelmezésében: „(...) a civil tőke az általános értelemben vett társadalmi tőke speciális esete, amely a helyi közhatalom letéteményese és a formálisan vagy informálisan intézményesült civil társadalom kontextusában, hálózatrendszerében értelmezhető. Ennek megfelelően a civil tőke a lokális hálózatokat alkotó elemek – a helyi társadalom szereplői, úgymint civil szervezetek, körök, klubok, egyéb társadalmi önszerveződések, valamint az önkormányzat – közötti kapcsolatok összességében manifesztálódik, nem tehát magukban a szereplőkben, mint például az emberi tőke.” (Sebestény 2011: 7) A gondolatmenetet tovább folytatva Sebestény azt is megállapítja, hogy a közjavak előállításában szerepet játszik a civil szféra kapcsolati – azaz civil tőkésje. Emellett a gazdasági fejlődés fontos alkotóelemként tekint a civil tőkére. Ennek értelmében közösségi, társadalmi, gazdasági folyamatokat befolyásolni képes erőforrásként tételeződnék az emberek, csoportok és intézmények közötti kapcsolatok és az általuk megalkotott kapcsolatrendszerek, vagyis a civil tőke.

Az államok és nemzetek fejlettségét vizsgáló kutatások hiányzó szegmenseként tekintenek a civil tőkére Luigi Guiso és kutatótársai. Szerintük a civil tőke egy társadalmon belül képes hosszútávon fennmaradni, hiszen elsajátítási módjai – mint a családon belüli, az oktatáson keresztüli vagy a szocializációval történő átvétel – hosszú időt vesznek igénybe, és generációkon át fennmaradnak. Éppen ezért, az olyan közösségek vagy államok, akik civil tőkében „gazdagok”, hosszútávon élvezhetik az abból fakadó (gazdasági) előnyöket. (Guiso – Sapienza – Zingales 2011)

Sebestény a bourdieu-i kulturális tőke hármasságát ülteti át a civil tőke fogalom értelmezésébe. (1) Inkorporált civil tőkeként értelmezi a megtanulható tudást és attitűdöt, valamint a kapcsolatrendszereken belüli és közötti eligazodás képességét. (2) Objektívált civil tőkének tekinti ezen tudás materiális megtestesüléseit, például dokumentumokat, adathordozókat, szöveges és képi információkat. (3) Intézményesült civil tőkét pedig a pozíciók és azok felcserélhetősége jelenti. (Sebestény 2011: 13-14.) Sebestény ezen felül, a szintén bourdieu-i

társadalmi tőke azon aspektusát fordítja le a civil tőke viszonyaira, miszerint rangokat és kiváltságokat jelentő pozíciók társulnak ezen tőkéhez. Bourdieu-nél ez elsősorban nemesi vagy egyéb osztály pozíciókat jelölnek, amelyek révén kiváltságok és többletjogok illetik az egyént, Sebestény ezzel állítja párhuzamba a civil szervezetek vezetőinek helyzetét, akik a helyi társadalmon belül szerezhetnek kiváltságos státuszokat, például részt vehetnek döntéshozatali eseményeken, képviseleti üléseken, felszólalhatnak helyi ünnepeken. (Sebestény 2011:14.) A közösségi együttműködést, a bizalomépítést állítja központba Potchuk és Crocker civil tőke értelmezése. (Potapchuk – Crocker 1999) A meghatározásukban a civil tőke olyan az egyének közti kapcsolatokat működtető erőforrásként jelenik meg, amely közösségi működés motorja.

Amikor disszertációmban a civil tőke fogalmát használom, alatta a társadalmi tőke olyan sajátos formáját értem, amely azon kapcsolatok összességét tartalmazza, amelyek az önkéntességet működtetik. Ez a kapcsolati háló folyamatosan alakul, összetétele változik, gyarapszik. Beletartoznak az adományfelajánlókkal, a rászorulókkal, a döntéshozókkal és más önkéntesekkel kialakított kapcsolatok. A civil tőke olyan bizalmi alapon működő kapcsolatrendszer, ami túlmutat az egyének közti kötelékek jelentőségén, hiszen az együttműködés lehetőségét hordozza magába. Egy olyan potenciált, amely révén új személyek kapcsolódhatnak be az önkéntes segítségnyújtási cselekvéssorozat valamely területébe. A civil tőke közösségi, társadalmi, gazdasági folyamatokat befolyásolni képes erőforrásként értelmezhető, amely lehetővé teszi az önkéntesség megvalósulását. A civil tőke társadalmi problémák „megoldása” értékében javak cseréjét foglalja magába. A felhalmozott civil tőke az önkéntes identitás fenntartásához is hozzájárul, miközben a kölcsönös segítségnyújtás lehetőségét foglalja magában, illetve a további önkéntes tevékenység eshetőségét. Hiszen a civil tőke révén az önkéntesnek meg van hozzá a kapcsolatrendszere, vannak adományokat felajánló ismerősei és tudja az utat a rászorulókhöz, vagy személyesen ismer segítségre szorulókat. Más önkéntesekkel kialakított viszonya révén mobilizálható csoportot tud maga mögött. A hiányjavak pótlását elősegítő kapcsolat a civil tőke, amelyben az önkéntes összekötő szerepben jelenik meg. A civil tőke fogalma disszertációmban tehát olyan tudásból és kapcsolatokból álló erőforrásbázis, amellyel az önkéntesek „gazdálkodnak”, és amelyből merítve újabb akciókat valósítanak meg.

A továbbiakban érdemes áttekintenünk a civil tőke működését és felhasználását, valamint közelebbről megvizsgálni az önkéntesek közötti viszony, kívülállók számára gyakran rejtett oldalát is. A hosszútávú kutatás lehetőséget kínált arra, hogy az egyes segítő projekteket ne önmagukban szemléljem, hanem egymásra épülő folyamatként vizsgáljam. Így kirajzolódtak

azok a kapcsolatok, célok, vagy akár kényszerek, amelyek a kortárs önkéntesség informális szektorát jellemzik.

Kutatásom során feltérképezem azt az önkéntes hálózatot, amelynek tagjaivá és alkotó elemévé váltak maguk az önkéntesek, és az általuk működtetett segítő kezdeményezések. Ez az a hálózat, amely „szállítja” a civil tőkét, és amely infrastrukturális háttérrel biztosít a tőke érvényesülésének. Ez az az önkéntes network, amelyben a segítő egyének csomópontként, – a hálózatelméleti értelemben – hub-okként jelennek meg. Az önkéntesek mint hub-ok olyan elemei a hálózatnak, amelyeknél a kapcsolatok koncentrálnak, azaz ahová egyszerre futnak be a rászoruló kérései és az adományozók felajánlásai. Az önkéntesek egyfajta katalizátor szerepet töltenek be, közvetítenek egyrészt a segítségre szorulóknak és az adományozni vágyóknak, másrészt ezen szereplők környezete, a társadalom, valamint a különböző intézmények között. Összeköti a szolidaritási cserepiac szereplőit, azaz a „keresletet” a „kínálattal”. Az összeköttetések megteremtése értelmezői tevékenységgel is párosul: az önkéntes dönt arról, hogy ki a rászoruló, azon belül kinek tud és akar ő maga segíteni, ki számára tud adományt szerezni. (Zakariás 2018) Ezekben a helyzetekben nagyon sokszor épp a marginalizált csoportok, kevesebb nyilvánosságra számító ügyek és egyéni krízishelyzetek áldozatai azok, akiknek a vizsgált önkéntesek saját erejük, elképzelésük és civil tőkéjük felhasználásával segítséget nyújtottak. A grassroots önkéntességre jellemző, hogy olyan igényekre reagál, amelyeket a hivatalos szervek, vagy más intézményesült keretek között működő segélyszervezetek kevésbé „látanak” és kevésbé tudnak, vagy akarnak támogatni. (Györgyovich 2021:25)

Az adomány és egyéb javak cseréjét lebonyolító önkéntesek olyan támogatási formát tartanak fenn, amelyben megfigyelhető a peer-to-peer kapcsolódás, azaz a közvetlen segítségnyújtás, amikor az adományozó a rászorulóknak célzottan juttathatja el a felajánlását, kikerülve a személytelenebb intézményi és szervezeti kereteket. A sajátos segítő stratégia egy szélesebb társadalmi jelenséghez kapcsolódhat, ugyanis magyarázatul szolgálhat az intézmények és az állam iránt tanúsított bizalomhiány, amely nem ritka a poszt szocialista országokban. Tehát feltételezhető, hogy a szocialista rezsimek kontrolljának kikerülésére született informális megoldások, amelyekkel egymás között, szolidaritási alapon szerveztek meg különböző cserefolyamatokat, napjainkig fennmaradtak, vagy újratermelődtek. Az általam vizsgált önkéntesek egyike a segítségnyújtási praxisa és korábbi tapasztalatai kapcsán így nyilatkozott: *„Én például nem szoktam alapvetően alapítványoknak segíteni, mert otthonoknak sem szoktam segíteni, mert bele láttam akkor, amikor dolgoztam benne, és nem kívánok részt venni benne, ennyi. Mert ott bérből és fizetésből élő emberek vannak, akik megpróbálnak saját*

magunknak is hasznót szerezni az adományokból, és én ebbe nem akarok részt venni. Ha én akarok segíteni, és akarok neked adni egy ruhát, akkor én ezt nem egy szervezeten keresztül fogom adni, hanem oda fogom adni a kezébe. És nem azért, hogy lássad, hogy én adom, hanem, hogy én tudjam, hogy ő kapja meg. És egy csomó ismerősöm így van vele, mert egy csomóan ezt látták, hogy megy az adomány, de hát fogalmam sincs, hogy hova kerül.”⁵⁵

Bár a segítő tevékenység alapvető sajátossága a szolidáris, támogató magatartás, mégsem kerülhető meg az a tény, hogy maga az adományozás egyfajta hatalmi pozíciót teremt, még akkor is, ha az önkéntesek ezzel nem tudnak azonosulni. Ők határozzák meg, hogy kinek segítenek és hogyan, kitől fogadnak el adományt és kitől nem, hogyan adják azt át, kivel működnek együtt. Ezt a pozíciót gyakorolhatja egy személy, de akár többen is. Az adományozás aktusa különösen akkor válik sajátossá, ha az adományozó és az adományt célba juttató segítő személye nem azonos. Annak eldöntése, hogy kiknek juttatnak javakat, éppen ezért meglehetősen kényes kérdés. Sokszor az sem segít, ha a rászorulókra bízzák az elosztást, mert ez újabb konfliktusok forrása lehet. Az egyéni szinten működő önkéntesség jelentős teret ad a segítőik saját elképzelésének, de számos befolyásoló tényező hatása is alakítja, így nem csak személyes döntések halmaza az önkéntes tevékenység. A szubjektív döntéshozatal veszélyét azzal a gyakorlattal igyekeznek tompítani, hogy a felajánlott adomány „határozza meg”, hogy milyen rászoruló csoport vagy egyén lesz az, aki megkapja.

A következő részben megvizsgálom és elemzem, hogy a menekülteknek segítő önkéntesek milyen területeken, milyen önkéntes szerveződések tagjaként vagy alapítójaként, miben, kiknek és hogyan segítettek és segítenek napjainkig.

V. 1. A menekültek segítésének feladatai és terepei

Miután áttekintettük a menekülthelyzet kapcsán létrejövő grassroots önkéntesség születését, érdemes teret szánni annak is, hogy a reflexív és kollektív önkéntesség hogyan viszonyul egymáshoz egyetlen apparátus működésén belül. Ennek érdekében a *Migration Aid* szervezet segítő magatartását folyamat jellegében tekintem át. Alapvetően abból indulok ki, hogy a segítő tevékenység jellege, megnyilvánulása nem egy állandó, merev struktúra, hanem folyamatos változás, a környezethez és a helyzetekhez idomuló alkalmazkodás jellemzi. Mindez megmutatkozik a segítő munka megjelenésén, szervezésén, kivitelezésén, de jelen van az önkéntesek szervezeti struktúrájának alakulásában is.

⁵⁵ M. I. nő, önkéntes

A *Migration Aid Debrecen* önkéntesei 2015 nyarán eleinte a helyi menekülttáborokba gyűjtöttek és juttattak el adományokat, majd június végétől a forgalmi csomópontnak tekinthető vasútállomáson voltak jelen és segítették a menekülteket egészen szeptember közepéig. A menekültek itt zajló segítése egy merőben új típusú civil kezdeményezés volt. Az informálisan működő, közösségi médián keresztül szerveződő önkéntesség sikeresnek bizonyult, a benne résztvevő önkéntesek úgy érezték, hogy eredményesen és a lehetőségeikhez képest hatékonyan nyújtanak segítséget a rászoruló menekülteknek.

Kialakult egy olyan rendszer, amely egyre jobban működött, amelyben egyre hatékonyabban tudtak segíteni, egyre több adomány érkezett és egyre szervezettebbé vált az önkéntesség. Pár hét alatt spontán szerveződött meg az önkéntes segítség szisztémája, Saját szabályait és a tevékenységük rendszerét tapasztalataik, az események alakulása, az önkéntesek egyéni elképzelései valamint más önkéntes csoportok – elsősorban a budapesti *Migration Aid* – javaslatai és mintája alapján alakították ki. A grassroots önkéntességre jellemzően a menekültek segítésekor is számos ad-hoc jellegű döntés és improvizatív megoldás mentén zajlott az önkéntesség. Azok az egyének, akik korábban többnyire nem ismerték egymást, eredményesen tudtak együttműködni, megszervezték közös tevékenységüket, egymás felé bizalommal fordulva, egymásra számítva dolgoztak együtt a Debrecenbe érkező menekültek ellátásáért. A városon áthaladó menekültek segítői – ellentétben a magyar állammal – rászorulókként tekintették a hazánkba érkező menekülteket és ez egyben egy közös értelmezési rendszert is jelentett az önkéntesek között. Az egyik önkéntes így fogalmazott: „*A közös világnézetünk, a helyzetről kialakult hasonló véleményünk hozott minket össze, és ez sokkal erőteljesebb kötelék, mint sok más kapcsolat.*”⁵⁶

Talán a közös ideológiai platform is segítette a tevékenységük gyors megszervezését. Némi tapasztalatszerzést követően kijelölték a szükséges szerepköröket, A menekülteket segítő munka során az önkéntesek alapvetően négy fő tevékenységi kört láttak el a debreceni vasútállomáson: 1. placcos/adományosztó; 2. vágányos; 3. kísérő; 4. koordinátor. Ezek elnevezését, leírását, feladat megjelölését és az elvárt kompetenciákat tartalmazta a debreceni önkéntesek saját szabályzata – amelyet pár hetes tapasztalatuk után állítottak össze:

„*1. placcos/adományosztó: víz, étel, ruha, játék és tisztálkodási szerek osztása. Nyelvtudást nem igényel, de folyamatos figyelmet igen. Visszafogottan, a reális igényeket kielégítve kell a feladatot ellátni, vigyázva az adományokra.*

⁵⁶ Z. E. nő, önkéntes

2. vágányos: a vonattal érkezők fogadása a feladat. Nyelvtudás elengedhetetlen, emellett jó kommunikációs készség, talpraesettség is szükséges az érkezők bizalmának gyors megnyeréséhez.

3. kísérő: elkísérheted – a menekült személyt – buszhoz, mosdóba, boltba, trafikba. Nem feltétlenül szükséges a nyelvtudás, de ha nem beszélsz nyelveket, mindenképpen kérd ki egy társad segítségét, mielőtt a menekültet elkíséred bárhova.”⁵⁷

A szabályzatot az újonnan csatlakozó, kezdő önkéntesek tájékoztatására írták, ezért nem szerepelt benne a negyedik, koordináló tevékenységi kör. A koordináló pozíció igényelte a segítő munka áttekintésének képességét, ezért azt csak azok az önkéntesek végezték, akik már a segítő munka elejétől jelen voltak. Ráadásul a koordináló személy közben a fenti három feladat egyikét is ellátta, így voltaképpen a koordinátor nem jelentett önálló pozíciót. A hatékonyabb működés érdekében rövidesen napi beosztást hoztak létre, a rendszeresen jelen lévő tagok közül műszakvezetőket állítva az aznapi operatív csapat élére.⁵⁸ Pár hét elteltével műszakokra osztották tevékenységüket, délután hat óra és este kilenc óra között volt az első műszak, illetve este kilenc óra után kezdetben éjfélig, majd egyre gyakrabban hajnal fél háromig tartott a második műszak. A hét minden napjára igyekeztek két-három önkéntest beosztani, és idővel minden napra egy-egy autóval jelen lévő önkéntest is kijelöltek, aki mobilis volt, és menetközben tudott adományokat beszerezni. Emellett egy „placcfőnököt” is kineveztek maguk között, aki felelt az adományokért és a helyi koordinációt végezte. Ez utóbbi két szerep, az autós és a placcfőnök gyakran egybeesett. A húsz-huszonöt fős önkéntest számláló *Migration Aid Debrecen* tagjai a vasútállomáson kis csoportokban találkoztak csupán egymással, ahogy ők fogalmaztak, „napról napra átadták egymásnak a stafétát”. Azaz a menekültek segítésében résztvevő önkéntesek teljes létszámában, személyesen a helyszínen nem találkoztak. A tapasztalatokat, a teendőket, és a beosztást, mint minden más logisztikai jellegű dolgot, elsősorban a Facebook csoportban vitatták meg, hiszen az állomáson még a legaktívabb öt-tíz fős, – ahogy ők nevezték magukat – „keménymag” sem volt sohasem egyszerre jelen. A fizikai térben, azaz az állomáson rendszeresen irányító, koordináló feladatokat ellátó önkéntesek a Facebookos csoportban adminisztrátori hozzáféréssel rendelkeztek. Ezt azt jelentette, hogy a posztok írásában, a tagok kizárásában, a csoportban megjelenő, de mások által írott szövegek törlésében, a csoport megszüntetésében dönthettek. Emellett ők alakíthatták ki a

⁵⁷ Idézet a debreceni *Migration Aid Debrecen* saját szabályzatából.

⁵⁸ Ennek kereteit is rögzítette szabályzatuk: „Ha beírod magad a beosztásba, akkor ahhoz tartanod is kell magad, vagy előző nap jelezni, ha nem tudsz jönni.”

csoport arculati megjelenését, a profil- és borítókép, a csoport elnevezése és hozzáférhetősége (nyílt, zárt vagy titkos forma) is az ő irányításuk alatt állt.

A közösségi média felülete eleinte csak egy laza kapcsolódást lehetővé tévő színtér volt, amely lényegében a szerveződés individuális és informális jellegét biztosította. A menekülteket segítő csoportok az online terek kommunikációs csatornáin jöttek létre, itt fogalmazták meg először a résztvevő önkéntesek a segítségnyújtási szándékukat. Az egymást nem ismerő emberek kapcsolatba léptek egymással és online szervezték meg a fizikai térre is kiterjedő együttműködésüket. *„Összetalákoztunk a Facebookon, ott beszélünk egymással, a hasonszőrűekkel, hogy mit kellene csinálni, beszélünk, hogy csináljunk egy csoportot? És akkor mondta valaki, hogy nem kell már meg van... És akkor kimentem az állomásra, megnéztem, hogy mit kell csinálni, összeszedtem ruhaneműt, akkor már láttam, néztem a csoportkiírásokat a Facebookon mit kell vinni, azt írták: vizet, vizet, vizet!”*⁵⁹ A közösségi média virtuális tere alkalmas volt a megbeszélések lebonyolítása és a koordináció mellett, az adománygyűjtés megszervezésére, valamint a más városokban működő önkéntes csoportokkal történő kapcsolatba lépésre és kommunikációra. A grassroots önkéntesség és a kortárs társadalmi mozgalom jellegű szerveződések sajátja, hogy az online belépés pótolja vagy egyenértékű a „valós” csatlakozással (Mikecz 2007: 79). *„A pesti Migration Aid volt a hivatalos, mi nem voltunk hivatalos szervezet, volt egy Facebook csoportunk, aki ott tag volt, azt mi úgy vettük, hogy a Migration Aid Debrecen tagja. Nem volt semmi formai dolog, az állomáson is csak egy kitűzőnk volt, a Migration Aid logóval, azt viseltük.”*⁶⁰

A segítők az állomáson feltorlódó menekültek tömegeit igyekeztek ellátni egyrészt információval arról, hogy a földrajzilag hol, melyik országban és városban vannak épp, melyik befogadó állomásra kell menniük, oda hogyan juthatnak el, és az mennyi időt vesz igénybe és mennyibe kerül. Az utazáshoz szükséges magyar forintra hol tudják beváltani pénzüket. Az önkénteseknek sikerült angol nyelven, sőt a menekültek anyanyelvén tájékoztatni őket, így megértették a hallottakat, volt lehetőségük párbeszédet kialakítani és visszakérdezni, ha valami nem volt világos számukra. A menekültek nem értették például, hogyha Nyugat-Európába szeretnének eljutni, miért kell Magyarországon belül Budapestről keleti irányba, Debrecenbe menniük, ami épp ellentétes irányban van az úti céljukkal. Ilyen és ehhez hasonló kérdéseiket meg tudták vitatni az önkéntesekkel, így mindez hatalmas segítséget jelentett a menekülteknek, hiszen a hivatalos állami segítségnyújtás során leggyakrabban magyar nyelvű szórólapokon

⁵⁹ T. Z. nő, önkéntes

⁶⁰ T. Z. nő, önkéntes

kaptak tájékoztatást, amely röviden leírta a teendőket, jobb esetben néhány mondatot angol vagy arab nyelven is közölt. „Magyar nyelvű papírokat adtak nekik egészen augusztus végéig... Aláhúzták nekik a városok nevét és ennyi. Tehát nekünk nagyon sokat kellett magyarázni, hogy mi miért van. Eleinte nyomtattunk tájékoztatót aztán rájöttünk, hogy ennyit nem tudunk nyomtatni. Sok arab és angol tolmácsunk volt, mindig napra késznek kellett lennünk. Mindez hatalmas szervezettséget igényelt, folyamatosan kommunikáltunk a pestiekkel, hogy milyen papírok mit jelentenek.”⁶¹ Emberi kommunikációra és párbeszédre a menekülteknek a hivatalos állami keretek között leghamarabb a menekülttáborban, a bevándorlási hivatalban nyílt lehetőségük, azonban odáig el kellett jutniuk, amihez információra és segítségre volt szükségük.

Avoid getting RIPPED OFF!

Right now, you are in Budapest, the capital of Hungary. If you want to seek asylum in the Debrecen refugee camp, take the train.

A one-way ticket should never cost more than 6000 Hungarian forints. (~21 \$)

Purchase your ticket at an official ticket counter.

Railways from Budapest to Debrecen depart from the Eastern and Western Railway Stations.

The estimated travel time is 3 hours.

1 US dollar= 290 HUF (Ft)

Do NOT accept a ride for hundreds of dollars.

Do NOT let others fool you. Do NOT get ripped off by taxi drivers.

Welcome in Debrecen.
You can get to the asylum reception centres (CAMP) in several ways.

1. Taxi 4 person / 10 EURO or 3500 Ft
2. by foot it takes around 1 hour
3. walk for a while and take BUS 19.

Ticket costs 400 Ft/person
Last bus at 10.40 pm

Translators:
+36 30 558 8044 Aden Husane is an official translator
Nahin +36 30 532 1835 translates Indian, Bangladesh and Pakistani
Aya W. Khalid +36302526995

Welcome to Debrecen!
We would like to help you!

19-es busz
Bus 19

Kossuth utca
Kossuth street

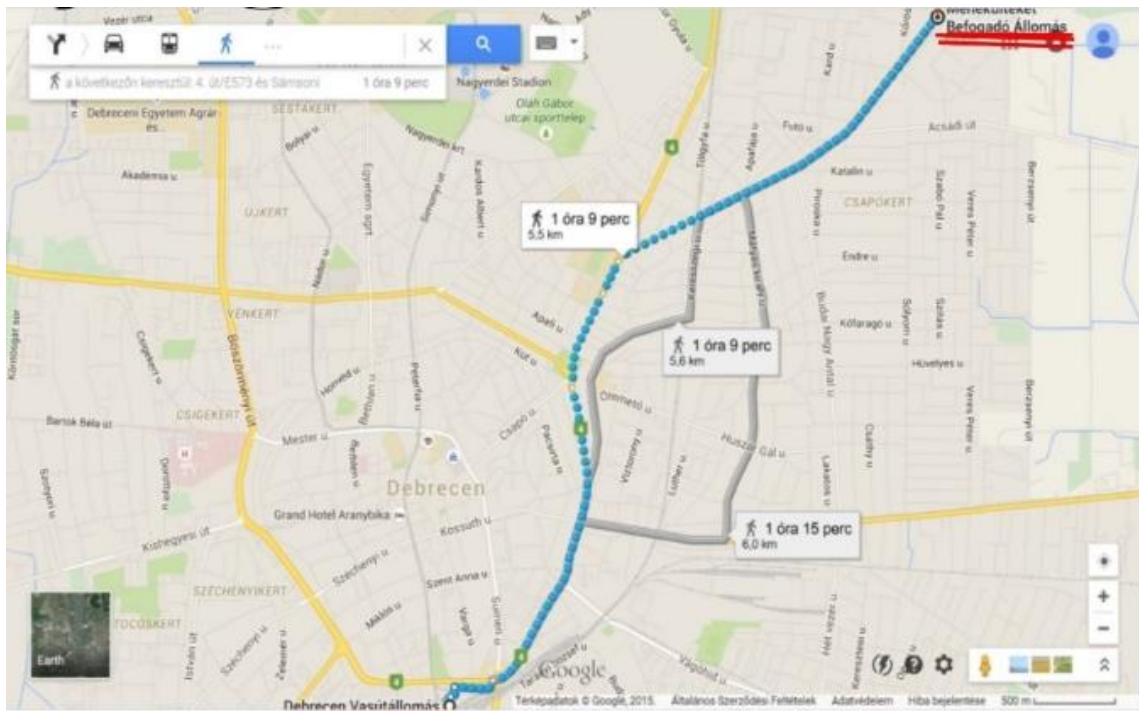
Piac utca
Piac street

Vasút állomás
Railway station

1. ábra A *Migration Aid* budapesti és debreceni önkéntesei által készített információs anyagok a menekültek számára

Az önkéntesek tájékoztató szórólapjukon arra is felhívták a menekültek figyelmét, hogy mire figyeljenek, nehogy átverjék őket nyereszkeskedő fuvarosok, esetleg a pénzváltás, vagy taxizás során. Olyan alapvető információkat is közöltek, mint azt, hogy hány forintot ér egy US dollár, és nagyságrendileg mennyit kérhet el tőlük egy taxisofőr az adott utazásért. Az önkéntesek a városok közti és a Debrecenen belüli közlekedésről is nyújtottak információkat, például a menekülttáborhoz vezető útról térképet nyomtattak:

⁶¹ Z. E. nő, önkéntes

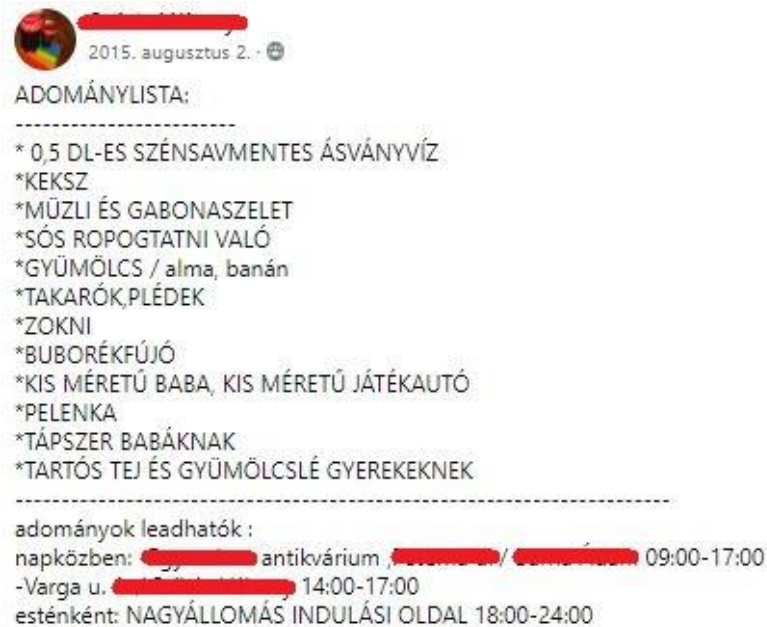
2. ábra: A *Migration Aid Debrecen* önkéntesei által a menekültek számára nyomtatott Google térkép amely a debreceni vasútállomás és a menekülttábor közti gyalogos útvonalat mutatja

Az önkéntesek szóban is igyekeztek útbaigazítani a menekülteket, és tolmácsolással is segítettek, például buszjegy, vonatjegy vásárláskor. Emellett a jogszabályi keretekről is informálták a menekülteket. Az angolul tudó, illetve a menekültek anyanyelvén beszélő önkéntesek így hasznos segítséget és pontos információt tudtak nyújtani az érkező tömegek számára. Az információadás ugyanakkor közvetett módon a lokális társadalom tagjai számára is hasznos volt, hiszen így a menekültek kevésbé jelentek meg tömegesen a város más helyszínein, főként a menekülttáborban és a vasútállomáson, illetve a közte lévő útvonalon mozogtak.

A tájékoztatás mellett az önkéntesek egyik legfőbb tevékenysége az adományszervezés volt. A *Migration Aid* önkéntes szerveződés olyan innovatív ötleteket valósított meg, mint például a közösségi médián keresztül célzott adománygyűjtés. Eleinte próbálták megbecsülni az érkező tömegek igényeit, majd tereptapasztalataikat beépítve egyre pontosabb adománygyűjtési stratégiát dolgoztak ki. Adománylistákat írtak, amelyeket Facebookra kipoztoltak és a közösségi gyűjtés eredményeként hatékonyan, valódi szükségleteket tudtak kielégíteni.

A célzott gyűjtés amiatt is kulcsfontosságú volt, mert a spontán kialakult informális csoport nem rendelkezett raktárhelyiséggel. Így egy-egy önkéntes lakása, garázsa, vagy saját tulajdonú üzlete szolgált adománytárolóként, illetve gyűjtőpontként. Ráadásul folyamatosan

változott az állomásra érkező vagy onnan távozó tömegek összetétele és mérete, így az is naponta, sőt óránként változott, hogy épp milyen és mennyi adományra van szükség. Tehát fontos volt, hogy az összegyűjtött felajánlások valóban a legszükségesebb, rövid időn belül szétsztható tárgyak legyenek. Ez az állandó változás a közösségi média funkcióinak köszönhetően jól lekövethető volt, mindig tudták aktualizálni az adománylistákat.

3. ábra A *Migration Aid Debrecen* listája arról, hogy aktuálisan épp milyen adományokat várnak

2015. augusztus 2-án

Az önkéntesek a civil felajánlásokból származó adományokat egyrészt összegyűjtötték, másrészt koordinálták, szortírozták. Figyeltek arra, hogy a menekültek vallási előírásainak megfelelő étellel és itallal lássák el őket. Így például nem gyűjtöttek sertés húst tartalmazó ételeket, hiszen jelentős számú muszlim vallású ember volt a menekültek között, és ők hitük szerint nem fogyaszthatnak disznóhúst. A nyári melegben utazók számára kiváltképp fontos volt a folyadékutánpótlás. „*Sokan úgy érkeztek, hogy két napja nem ettek, nyáron nem kellett egy óra se ahhoz, hogy kiszáradjanak, éppen ezért rengeteg vizet adományoztunk.*”⁶² Emellett szükséges használati eszközökkel, ruhaneművel, higiéniai felszerelésekkel látták el az érkező tömeget. Ősszel, a hűvösebb idő közeledtével, meleg ruházatra is egyre gyakrabban volt szükség. Fontos volt továbbá a rengeteg gyaloglás során elhasználódott lábbelik utánpótlása, úgyhogy a cipőgyűjtés is elindult. Sokszor találkoztak az önkéntesek állapotos nőekkel, vagy nagyon kicsi babás családokkal. Számukra a speciális dolgokat gyűjtötték, mint például a pelenka, a nedvestörő kendő, a babatápszer, a cumi, a cumisüveg, a babaruha, a meleg takaró,

⁶² T. Z. nő, önkéntes

a testre köthető babakocsi, a babakocsi vagy a játékszerek. Az önkéntesek továbbá a nagyobb gyerekek számára is gyűjtöttek ruhát, játékokat, hálósákat.

A spontán szerveződő önkéntesek között sokan voltak olyanok, akik valamilyen orvosi, vagy egészségügyi szaktudásukkal igyekeztek segíteni a menekülteknek. Gyakori volt, hogy a megtett több ezer kilométeres út során a menekültek sebesüléseket, elsősorban lábsérüléseket szereztek, amelyek ellátásában hatalmas segítséget jelentettek a szakértő önkéntesek. Fontos volt továbbá, hogy kisebb-nagyobb betegségeket is kezeltek az egészségügyi képzettségű segítők, gyakran volt szükség valamilyen gyógyszerre – nagy többségében fájdalomcsillapítóra –, de több esetben akut fellépő rosszulléteket is elláttak. Sokszor érkeztek a menekültek megfázás tüneteivel, hiszen útjuk során gyakran kellett rossz körülmények között éjszakázniuk, és könnyen megbetegedtek. Az orvosi képzettségű önkéntesek mellett jelen voltak pszichológus végzettségű önkéntesek is, akik a lelki gondozást is igyekeztek biztosítani a rászorulóknak. *„Egy abszolút krízis helyzet volt, amibe ők ide érkeztek. Több száz embert kellett „leszedni” a vonatról, révült, riadt embereket kellett megnyugtatni, vagy az öngyilkosságról lebeszélni, szóval nagyon is tudtam használni, amit én tanultam, vagy éppen új tapasztalatokat szerezni.”*⁶³

Meghatározó fontosságú volt a mobil telefonok töltésére szolgáló áramforrás biztosítása, mert a nagy utat megjárt emberek rokoni, baráti kapcsolatainak ápolására és a tájékozódásra leginkább csak ezek az eszközök maradtak. Az önkéntesek erre is gondoltak, és egyszerre több telefon töltésére alkalmas töltőállomást alakítottak ki. Az önkéntesek a törődést és szolidaritást igyekeztek felmutatni minden tevékenységükkel. *„Az biztos, hogy nagyon sokat segített nekik, hogy enni-inni tudtak. Aztán a jó szó. Az hogy emberként bántak velük, mert biztos, hogy nem mindenütt ezt tapasztalták. Tehát, hogy meghallgattuk őket, hogy segíteni akarunk, hogy nem bántani akarjuk őket, sőt volt, hogy védelmet nyújtottunk nekik. Tehát ez biztos, hogy nagyon sokat segített nekik. Ezt ott a helyszínen is láttuk, sokszor úgy mentek el, hogy a vonatablaktól integettek, és többen elmondták, hogy ilyeneket mondtak, hogy: » az Isten áldja meg magukat, nagyon köszönjük, nagyon hálásak vagyunk! Kicsodák maguk, hogy segítenek benniünket?»*⁶⁴

A közvetlen találkozás a menekültekkel, a kapcsolat az ország más pontjain működő és határon túli önkéntes szervezőségekkal két olyan fontos tényező volt, amely lehetővé tette, hogy az önkénteseknek valós és pontos adataik legyenek a menekültekről, és azt is, hogy a valódi szükségleteiket tudják kielégíteni. Az önkéntesek terephelyzetben megszerzett tapasztalata

⁶³ Z. E. nő, önkéntes

⁶⁴ T. Z. nő, önkéntes

speciális tudássá vált, amely birtokában adekvát válaszokat tudtak adni a felmerülő kérdésekre, kialakuló problémákra. „*Oktatásunk nem volt, azt mindet a tapasztalat alakította. Mindig röhögünk az első napon, hogy annyi hibát követtünk el, hogy az valami hihetetlen. Hogy utána, egy hónap múlva milyen szervezeten tudtuk megcsinálni, tudtuk, hogy így állunk a vágánynál, így jelzünk a vágánynál, ezt mondjuk a vonaton, kint így csináljuk, így állnak sorba. Annyira jól megcsináltuk! De az első nap, az röhej volt.*”⁶⁵

A *Migration Aid Debrecen* a 2015 nyár eleji megalakulásától a határzár első szakaszának felépítéséig, közel nyolcvan napon keresztül segítette a menekülteket a debreceni vasútállomáson. Ebben az időszakban egy huszonöt-harminc tagból álló csoport szerveződött, közülük tíz-tizenöt ember volt, aki állandó tagként, szinte a teljes nyári időszakban jelen volt és a koordinációs feladatokat is ellátta, és további tíz-tizenöt olyan személy volt, aki alkalomszerűen csatlakozott az önkéntesekhez. Ezen kívül több százan voltak azok a civilek, akik támogatták adományaikkal az önkéntesek munkáját. Volt, aki csak egy-egy felajánlással, de jó néhányan voltak a rendszeres adományozó is. A vasútállomáson végzett önkéntes munka általában két műszakban zajlott, délután hattól kilenc óráig tartott az első, és kilenctől eleinte éjfélig, majd egyre inkább már hajnal fél háromig tartott a második műszak. Az adott műszakba az önkéntesek jelentkezhettek, általában három-öt fő látta el az adott időszak feladatait. Ez azt jelentette, hogy több ezer menekült koordinálását is csupán pár ember végezte. Természetesen, amikor sok menekült érkezéséről kaptak információt, akkor több önkéntes volt jelen a helyszínen, de ha nem volt várható egy menekült sem, akkor is igyekeztek ügyeletet fenntartani, legalább egy-egy ember jelen volt, vagy időnként kilátogatott az állomásra. Erre azonban már inkább ősz elején, a határzár felépítése után volt példa, a nyári intenzív időszakban minden nap érkezett pár száz, sőt, esetenként több ezer menekült is.

Átlagosan tehát egy esti önkéntes segítségnyújtásban hat-tíz önkéntes vett részt, két műszakban, egy három és egy hat órás periódusban. Persze sokszor előfordult, hogy az első műszak tagjai ott maradtak este kilenc után is segíteni, főként ha szükség volt a jelenlétükre, és az is gyakori volt, hogy egy műszakvezető látta el mindkét időszak koordináló feladatait.

Az önkéntesek napi műszakbeosztásaikban arra figyeltek, hogy az adott csapatban legyen egy idegen nyelven beszélő önkéntes, egy olyan személy, aki fuvarozni tud adományokat, és legyen egy koordináló segítő is. Mindemellett alapvetően egymást helyettesíteni tudó emberek voltak jelen, hiszen a feladatok nagy részét a legtöbben el tudták látni, és a teendők között gyakran átfedés is volt.

⁶⁵ Z. E. nő, önkéntes

„Elsősorban élelmiszerosztásban vettem részt, az elején, mert ahhoz nem kellett olyan nagyon nagy előképzettség. Aztán később kijártam a vágányokhoz is. Én nem beszélek jól angolul, csak németül. De voltam WC-s, fuvaros, szinte minden éjjel fuvaroztam, enni-inni valót A-ból B-be. Az albán pékhez mentem este 10-kor kocsival a napi friss maradékot elhozhattuk. Gyűjtöttem ruhát, cipőt, minden éjszaka vittem ki ruhákat, cipőket. Aztán beletanultam a vágányozásba is, mert láttam, hogy voltak olyanok, akik nálam is kevesebbet tudtak angolul, mégis öt szóban el tudták mondani, hogy taxi, 5 személy ennyibe kerül, tehát ezeket az alap dolgokat.”⁶⁶

A vasútállomáson belül három területen zajlottak az események. A peronon, az állomás belső várótereiben és az épület előtti félig fedett helyszínen. A vágányon a menekültek fogadása és útnak indítása zajlott. Itt az volt az önkéntesek feladata, hogy az érkező vonatokról „leszállítsák” és az induló szerelvényekre „felszállítsák” a menekülteket. „A vágányozásnál azért fontos volt néhány dolog. Amikor Pestről érkeztek akkor már volt tapasztalatuk a menekülteknek az önkéntesekről. Akkor már nem kellett nagyon nógatni őket, tudták, hogy itt most kapnak egy kis vizet, kaját, információt. Amikor viszont Nyírbátorból érkeztek, ez a legelső állomás volt Magyarországon nekik, ott zárt táborokban voltak kb. 2-3 napot, nagyon kemény körülmények között. És amikor az a vonat jött, ott fel kellett menni a vagonba, ott meg kellett értetni, hogy le kell szállniuk, ott el kellett érni kb. 5 percen belül azt, hogy megnyerd a bizalmukat. És ha te határozottan mentél fel, vagy tutyi-mutyin, egyik sem volt jó. Tehát ezeket rendbe kellett rakni.”⁶⁷

Arra a kérdésemre, hogy az interjúalanyom szerint mi volt a helyes magatartás, mit kellett csinálni akkor, amikor először találkoztak a menekültekkel, ezt felelte:

„Mosolyogni, én mindig azt mondtam, mindig mosolyogni, mert azt nem lehet elrontani. (...) Azt láttad rajtuk, hogy milyen állapotban vannak. Nekik mindenféleképpen nagyon gyengéden, nagyon türelmesen kellett szólni, mert őket gyakran bántalmazták is. És amikor felmész, azt se tudják, hogy ki vagy, hogy Te most rendőr vagy, vagy mi vagy, nagyon sokszor ezzel kellett kezdeni, hogy nem rendőr vagyok. Segíteni jöttem. El kellett magyarázni, hogy ez a vonat vissza fog menni, itt le kell szállni, ez nem megy Pestig. Nagyon sok mindent, ott helyben. És közben meg ott volt a nyomás a vasutasoktól, hogy de gyorsan szálljanak le, mert mindjárt megy a vonat. Tehát meg kellett találni azt a középutat.”⁶⁸

⁶⁶ T. Z. nő, önkéntes

⁶⁷ Z. E. nő, önkéntes

⁶⁸ Z. E. nő, önkéntes

Az állomás belső tereiben a menekültek a jegyvásárláskor, a mosdó használatakor, illetve az érkezéskor és az indulás előtti eligazításkor tartózkodtak. Továbbá akkor, ha az éjszakát az állomáson kellett tölteniük, és az állomáson dolgozó hivatali személyek megengedték számukra a váróteremben történő alvást. Az állomás dolgozóival több konfliktus alakult ki, amelyet az önkéntesek igyekeztek megoldani, és a menekültek érdekeit képviselni.

„Őket (a menekülteket – szerző) védeni is kellett. Volt olyan, hogy többször ott kellett maradni, amikor sokan voltak, hogy őrizzük őket. Az állomáson van az az őrző szolgálat. Volt köztük olyan, akik rugalmasak voltak, emberek, megengedték, hogy bent maradjanak. Nagy tömeg volt 60-160-200 fő mikor mennyi, de 50-60-80 mindig volt. És akkor az örök attól függött, hogy melyik csapat volt ott. És akkor volt egy jó pár csapat, akikkel nem nagyon tudunk kijönni. Belekötöttek. Ha benyomták a telefont, hogy töltsék, akkor abba kötöttek bele, akkor hogy miért sétálnak. Volt olyan, hogy azt mondták nekem, hogy csak az egyik oldalon feküdjenek a menekültek. Mondtam jó, akkor válasszák ki, hogy melyik oldalon szeretnék látni a menekülteket. Persze nem azon, ahol épp feküdtek, hanem a másikon. Mondom oké. Odamentem, megkértem őket, hogy menjenek át a másik oldalra feküdni, mert ezen az oldalon nem lehet feküdni. Ez egyszer történt meg, nem tudom ebben mi volt a logika. A kötözködés. Ahol tudtak belekötöttek mindenbe. Aztán az állomás főnökével sajnos csak az utóbbi pár hétben beszéltem vele, mert WC probléma volt. (...) Na, meguntam a várakozást, hogy majd valaki elintézi, bementem az állomásfőnökhöz, mondtam neki, hogy ez a gond van, mondtam, hogy van az állomásnak egy rokkant WC, adják ide, tisztítjuk, minden. Nagyon aranyos volt tényleg, meg rugalmas. Azt is kikönyörögtük, hogy a szokásos éjjeli és hajnali fél kettő közti bezárás ne legyen. Mármint az állomást ne zárják be éjjel. Ha jó brigád volt, akkor nem zárták be. (...) Mindenki, aki tudott belekötött. A takarítónő, hogy ő ott nem takarít, de még tisztítószert sem ad. Akkor venni kellett, felmosót, meg mindent, még illatosító szert is vittünk oda, szappant törölközőt, nőknek betétek, WC papírt, mindent vittünk mi oda, fertőtlenítőt.”⁶⁹

Az állomás épülete előtti terület, ahogy az önkéntesek nevezték „placc” volt az önkéntesek fő bázisa. Ide érkeztek a felajánlások, és itt történt az adományosztás, a menekültek szükségleteinek ellátása is. Általában itt pihentek meg a menekültek, és gyakran töltötték az éjszakát is ezen a placcon. Itt gyülekeztek délután, munkaidő után az önkéntesek is. A napi feladatok kiosztása is itt zajlott, illetve ezzel párhuzamosan az online térben is, a Facebook csoportban már nap közben ment információ csere és a koordináció. Az önkéntesek terepfeladatai tehát a vasútállomáson késődélutántól éjszakáig zajlottak, az előkészületek és az

⁶⁹ H. I. nő, önkéntes

utólagos lelki feldolgozás pedig online történt a nap többi részében. „*Ahány napot mi így végig éjszakáztunk... de amikor még hazamentünk sem aludtunk egyből, pörgött az agyam, küldtük szét az útinfót. Elaludtunk (hajnal – szerző) 3-kor, max. 4-kor, és már 8-kor dolgoztunk.*”⁷⁰ Az önkéntesek napi teendőik közé igyekeztek beilleszteni a segítő munkát, sokan számoltak be arról, hogy alapvetően egész nap készenlétben álltak, kapcsolatban voltak egymással, és amikor szükség volt rájuk, akkor valaki mindig igyekezett rendelkezésre állni. „*Egyszer jött (K.G. önkéntes – szerző), írtuk neki az SMS-t hogy valami kéne, Ő (K.G. önkéntes – szerző) fogta, papucsban pizsamában kiment az állomásra és vitte a cuccot.*”⁷¹

Ebben az időszakban az önkéntesek informális hálózataiban áramló információk bizonyultak a legegzaktabbnak, amelyet a debreceni önkéntesek gyakran a hatóságokkal és a hivatalos szervekkel is megosztottak. „*A rendőrök is tőlünk tudták, hogy hányan jönnek éppen, meg a MÁV-osok is.*”⁷² Ugyanakkor természetesen az önkéntesek közti forródrót ellenére is előfordult, hogy váratlanul érkeztek menekültek. „*Nekem volt egy olyan nap, amikor mondtam, hogy én ma sehova nem megyek. Sok ilyen volt, de erre konkrétan emlékszem, már a vége felé volt, maikor nem nagyon tudtuk már, hogy mi van, útinfó sem volt, káosz volt. És én mondtam, hogy ma nem csinállok semmit, kiviszem a szajrét, és ennyi. Mondtam nem érdekel, ha marad valami osszátok el, vigyétek haza, az se érdekel. (...) És akkor szól (B. K. férfi, önkéntes – szerző) azt mondja, hogy hát gáz van, mert az autósok majdnem mind elmentek, egy kicsi autó van kint, és megmaradt a szajré, hogy menjek már vissza érte. Hatkor vittem ki, éjjélkor kellett érte menni. Már elindultunk hazafelé, amikor jön (B.K.-tól férfi, önkéntes – szerző) az üzenet: SOS több tucat ember jött, kell a víz. (...) és akkor már hót fáradt voltam, az ágyból keltem én is ki, és amikor már csak röhögni tudsz az egészen. Visszamentem, azt mondja ez egyik, te már megint itt vagy?*”⁷³

V. 2. A menekült hullámot követő útkeresés és átalakulás

Amikor 2015. szeptember 15-re felépült a határzár első szakasza, Debrecenbe már nem érkeztek nagy számban menekültek, ezért az állomáson már nem volt szükség az önkéntesek segítő munkájára. Egy új helyzet állt elő, amelyben az önkéntes csoport tagjai közösen próbáltak új célokat és önkéntes teendőket találni. Olyan emberek keresték új feladataikat, akik

⁷⁰ K. J. nő, önkéntes

⁷¹ K. L. nő, önkéntes

⁷² H. I. nő, önkéntes

⁷³ K. L. nő, önkéntes

a nyári intenzív segítő időszakban ismerték meg egymást, és ott is kis csoportokban találkoztak egymással. Az útkeresés nehézségét befolyásolta az a grassroots szerveződésekre jellemző sajátosság, hogy azok gyakran *single issue* jelenségek, azaz egy társadalmi probléma, vagy valamilyen ügy közös értelmezése kapcsán jönnek létre, ez tartja össze a szerveződést az ügy megoldódásáig, amikor is a létezésük már indokolatlanná válik. Ekkor merül fel, hogy képes-e a kezdeményezés újradefiniálni önmagát, és képes-e *multi issue* szerveződéssé válni, azaz több társadalmi ügy mellett kiállni, és tudja-e hatékonyan átszervezni működését, tevékenységét más problémák megoldása érdekében. Az a tény, hogy a menekülteknek valós segítséget tudtak nyújtani, sikerélményt jelentett és az a tapasztalat, hogy eredményesen tudtak együttműködni, további aktivitásokra sarkalta a résztvevőket. Amíg lehetőség nyílt rá a szerveződés alapkonceptiója megmaradt, azaz továbbra is a menekültek segítségét tekintették központi céljuknak. Adományokkal támogatták a helyi menekülttábort, ez azonban csak egy szűk tevékenységi kört jelentett. Intenzív segítő munkára a déli határnál kínálkozott alkalom. Néhányan Röszkére, Dobovára és a szomszédos országokba, Szlovéniába és Horvátországba utaztak adományokkal és azért, hogy részt vegyenek az ottani menekültek segítésében tolmácsolással vagy orvosi segítségnyújtással.

Az egyik interjúalanyom a dobovai útjukról így számolt be: *„A még megmaradt élelmiszer adományokat, hálósákokat, polifoamokat, de főleg ruhát, két telegyömösölt kocsival mentünk ki négyen, nem is igazán tudtuk, hogy hova, az utolsó pillanatig szerveztünk, hogy hova, hol lehet a legtöbbet segíteni, meg hol van az a hova oda is engednek minket. Külföldön regisztrálni kellett, nem minden segélyszervezetet engedtek oda. Ehhez nem volt időnk, hogy kimegyünk egy hétvégére és másfél napig regisztráljunk. De aztán így megtaláltuk szerencsésen, hogy hol tudunk segíteni. (...) Ott (Dobován – szerző) befogadták az adományainkat, nagyon hálásak voltak, nagyon köszönték. A cipő nagy kincs volt, és mi vittünk sok cipőt. Hivatalosan nem segíthettünk, de először megengedték, hogy az adományokat szétpakoljuk. Ott még nem volt olajozott a rendszer, így egyszerűen beálltunk és élelmet osztottuk, meg az adományt. Vittünk tolmácsot, a négy főből az egyikünk arab tolmács, na őt, mint a cukrot úgy fogyasztották, vitték, a frissen érkezőkhöz.”⁷⁴*

Az új helyzetben a komplex ismeretekkel rendelkező, nyelveket beszélő, egészségügyi végzettségű, mobilis segítőik voltak a leghatékonyabbak. *„Elmentem Röszkére, az unokahúgaimmal, meg egy srác, így négyen. A Facebookon volt egy hír, hogy ott*

⁷⁴ T. Z. nő, önkéntes

*katasztrófa helyzet volt. Tolmács, orvos kell, mondom én mindkettő vagyok, akkor menjünk!*⁷⁵

A helyszín mellett megváltozott a segítség jellege is, és ezzel felborultak a bejáratott sémák. Kevesebben tudták vállalni az utazást, ráadásul alkalmoszerűvé vált a menekültek segítése, és több, korábban kulcsfontosságú szerepkör felesleges lett. Például a pályaudvari segítséget összefogó és koordináló tagok tudása is kihasználatlaná vált.

Az útkeresés másik formáját a helyi, már nem menekültekre, hanem a saját kultúrában élő, nehéz helyzetű emberekre irányuló segítő tevékenység megjelenése hozta.⁷⁶ A debreceni *Migration Aid* segítői palettáján megjelentek a saját társadalom rászoruló rétegei, a szegények, a hajléktalanok és a hirtelen nehéz helyzetbe kerülők. A segítő tevékenységük kezdetén fontos alapkoncepció volt, hogy a menekülteket rászorulókként értelmezték, a segítségre szoruló más csoportok támogatása során lényegében ennek a közös interpretációnak a kiszélesítésére törekedtek. A Debrecen és környékén kialakított segítőprojektekben való részvétel, a segítőik döntő többsége számára megvalósíthatóbb lehetőséget kínált. *„És én nagyon örültem neki, amikor azt láttam, (...) hogy ez nem szűnt meg, hanem, hogy ugyanolyan lelkesedéssel, hasonlóan felismerve, hogy más meg más szempontból rászorult, és annak is lehet segíteni! Tehát én ezt fantasztikus dolognak tartom, hogy a segíteni akarás az meg van a társaságban. És, hogyha az (menekültek segítése – szerző) nincsen, akkor a másik célközösségnek segíteni. Én ezt nagyon nagy örömmel látom!”*⁷⁷

A változtatások közös döntéseken alapultak, a szervezet tagjai megállapodtak abban, hogy mások támogatására fogják használni a létrejött segítői potenciált. *„Azt már az elején megbeszéltük, hogy tovább visszük, látszott, hogy jól összeverődtünk, megy ez nekünk, nincs olyan helyzet, amit nem oldunk meg, lehet nem a legprofibban, de megtaláljuk a megoldást. (...) Ha megszólítjuk a külföldi diákot, akkor hozza, ontja a cuccot, nem az hogy meglovagolni ezt a hullámot, de hogy kár lenne veszni hagyni.”*⁷⁸

A menekültek segítése egyben egy tanulási folyamatot is jelentett a résztvevőknek, amelyben transzparens módon tapasztalhatták meg a társadalmi szolidaritás létezését és a működését. Különösen az adományozás terén ismerkedhettek meg a debreceni közösségi összefogás erejével. Ebben szerepet játszott, hogy a *Migration Aid Debrecen* a helyi civil társadalmi életben egy igen aktív és jelentős csoportként jelent meg 2015 nyarán és őszén. Sok

⁷⁵ H. I. nő, önkéntes

⁷⁶ Ez a gyakorlat egyébként az ország más településein működő menekülteknek segítő grassroots önkéntes csoportok körében is megfigyelhető volt. (Simonovits – Bernát 2016: 92)

⁷⁷ T. Z. nő, önkéntes

⁷⁸ K. L. nő, önkéntes

adományozó is úgy gondolta, hogyha ilyen hatékonyan képesek civil adományokból segítséget nyújtani nehéz helyzetben lévő embereknek, akkor miért ne szerveznék meg a helyi, nem menekült rászorulóknak segítségét is? A helyi rászorulóknak támogatása mellett szólt az is, hogy – a közösségi média nyilvánosságát kihasználva – a szervezet sok civil adományt tudott összegyűjteni, viszont a szinte egyik napról a másikra véget ért menekült segítség után nagy mennyiségű adomány maradt meg. Így ez egyfajta erőforrásként szolgált és magától értetődő volt, hogy más rászoruló csoportok számára is hasznos lehet.

A tevékenységi kör változása szervezeti változásokat is generált. A csoport kezdetben a reflexív önkéntességre jellemző jegyekkel volt azonosítható: spontán szerveződött és nem valamilyen már meglévő önkéntes hálózatra, közösségre vagy szubkultúrára támaszkodott. A résztvevők egyéni indíttatásait és elképzeléseit foglalta magába. Az informális csoport a résztvevőktől csak laza elkötelezettséget igényelt, ahol a tagok ki és belépése nem volt formalizált. (Zakariás 2018; Hustinx – Lammetyn 2003) A sikeres közös együttműködés mentén a *Migration Aid Debrecen* egyre inkább segítő csoportként, közösségként kezdte definiálni magát. Sajátos módon a csoportidentitás épp akkor kezdett erősödni, amikor a menekültek segítségére már nem volt szükség. Az is különleges helyzet, hogy a menekülteknek segítségében részt vevők együtt, személyesen csak a menekültek eltűnését követően találkoztak, hiszen a műszakbeosztások miatt sokan váltották egymást, és csak kis csoportokban találkoztak az állomáson.

Idővel a reflexív jelleg mellett a kollektív önkéntesség egyre több jellemzője jelent meg: csoportként kezdtek működni és meghatározni önmagukat. Igyekeztek a tagok szerepét kijelölni, megjelentek a különböző hierarchikus viszonyok a csoporton belül és felmerült az intézményesülés kérdése is.

A menekültek eltűnését követő átszerveződés lényegében hat cél mentén követhető nyomon:

1. A hirtelen véget érő menekültek segítése következtében kialakult űr betöltésére új célcsoportokat kellett keresni.
2. A szervezet önkénteseinél tárolt és megmaradt adományok szétosztására megfelelő célcsoportokat kellett találni.
3. A kiépült adományozói körök és kapcsolatrendszer olyan potenciált jelentett, amelynek további mozgósítása, más ügyek keretei között céllá vált.
4. A menekültek segítése olyan pozitív élményt adott az önkénteseknek, amelyet szerettek volna újra és újra átélni.
5. A menekültek ellátásra létrejött szerveződés megalakulása után intenzív közös munka következett, ahol sikeresen együttműködtek a tagok, ami összekovácsolta a

kialakulóban lévő közösségi struktúrát. A segítő csoportosulás tagjai veszteséggé váltak volna meg a feloszlást, ezért céljukká vált a közösségi kooperáció megtartása.

6. A közös tenni akarás nyomán fellelt lehetőségek kiaknázása is fontos céllá vált.

Az új célok keresése mellett a csoportból többen arra számítottak, hogy újra érkeznek nagy számban menekültek és ismét szükség lesz a bejáratott segítségnyújtó munkájukra. Sokan a menekültek nélküli időszakot átmenetinek gondolták, éppen ezért igyekeztek fenntartani a kapcsolatot a többi önkéntessel.

V. 3. Közös segítségnyújtási gyakorlatok

Adott volt tehát egy jelentős civil tőkével rendelkező összeszokott segítő csoport, amely elvesztette a segítségnyújtás tárgyát, de tagjai továbbra is együtt szerettek volna munkálkodni. *„Folytatni szeretnénk az önkéntes munkát. (...) Megfogalmazódott bennünk az, hogy a saját kárunkon, a saját tapasztalatunkon, és saját emberségünket, meg határainkat megtapasztalva lökött minket át, vagyis engem személy szerint lökött át egy olyan falon, hogy azt mondtam magamnak, hogy kezdenem kell magammal valamit, mindazzal a tudással, amit ezalatt a 80 nap alatt megszereztünk, azzal az empátiával és kapcsolati tőkével.”⁷⁹*

Az új célok keresése során a leginkább kézenfekvőnek a helyi rászorulóknak a segítsége kínálkozott, ezért 2015 őszétől a *Migration Aid* új néven, *Street Aid*ként kezdte meghatározni önmagát. Az új név, új célokat szimbolizált, nehéz sorsú debreceni családok, gyerekek és hajléktalanok számára, elsősorban tartós élelmiszert, ruhaneműt gyűjtöttek. Igyekeztek fenntartani a korábbi gyakorlatot: adománylistákat készítettek, amelyeket a Facebook felületén tettek közzé. A menekültek támogatásakor kiépített adományozói kapcsolattartási rendszert mozgósították, a felajánlások elősorban ebből a körből érkeztek. Ez a segítő tevékenység már nem egy váratlan társadalmi ügyre, egy hirtelen fellépő segítségnyújtási igényre reflektált, hanem egy hosszú ideje létező, krónikus strukturális társadalmi problémát igyekezett enyhíteni, ezért az adománygyűjtés ekkor már folyamatos és az adományosztás alkalmi jellegű volt. Kitüntetett időpontokra kezdtek több adományt gyűjteni, vagy konkrét akciókat megszervezni. Ilyen volt az adventi és a karácsonyi időszak. Ugyanakkor ez a gyűjtés már kevésbé volt célzott, megjelentek a listákon nem szereplő adományok, és egyre inkább tartalékok és „raktárak” képződtek. Az adományokat az egyik önkéntes saját tulajdonú könyvesboltjában fogadták, illetve személyesen egy-egy önkéntes gyűjtötte be. Ilyenkor a tagok saját lakásukban, garázsukban tárolták az adományt. *„Már voltunk többen gyűjtő és adományozó körúton, ez még*

⁷⁹ K. J. nő, önkéntes

így meg van és élteti a régi társaságot, és ebben is aktívan részt veszek.”⁸⁰ Az önkéntesek egymással továbbra is online tartották a kapcsolatot, és az adományok gyűjtésekor, szortírozásakor és szétosztásakor találkoztak személyesen. Ezek a találkozások alkalmat adtak a közösségi élmények megélésére, gyakori volt ilyenkor, hogy a menekültek segítése kapcsán nosztalgizáltak és elevenítettek fel közös emlékeket.

Az immár *Street Aid* néven működő csoport számára meghatározó volt egy másik segítő szerveződéssel, a debreceni *Bike Maffiával* kialakult kapcsolat. Ez a biciklis szubkultúrára épülő önkéntes csoport a hajléktalan emberek segítésére alakult 2015 tavaszán tíz fővel, de néhány hónap alatt már több városban működve ötven-hetven fő körüli, nagyrészt fiatal önkéntes vett részt a segítő munkában. Elsősorban étellel és ruhaneművel támogatták az utcán élőket. Kéthetente nagy mennyiségű meleg ételt főztek, amit kiporcióztak és biciklivel szállított ki a Debrecenben és a városszéli erdőségekben élő hajléktalanok számára. A főzéshez szükséges alapanyagokat a civil felajánlótól várták. A hajdani menekülteket segítőik aktívan bekapcsolódtak a *Bike Maffia* munkájába is, mert nem állt távol tőlük a feladat. A menekülthullám után átalakuló *Migration Aid* (immár *Street Aid*) tagjai részt vettek az adománygyűjtéseken és a közös főzések alkalmával is jelen voltak. Hatott rájuk a *Bike Maffia* kéthetente megszervezett adományozási gyakorlata. A rendszeres főzések pedig lehetőséget biztosítottak a kapcsolatépítésre, a közösségi élmény megélésére, a személyes találkozásra és a tapasztalatcserére a két csoport tagjai között. A *Bike Maffia* és a *Migration Aid* (a *Street Aid* elődje) több közös vonást hordozó szervezet, mindkettő budapesti kezdeményezés debreceni megvalósításaként jött létre, és mindkét szervezetnél online felületeken zajlott az adománygyűjtés. A két szervezet már a menekültek segítése során is kapcsolatba került egymással. A *Bike Maffiánál* szerzett tapasztalatokkal a *Street Aid* tagjai önkéntesi és adományozói kapcsolatokkal bővítették civil tőkájukat, és a segítségnyújtás terén is szereztek új ismereteket. Például a *Bike Maffiától* tanulták meg azt a gyakorlatot, hogy az adományok célba jutását jól tudják igazolni a felajánlók felé azzal, hogy az adományátadását lefényképezik, majd ezeket a képeket online felületükön megosztják. Ez a látszólag jelentéktelen momentum nagyon fontos szerepet tölt be az informális csoportoknál, hiszen a világhálón legitimálja az önkéntességet és biztosítja az adományozókat a felajánlásuk célba érkezéséről. „*A csapattal együtt maradtunk ebben részt veszek. A Bike Maffiával is segítünk, gyűjtünk. (...) Most még keressük a helyünket az egészben. De megint csak van Facebook csoport új, ahol egymás ismerőseinek segítünk. Aki tud az ad, vagy tudja, hogy honnan szerezzen. Igazából nem is*

⁸⁰ T. Z. nő, önkéntes

szervezet ez, hanem egy ilyen lánc. Most valahogy így működünk, de az a cél, hogy ezen változtassunk, hogy jobban működjünk. A közös az, hogy nem szeretnénk abbahagyni.”⁸¹

A menekülteket segítők továbbra is informális módon szervezték meg segítő tevékenységüket, és egymással laza kapcsolatot tartottak fenn. A menekültek segítéséhez képest kevésbé intenzív és ritkábban megvalósuló önkéntesség volt megfigyelhető, így az önkéntesek közti interakciók is alkalmoszerűvé váltak. Ugyanakkor az egyének együtt, csoportként igyekeztek új lehetőségeket keresni az önkéntes segítségnyújtásra, miközben próbáltak integrálódni a debreceni segítő civilszférába. Ennek egyik fontos állomása volt, amikor a *Karitatív Testülethez* csatlakoztak. A *Karitatív Testület*⁸² egy debreceni civil szervezeteket és kezdeményezéseket tömörítő ernyőszervezet. Hivatalos civil szervezeti formában, 2015. októberében jött létre, a debreceni szociális szféra aktív tényezővé válásának deklarált céljával. A szervezet társelnöke egyben alpolgármester asszonya is a városnak, így a *Karitatív Testület* tevékenysége nagyban köthető az önkormányzathoz, segítő akcióik egy része önkormányzati szociális feladatok ellátását is jelenti. Ennek értelmében sokkal inkább felülről szervezett jellemzőkkel írható le, nem úgy, mint a menekülteket segítő önkéntesek alulról szerveződő gyakorlata. A tagszervezeteket tekintve megtalálhatóak vallási alapon szerveződő segélycsoportok, sportegyesületek épp úgy, mint mentálhigiénés és családsegítő szervezetek. A *Karitatív Testület* már a megalakulásakor azt tűzte ki célul, hogy a rászoruló emberek mindennapjait szeretnék jobbra tenni, támogatni a kisebbségben élőket, segíteni a természeti katasztrófák károsultjait. Emellett hangsúlyos a család- és ifjúságvédelem, így kitüntetett célcsoportnak minősülnek a szegény gyerekek. Fő profiljuk az adományok gyűjtése, koordinálása és szétosztása. A felajánlásokat rendszeresen fogadják, raktárhelyiségükben tárolják és közösen meghatározott módon és célcsoport számára juttatják el.

A menekülteket segítő csoport *Karitatív Testülethez* történő csatlakozása a nem volt zökkenőmentes. Ekkor hagyta el a *Street Aid* elnevezést a *Migration Aid*, és tért vissza az eredeti nevéhez. Erre azért volt szükség, mert nyilvánvalóvá vált számukra, hogy az új név, mintegy leválasztja a múltban elért menekültsegítő érdemeiről a csoportot, és olyan, mintha a nulláról

⁸¹ Z. E. nő, önkéntes

⁸² A megalakulásakor 14 tagszervezet csatlakozott a kezdeményezéshez, ezek a következők: Forrás Lelki Segítők Egyesülete, Héra Egyesület, Kék Lovagok Rendészeti Motoros Klub Magyarország I., Lelkierő Fiatalon a Fiatalkért Egyesület, Magyar Ökumenikus Segélyszervezet Debreceni Szociális Központ, Magyar Református Szeretetszolgálat, Magyar Vöröskereszt, Debreceni Baptista Gyülekezet, Magyarországi Dorcas Segélyszervezet, Migration Aid, Refomix Közhasznú Kft., Szent Anna Caritas, Szertelen Egyesület, Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület.

kellene kezdeniük a tevékenységüket, miközben a menekültek segítségének érdemeit mások sajtáthatják ki. „*Megalakulóban volt a Karitatív Testület, és elkezdtek olyat nyilatkozni, hogy ők segítettek nyáron a menekülteknek. Na, akkor felment bennünk a pumpa, hogy hogy mondhatnak ilyet, sehol nem voltak ott a terepen, ott mi segítettünk! Megkerestük a vezetőt, hogy ha már ilyet nyilatkozik, legalább lehessünk mi is tagjai ennek a csoportnak. És akkor bevettek minket nagy kegyesen.*”⁸³

Eleve sajátos helyzetet teremtett az is, hogy a menekültek segítségéből egy olyan, – a kormánypárti városvezetés által létrehozott – szervezet igyekezett utólagosan erkölcsi hasznot húzni, amely egyáltalán nem vett részt a 2015 nyarán bekövetkezett menekülthullám kezelésében. A jelenség arra is felhívja a figyelmet, hogy a menekültekkel és az őket segítő civilekkel kapcsolatos megbélyegző álláspontok fokozatosan alakultak ki. Még 2015 őszén is csak az állam és a vele függő viszonyban lévő segélyszervezetek passzivitásról beszélhettünk, az elutasítás leginkább a bevándorlókra vonatkozott, a spontán létrejött civil ellátás és segítség nem volt egyértelműen elítélendő dolog, ekkor még nem fogalmazódtak meg a menekültek segítését nyíltan elítélő kormányzati vélemények. A menekülteknek segítők stigmatizálása a kormány és a hozzá köthető média kommunikációjában 2016 első felében erősödött fel. Ebben az önkénteseket álcivilekként, Soros György által finanszírozott külföldi ügynökökként, vagy épp hazaárulókként határozták meg, és a menekülteket segítő tevékenységet elítélték. Mindez magyarázatul szolgál arra, hogy 2015 októberében a Karitatív Testület még miért igyekezett a menekültek ellátását a saját érdekéért felmutatni. Valójában ezzel a gesztussal nem a menekülteknek szóló segítségnyújtást, hanem a debreceni lakosok nyugalma megóvó hatékony kríziskezelést igyekezett saját érdekéért felmutatni a szervezet. Mindez összefüggött azzal, hogy a debreceni politikai vezetés ekkor kezdte kiépíteni a gondoskodó város imázst, amelynek egyik első fontos lépése a felülről szervezett *Karitatív Testület* létrehozása volt. A remélt politikai haszon mellett, azért is indult meg a segítő szándék hatalmi keretezése, mert a menekültválság során jelentős civil adakozókedv mutatkozott meg és láthatóvá vált a segítségnyújtásra való helyi igény. Nagy számban adományozott a debreceni lakosság, jelentős mennyiségű civil felajánlás érkezett a menekültek megsegítésére. Annyian igyekeztek adományaikkal segítséget nyújtani, hogy az önkéntesek több ezer ember ellátását tudták megszervezni, közel három hónapon keresztül. A Karitatív Testület deklarált célja volt az adakozás formalizálása, a különböző, civil felajánlások becsatornázása, és adományozói szándékok irányítása. Megszabták a segítségnyújtásra érdemesek körét, kategorizálták és ezzel

⁸³ K. A. nő, önkéntes

együtt általánosították a rászorultság mibenlétét. A rászorultsági kategóriákba leginkább hirtelen bajba kerülő egyének és családok (például katasztrófák áldozatai), súlyos betegségben szenvedők, illetve nehéz körülmények között élő, szegény gyerekek, vagy magányos idősök tartoztak bele. Szembetűnő volt, hogy a testület olyan területeken igyekezett segítséget nyújtani, ahol a nehézségekért és hátrányokért nem volt közvetlenül felelősségre vonható az állam, és a szociális háló. A szervezet nem foglalkozott hajléktalanokkal, kisebbségi létben élőkkel, vagy a menekült táborban akkor még nagy számban tartózkodó menekültekkel. Egy váratlan lakástűz, egy időjárási katasztrófa, egy súlyos betegség, vagy úgy általában a szegénység természetesen érdemes a segítségnyújtásra, és ezeknek az embereknek is szükségük volt a segítségre, így a szervezet támogatás nyilvánvalóan hasznos volt. De a *Karitatív Testület* működését feltételezhetően a politikai haszonszerzés motiválta, mert csak ott nyújtott segítséget, ahol nem kellett szembenéznie a vezető tisztségviselő politikusoknak és intézményvezetőknek olyan rendszerszintű, az állam felelősségét firtató problémákkal, mint hajléktalanság, a szegregáció, a menekültek helyzete vagy a gyerekszegénység.

A *Migration Aid* csoport *Karitatív Testülethez* történő csatlakozásával lényegében egy olyan laza szervezeti struktúrával rendelkező informális önkéntes csoport próbált betagozódni a helyi, formalizált és intézményi keretek között működő civilszervezetek sorába, amelynek a tevékenysége szembement az országos és helyi politikai hatalom elképzelésével és ideológiájával. A szemléletbeli különbözőségük ellenére a *Migration Aid* szeretett volna kooperálni a civil csoportokat tömörítő ernyőszervezettel, mert arra számítottak, hogy így kaphatnak az önkéntes tevékenységük folytatásához, illetve segítő tevékenységük elismerését remélték. Szereplővé, tényezővé akartak válni a debreceni civil életben és még hatékonyabban, még több irányba akartak segítséget nyújtani a rászorulóknak. Úgy vélték továbbá, hogy módszerük fejlesztheti és modernizálhatja a megszokott civilszervezeti segítő munkát, épp ezért tapasztalatukat szerették volna megosztani a *Karitatív Testület* hagyományos civil szervezeti tagjaival.

A *Karitatív Testülethez* történő csatlakozással, a korábban menekülteknek segítő önkéntesek tapasztalatokat szereztek a rászoruló, szegény családok és elsősorban gyerekek segítése terén. Olyan adományozási praxisokba kaptak betekintést, amelyek eltértek a menekültek segítségének gyakorlatától. Egy olyan intézményi és szociális szinteket összekötő kapcsolatrendszer részeseivé váltak, amely biztos háttérét és legitimációját jelentette az önkéntességnek és a segítő munkának, és amely nem állt rendelkezésre a menekültek segítésekor. Újdonság volt a korábbi menekülteket segítőik számára a *Karitatív Testületben* tapasztalt, hagyományosabb keretek között működő adományozási rendszer. A szervezet

egyrészt folyamatos gyűjtési tevékenységével, a beérkezett adományokból raktárkészletet halmozott fel, amelyből a hirtelen bajba jutott családokat, katasztrófahelyzetek, természeti csapások áldozatait tudta segíteni. Az adományok és a segítségnyújtás sokkal kevésbé civil felajánlóktól, mint inkább intézményektől, vállalatoktól érkezett, gyakran a cégek társadalmi felelősségvállalási (CSR = Corporate social responsibility) tevékenységük keretében szerveződtek meg. Másrészt, a testület periodikusan visszatérő adományozói eseményeket szervezett, amelyek ünnepekhez (pl. advent, karácsony, húsvét, gyereknap), és az év egyéb, a különböző hátrányokkal küzdő családok számára nehéz, ínséges időszakaihoz kötődtek (mint a téli fűtési szezon, vagy a szeptemberi iskolakezdés többletköltségekkel járó periódusa). Ilyen adományozási alkalom volt a 2015 decemberében megrendezett „*Add tovább házikó*” program, ahol egy, a főtéren felállított házikóba várta a testület a rászorulóknak szánt adományokat. A rendezvényen a *Migration Aid* önkéntesei is aktív szereplők voltak. Az adventi időszakban működő, Debrecen főtéren felállított adománygyűjtő pontot minden nap a *Karitatív Testület* egy-egy tagszervezete működtette. A *Migration Aid* napján ez az esemény alkalmat adott arra, hogy a csoport tagjai újra személyesen találkozzanak, és így a közös önkéntesség élményét újra megélik, illetve nosztalgiával tekintsenek vissza a nyári menekültek segítésének időszakára. A *Karitatív Testület* tagjaként az önkéntesek civil tőkéjüket gyarapíthatták és a menekültek segítése után, új tapasztalatokat szerezhettek a rászoruló, szegény családok és elsősorban gyerekek segítése terén is. Civil tőkéjük nőtt a kapcsolatrendszerük bővülésével. Ismeretségi viszonyba kerültek adományozó cégekkel és vállalatokkal, helyi szinten működő önkéntes csoportokkal, illetve a helyi döntéshozók és az önkormányzat szociális részlegén dolgozó hivatalnokokkal, valamint rászoruló családokkal.

Ugyanakkor felmerültek kérdések és aggodalmak is a *Karitatív Testületi* keretek közé szorított segítségnyújtással kapcsolatban. A *Migration Aid* több tagjának nem volt szimpatikus az az irány, amelyet a szoros önkormányzati kapcsolattal rendelkező *Karitatív Testület* képviselt. Sokan úgy érezték, nem valódi segítségnyújtás az, amit a testület végez. Többször azt tapasztalták, hogy az általuk feltárt segítségnyújtásra érdemes helyzetekben a támogatást elutasították a *Karitatív Testület* döntéshozói. Segítségnyújtásra javasolták például a még Debrecenben tartózkodó menedékkérőket, vagy indítványozták, hogy gyűjtsenek adományokat az akkor még működő menekülttáborban élőknek, de a testület elvetette a javaslataikat. Eközben a *Migration Aid* önkéntesei úgy érezték, hogy a múltbeli menekülteket segítő tevékenységük nem hogy elismerést nem kap, de kimondatlanul is egyre inkább a megbélyegzésük tárgyává válik a *Karitatív Testületben*. Ennek a kimondatlan ellenérzésnek az emblematis megjelensét tapasztalták az önkéntesek az „Add tovább házikó” rendezvényen.

A szervezők minden nap kiírták az adott tagszervezet nevét, aki az nap a *Karitatív Testületet* képviselte. A „*Migration Aid Debrecen*” név azonban problémát jelentett, mert a szervezők nem akarták, hogy ez a felirat megjelenjen az adventi vásárban, Debrecen főterén. „...*Ez egy vicc, meg kellett érte harcolni, hogy kiírassuk magunkról, hogy kik vagyunk.*”⁸⁴

A segítségre szorulókról és a segítségre méltókról kialakított elképzelések eltérő jellege egyre inkább konfliktusforrássá vált a *Karitatív Testületen* belül. A nézetkülönbségek háttérben az a politikai szintéren deklarált ideológia állt, amely a korábban menekülteknek segítő önkénteseket idegen elemnek tekintette, egy a menekülteket befogadását elutasító, sőt őket – és segítőiket – egyenesen kártékony, bűnözőként aposztrofáló, a hatalmi elit látens irányítása alatt álló karitatív szerveződésben. A helyzetből adódóan, a menekülteket segítő önkéntesek fokozatosan távolodtak el a *Karitatív Testülettől*. Egy-egy önkéntes máig részese, tagja a szerveződésnek, de már nem nevesített szereplőként, nem a *Migration Aid* képviselőjeként.

A *Migration Aid Debrecen* létezését a külső körülmények mellett belső problémák is szétfeszítették. A kollektív motivációk vezérelte önkéntesség, a menekültek segítése végén, illetve az azt követő hónapokban jellemezte a csoportot. Ekkor jól működött az a kollektív önkéntességre jellemző közösségi mozgatórugó, amely egy közös értékrenddel rendelkező közösség alá rendeli az egyént. (Hustinx – Lammertyn, 2003: 173-174., Batson et al 2002; Wuthnow 1998; Fényes – Kiss, 2011: 41-42.) A közös értékrendet az jelentette a csoport tagjai számára, hogy a menekülteket, mint segítségre szoruló csoportot azonosították. Ez a közös interpretáció kapott tágabb értelmezést más rászoruló bevonásával, a menekülthullám után. Ugyanakkor belső konfliktust generált, hogy a kollektív önkéntességben a csoport érdekei előbbre valók a közösséget alkotó egyének szándékánál és elképzeléseinél. A menekülteket segítő csoport azonban alapvetően individuális motivációk mentén jött létre, az önkéntes csoporthoz kapcsolódó személyekből állt össze, és ők saját véleményüknek, és interpretációjuknak igyekeztek hangot adni. A közösségi keretfeltételek által meghatározott önkéntesség kétségkívül nehezen kivitelezhető egy olyan csoportban, ahol azonos feladatokkal és jogokkal rendelkező egyének vesznek részt, ahol nincs, vagy csak enyhe fokú hierarchia, és így nincsenek kimondottan vezető szerepkörök.

Ez a demokratikus belső struktúra a *Karitatív Testülethez* való csatlakozásnál jelentett először gondot, mivel ott elvárás volt, hogy egy személy képviselje a csoportot a különböző megbeszéléseken, egyeztetéseken. Ekkor csoporton belüli konfliktus forrásává vált, hogy ki

⁸⁴ Z. A. nő, önkéntes

legyen ez a személy, ki nyilatkozzon a csoport munkájáról, és ki képviselje a csoportot? Az is kérdés volt, hogy egy személy kezébe kerüljön az irányítás, vagy egalitárius módon, több vezetőt válasszanak, akik, egymás közt rotálják a pozíciót? Ebben a helyzetben mutatkozott meg, hogy a segítő munkában remekül bevált grassroots szerveződési forma, problémássá válik a hagyományos segítő szervezeti struktúrákban. A csoport informális jellegéből adódóan a szerveződés megtestesítője többnyire az a személy volt, aki a civil szerveződés nevében kommunikál. Ezt a 2015-ös nyár folyamán többen is megtették és nem jelentett problémát a működés szempontjából. Az új helyzetben azonban több résztvevő is úgy érezte, hogy ő alkalmas leginkább a szervezet képviselőjére, és ez belső konfliktusokat generált. A problémahelyzet felszínre hozta azokat a nézetkülönbségeket is, amelyek az intenzív segítő munka során rejtve maradtak. A laza kapcsolati szerveződésű, volatilis csoportban lényegében megindult az intézményesüléssel járó hierarchizálódás. A formalizált vezetői pozíció megjelenése több csoporttag számára kínáló lehetőséget jelentett, és így több alternatíva is megjelent a vezetői szerep betöltésére. A versengés az aspirálók konfliktusa révén két táborra osztotta a csoportot. Ennek következtében, az egyik tábor új Facebook csoportot hozott létre, szintén a *Migration Aid Debrecen* nevet használva. A két Facebook csoport elnevezése annyiban tért el, hogy a korábban létre jövő „*MigAid 2015. debrecen*” néven szerepelt, és az újabb pedig „*Migration Aid Debrecen*” elnevezést használta. A szervezet informális jellegéből adódóan az online térben is megjelent két Facebook csoport,⁸⁵ szimbolikus megnyilvánulása volt a szakadásnak, hiszen a Facebook megjelenés egyfajta emblémáját, legitimáló felületét jelentette az újfajta segítő formának. Ugyanakkor a segítő szerveződés informális és reflexív jellegéből adódóan a csoporttagok szabadon megtehették, hogy új Facebook felületeket létrehozva a csoportosulás nevében kommunikáltak, hiszen teljesértékű, egyenrangú tagok voltak.

Sokan értetlenül álltak azelőtt a helyzet előtt, hogy valaki a csoporton belül kiemeli a személyét, vezetői szerepkört vindikál magának, voltak, akik az önjelöltnek vélt vezető(k) személyét kifogásolták. A konfliktusok miatt néhányan kiléptek a csoportból, az egyikük megfogalmazása szerint azért, mert „az ott folyó munka már nem a segítésről, hanem a pozícióharcról szólt.” Ezzel szemben a koordináló szerepkörben lévő, vezetői ambíciókat tápláló tagok számára elsődleges fontosságú az volt, hogy megőrizték a csoport identitását, az

⁸⁵ Később a konfliktusok tisztázásával a két közösségi felület tagsága azonossá vált.

elért eredményeit ne engedjék kisajátítani mások számára, ahogyan például a *Karitatív Testület* véleményük szerint megpróbálta.⁸⁶

Az átalakulásban továbbá fontos szemponttá vált a külvilág értékelése is. Az önkéntesek negatív, elítélő, megbélyegző véleményekkel és pozitív, elismerő hozzáállással egyaránt találkoztak. Az elismerések közül talán a legjelentősebb az a díj volt, amelyet az egyik önkéntes egy országos fórumon, a menekültek segítésében végzett önkéntes munkájáért kapott. Az elismerés azonban ismét csak megosztotta a csoportot. Többen nem értették, hogy miért kell „kiemelni” egy embert, miért neki jár az érdem, miközben egy egész csapat dolgozott a menekültek segítésében, és a többiek is hasonló feladatokat láttak el, mint a díjazott személy. Emellett voltak, akik segítő munkájuk felértékelésének tekintették azt, hogy közülük valaki díjat kapott, mások viszont nem örültek a politikai támadások miatt inkább láthatatlanok szerettek volna maradni.

A szervezet életében kialakult bizonytalan időszak a belső hierarchia rendezése, az új célok keresésével, 2015 szeptemberétől körülbelül 2016 első feléig tartott. A tagok között kialakult konfliktusok többsége az önkéntesek közötti kommunikáció során tisztázódott, de mégis átstrukturálta a debreceni *Migration Aid* csoportot. Az elhúzódó konfliktushelyzet rávilágított arra, hogy a menekültek segítésére összehanguló civil szervezetek egyéni elképzelései, motivációi és szándékai nagyon sokfélék. Ez voltaképpen nem egyedi jelenség, a kortárs reflexív önkéntesség jellemzőiből fakadóan a menekültek segítő tevékenységben való részvételt eleve egyéni motivációk generálják (Hustinx – Lammertyn 2003). Ugyanakkor a kortárs társadalmi részvételi formák sajátja, hogy a benne résztvevők elköteleződése rövidtávú, alacsony a be- és a kilépési küszöb, emiatt a közreműködők helyettesíthetők. A csoportok sokasága miatt pedig az egyén is szabadon „választhat” olyan új szerveződést, amelyben szívesen részt venne. (Melucci 1996). A reflexív önkéntességre jellemző egyéni elképzelések dominanciája megmutatkozott már a menekültek segítésénél választott egyéni stratégiákban is a debreceni *Migration Aid*-nél (Wuthnow 1995; Hustinx – Lammertyn 2003). Minden segítő valamilyen szinten a saját elképzelését valósította meg. Az önkéntesekkel készült interjúkban is tetten érhetőek voltak az önkéntes stratégiákról szóló különböző gondolkodásmódok. Voltak olyan önkéntesek, akik közelebb engedték magukhoz a segítségre szoruló menekülteket, például meghallgatták személyes történeteiket, öleléssel fejezték ki szolidaritásukat, ölebe vették a kisebb gyerekeket, vagy ritkább esetben megadták magán telefonszámukat, esetleg Facebook

⁸⁶ Mint arra már a korábbiakban utaltam a *Karitatív Testület* képviselői röviddel a menekültválság után saját érdemükként tüntették fel a *Migration Aid* munkáját.

elérhetőségüket.⁸⁷ „Vannak, akikkel tartom a kapcsolatot. Akikkel telefont cseréltünk, nagyon ritkán volt, mert nem akartam ebbe belefolyjni ki tudja, hogy ki kicsoda. De volt olyan, aki tényleg nagyon megbízható volt, és segítségre szorultak. Azoknak megadtam a számom. Volt olyan, aki azt mondta addig nem száll fel a vonatra, míg meg nem adom a számom. Az egyik ilyen elment Röszkére, és onnan beszélt velem, mindig tőlem kérdezte, hogy mit csináljon. Amikor például megindultak Ausztriába. Ugye mi hallottuk a híreket, tudunk mindent.(...) És akkor pl. neki is mondtam, hogy na, most indulj, mert akkor lehetett. Nehéz volt ezt azért mérlegelni, mert a felelősség rajtam volt, és percről percre változott a helyzet.” Ugyanakkor voltak olyan segítők, akik nem tartották megfelelőnek, vagy etikusnak a közelebbi viszony kialakítását, és igyekeztek távolabb maradni a menekültektől és a segítő munkán túl nem fordítani személyesebbre a kapcsolatot.

Bár a debreceni *Migration Aid* szervezet tagjainak hasonló véleménye volt a segítség szükségességéről, azonban a formájáról az intenzív időszak után már eltért a véleményük. A tagok közti gyakori személyes találkozások hatására, egyre világosabban rajzolódtak ki az önkéntesek közti nézetkülönbségek, az eltérő vélemények a különböző kulturális, szocializációs háttér nyomán. A menekültek „eltűnése” az egyéni szintű értelmezői tevékenységet hozta előtérbe, és így a *Migration Aid* tagjainak már kevésbé voltak közös elképzeléseik, fokozatosan átstrukturálódott a szervezet. Az átalakulásban és szervezeti változásban már a specializáció, és az egyéni, esetleg hasonló véleményű kisebb, 3-5 fős csoportok érdeklődése mutatkozott meg. A csoport fragmentálódása az egyének közt kialakuló személyes kapcsolatok felértékelődésében is megmutatkozott.

A szerveződés szétartása ellenére mégis egy laza, de aktív kapcsolatháló napjainkig jelen van a tagok között. Közös tevékenykedés jellemző, adományszervezési teendőkben, segítségkérések és adományfelajánlások kapcsán kommunikálnak és kooperálnak egymással. Ennek koordinációs színterét még évekkal a menekültek segítségét követően is az akkor létrehozott Facebook felületek jelentik. Ezt használják hírmegosztásra, kapcsolattartásra, egymás mozgósítására és az adományok gyűjtésére is.

V. 4. „Mindig van olyan, aki segítségre szorul...” – Fragmentálódó önkéntesség

A reflexív önkéntesség megjelenése a debreceni önkéntes szférában új színfoltot jelentett. Egy olyan közvetlen segítségnyújtási formát, amely sokak számára a bürokratikus, intézményesült és sokszor átláthatatlan karitatív szervezetek ellenpontját jelentette. Hamar bizalom épült ki az

⁸⁷ H. I. nő, önkéntes

adományozók részéről, az online megjelenésük révén átlátható és aktív segítő tevékenységük iránt. Az önkéntesek ugyanis a segítségre szoruló helyzetétől az adománygyűjtésen át az adományok eljuttatásáig minden résztvevő tevékenységet az online szférában közzé tettek, így könnyen nyomon követhetővé vált a segítség folyamata. A segíteni vágyó önkéntesek és adományozók azt érezhették, hogy célzott módon, az általuk is segítségre szorulóknak tartott embereknek tudtak segíteni. „*Ha volt Bike Maffiás összejövétel, hogy kellett még ez az, vagy Olaszliszkára kellett még édesség, fogták, felhívtak; adtak. Mert tudták, hogy oda fog menni. Ez nagyon fontos, hogy tudják, hogyha én csinálom valamit, akkor biztos, hogy oda megy a segítség.*”⁸⁸

Az önkéntesek összekötő, katalizátor szerepet töltenek be, közvetítenek az adományozók és a rászoruló között. Az azonban az önkéntes személyes vagy csoport szintű döntésén múlik, hogy kit kivel kötnek össze, mely hiányokat milyen erőforrásokkal igyekeznek enyhíteni, milyen rászorulókon és milyen adományokkal segítenek. Az önkéntes döntése, egyéni élethelyzete, személyes kapcsolatrendszere, személyisége, véleménye és természetesen a rendelkezésre álló lehetőségei szabják meg a segítő folyamatot. A segítségnyújtásnak ez a típusa informális jellegéből adódóan egyrészt válasz a posztoszocialista országokban jelen lévő intézményi bizalomhiányra, másrészt pedig reagál a globális trendekre, azaz az önkéntes segítségnyújtásban felerősödő individuális tendenciák elterjedésére. (Wuthnow 1995; Hustinx – Lammertyn 2003; Beck – Beck-Gernsheim, 2002; Zakariás 2018)

Mint azt az eddigiekből láttuk a menekültek segítségében részt vevő *Migration Aid Debrecen* önkéntesei a menekült krízist követően igyekeztek újradefiniálni a segítő tevékenységüket és ennek érdekében törekedtek az együttműködésre. Nézetkülönbségeik miatt azonban egyre kisebb csoportokban folytatták az együttműködést, de laza kapcsolat maradt a *Migration Aid Debrecen* tagjai között, amit az önkéntes akciók során képesek mobilizálni.

V. 4. 1. A megszerzett civil tőke mobilizálása egy korábbi önkéntes projektben

A menekülteket segítő csoportban többen már korábban is végeztek önkéntes munkát. Az egyik önkéntes például 2014 év végén indította útjára a „*Romadok*” nevet viselő informális, alulról szerveződő önkéntes kezdeményezést, amely elsősorban kelet-magyarországi, roma származású szegény családok és egyének megsegítését tűzte ki célul. A projekt egyik fontos előzményét a 2008-2009-es roma gyilkosságok tragédiája jelentette. A cigányellenes és kimondottan rasszista indítékkal elkövetett gyilkosságsorozat következtében sok család került

⁸⁸ M. I. nő, önkéntes

nehéz anyagi helyzetbe, például sokaknak a molotov koktélos támadás következtében megrongálódott, leégett a házuk, de gyakran okozott anyagi nehézséget az elhunyt hozzátartozójuk miatti családi bevétel kiesés, ráadásul még a traumával is meg kellett küzdeniük. (Bócz 2015) Egy budapesti civil szerveződés, a „*Csorba család karácsonya*” nevet viselő csoport indította útjára 2010-ben azt a kezdeményezést, mellyel a támadások és a romagyilkosságok áldozatainak igyekeztek anyagi és immateriális segítséget nyújtani. Ebbe a tevékenységbe kapcsolódott be a debreceni *Romadok* is. Később a segítség már nem csak a rasszista támadások elszenvedőit, vagy azokon a településeken élőköt célozta, hanem kiterjedt más roma és nem roma rászorulókra is.

A Romadok olyan segítségnyújtó informális csoport, amelyet összekötő szerepben lévő önkéntesek működtetnek. Összekötő szerepük révén lényegében egy „adománytranszfer” működtetői, akik adományozni képes személyekkel ugyanúgy kapcsolatba állnak, mint a segítségre szorulókkal, így ezekhez az önkéntesekhez éppúgy fordulhatnak az adományozók és a segítségre szorulók is. A menekültkrízis során a Romadok alapítója is bekapcsolódott a *Migration Aid Debrecen* munkájába és a menekültek segítése során szerzett tapasztalatait beépítette a Romadok segítői eszközkészletébe.

„Már a menekültek segítése előtt is megkezdődött valami az én életembe, de a volumenét tekintve az volt az, ami elindított, kezdőlöketet adott. Én hamarabb is tevékenykedtem, nem sokkal hamarabb, nekem ez belepasszol egy nem sokkal korábban elindult sorozatba. Annak volt a kezdőpontja, hogy azt láttam, hogy szervezeten lehet és érdemes segíteni, hogy milyen jó, amikor sokan vagyunk, és meg van szervezve, hogy a kapcsolatok építése, hogy a hivatalokkal hogyan lehet ebben együttműködni, vagy, hogy kell. Egy ilyen rendszerépítésben volt kiindulópont nekem. Ez tudtam folytatni, ezt tudtam átvinni más segítői akciókba.”⁸⁹

A menekülteket segítő munka megszűnésével a Romadok integrálta a menekülteknek segítő önkéntesek egy részét, a *Migration Aid* gyűjtéséből megmaradt adományokat, az adományozói kapcsolatrendszereket, a települési szintet átlépő önkéntes hálózat nyújtotta kontaktokat, és az online adománygyűjtés módszerét. A Romadok korábban egy blog oldalon és személyes Facebook profilokon keresztül szervezte a segítségnyújtást, de a menekültek segítségének tapasztalataiból tanulva önálló Facebook oldalt hozott létre. Ennek köszönhetően a személyes, ismertségi körökön túlmutató jelentős támogatói bázisra tett szert. Olyan emberek kapcsolódnak be a helyi és környékbeli roma és nem roma rászoruló emberek önkéntes segítségébe, akik a menekültek támogatása kapcsán váltak önkéntessé, és a menekülteknek

⁸⁹ T. Z. nő, önkéntes

valamilyen speciális nyelvi, vagy egészségügyi ismereteik révén segítettek. Lényegében ezeket a folyamatokat tekinthetjük a civil tőke mobilizációjának.

A Romadok legintenzívebb adományozási időszaka a menekültek segítségét követő hónapokban volt, amikor a megszerzett civil tőke becsatornázása miatt több adomány, önkéntes munka és hatékonyabb online gyűjtés indult. Ekkor folyamatosan zajlott az adományok gyűjtése és heti szinten szerveztek adományozásokat rászorulóknak részére.

4. ábra blogbejegyzés, beszámoló egy adományozási sorozatról

A Romadok célja az, hogy a rászoruló családok egyedi igényeit, valódi szükségleteit elégítse ki, így a tartósélelmiszerektől, a higiéniai termékeken és használati cikkeken át az elmaradt csekkek befizetéséig mindenféle problémára igyekeznek megoldást találni, adományt, esetleg pénzfelajánlást gyűjteni. A cél családok, gyerekek, sorsok hosszútávú támogatása. Az önkéntesek rendszeresen meglátogatják a támogatottakat, ilyenkor viszik el az összegyűjtött adományokat, figyelemmel kísérik a korábbi felajánlások felhasználását, és az újabb szükségleteket is felméri. A következőkben leírok egy ilyen látogatást. 2017 május 5-én a Romadok önkéntesei kettős céllal utaztak a roma gyilkosságok súlytotta térségbe. Egyrészt, a rasszista támadások egyik árván maradt áldozatának ballagására érkeztek, ahol a lány ballagási ruháját is az önkéntesek gyűjtése révén vásárolták meg. Másrészt egy sokgyerekes családot látogattak meg, akiket már korábban is többféle módon segítettek. Részt vettek a kert felszántásában és vetőmaggal segítették a család gazdálkodását, de csempevásárlással hozzájárultak a család lakhatásához is. Májusi látogatásuk során láthatták a segítségük

eredményeit, a bevetett kertet és a ház új csempe burkolatát. A korábbi látogatásukkor értesültek róla, hogy a család egyik gyermeke hamarosan bentlakásos iskolába fog kerülni. A kisfiú beköltözésénél azonban szükség van többféle ruhaneműre, higiéniai eszközökre és további használati tárgyakra. Ezek beszerzése komoly anyagi terhet jelentett volna a család számára, ezért az önkéntesek a szükséges felszerelések összegyűjtésével is igyekeztek támogatni a családot. A térségbe látogatás jó apropót jelentett a fiú számára összeállított csomag eljuttatásához. Az adomány tartalmazott többek között ünneplő ruhát, törölközőt, papucsot, ágyneműt, cipőket és játékokat. A család nagyon örült az adománynak, hálásak voltak, amiért az önkéntesek segítettek nekik. Természetesen a látogatás alkalmával további problémák merültek fel. Az önkéntesek a hétköznapi megélhetési gondokkal szembesültek, a családnak ugyanis jelentős befizetetlen csekkje halmozódott fel. Ennek értelmében máris újabb adománygyűjtési kör vette kezdetét, amelyben már anyagi támogatás megszerzése jelentette az újabb önkéntes munkát. Az ilyen jellegű látogatások rendszerességét több tényező befolyásolja. Egyrészt a rászorulóknak szükségletei, másrészt az adománygyűjtés, harmadrészt természetesen az önkéntesek szabadideje. Éppen ezért nem lehet mintázatot készíteni az önkéntes akciókról, sokkal inkább az mondható el, hogy amikor szükség van segítségre, és amikor az önkéntesek a felmerülő igényt ki tudják elégíteni, akkor megvalósul egy önkéntes akció.

V. 4. 2. Kind People: a külföldi diákok mint adományozói bázis, feleslegük mint erőforrás

Az egykori menekülteket segítő önkéntesek közül 5-6 fő a *Bike Maffiától* átvett módszerként 2016-tól jótékonyági főzést szervezett, akkor gyakran még a *Migration Aid* nevében. Eleinte „*Sandwich and tea*” néven hirdettek meg akciókat, amely hideg étellel, szendviccsel és meleg teával kívánta ellátni a debreceni hajléktalanokat. A segítők ismeretségi köre mentén további önkéntesek kapcsolódtak be az informális segítségnyújtásba és egy 10-15 fős csoportot alkotva már rendszeres segítségnyújtásokat tudtak szervezni. A hatékony koordináció érdekében 2017-ben önálló nevet kapott a csoport, és már a Facebook-on is „*Kind People*” azaz „Kedves emberek” néven reprezentálták magukat. A csoport online tevékenységét a közösségi oldalakon rendszeres aktivitás jellemezte. A koordinációt és a tagok egymás közti egyeztetését szolgáló zárt Facebook csoport mellett létrehoztak egy nyilvános Facebook oldalt is (2017. július) melyet több mint 400 ember látogatott. Az önkéntesek szerint, hivatalos honlap híján, ez a bárki számára elérhető felület alkalmas volt arra, hogy társadalmi párbeszédet generáljanak, felhívják a figyelmet a rászorulóknak nehéz helyzetére, illetve arra, hogy mennyire fontos lehet

segíteni embertársainkon. Emellett, a szerveződés alapját jelentő segítség megvalósulásában, azaz az adománygyűjtésben is döntő szerepet játszott az online tér.

Olyan informális segítségnyújtó kezdeményezést hoztak létre az önkéntesek, amelyet egyéni véleményük, segítsérről alkotott elképzeléseik és döntéseik, valamint a civil tőkékük határozott meg. A segítségnyújtási alkalmakat, azok rendszerességét elsősorban az adományfelajánlások és az önkéntesekhez érkező segítségkérések dinamikája szabta meg, de igyekeztek rendszeres szendvicskészítési akciókat szervezni. Ezt követően, 2017. április 1-én rendezték meg az első „Charity cooking and fun” elnevezésű eseményt, amelyen már melegítelt készítettek a városban és környékén élő hajléktalan embereknek. Egészen 2018 őszéig havi, olykor két havi rendszerességgel szervezték meg a közös főzési eseményt.

Az önkéntesek a jótékony főzési programokkal párhuzamosan tárgyi javakat is gyűjtöttek rászorulóknak számára, a hozzájuk beérkező segítségkérések, illetve adományfelajánlások között igyekeztek közvetíteni. Az akciók során az egyik fő támogatói bázis a menekülteknél mobilizálódott külföldi egyetemi hallgatókból tevődött össze. Ők a származási érintettségük révén, nyelvtudásukat vagy orvosi szaktudásukat bevetve segítettek 2015 nyarán a menekülteknek. A menekülthullám után a külföldi diákokban továbbra is megvolt a segítségi kedv, az önkéntességi szándék és olyan, adományozásra alkalmas javakkal rendelkeztek, amelyeket rendszeresen fel tudtak ajánlani, ezért bevonásuk az adományozásba a segítők számára különösen fontos volt.

„A menekültek kapcsán jöttek be a külföldi diákok mint adományozók. És ők meg is maradtak, de nagyon!”⁹⁰ „Akkor a mi nevünk így bekerült a köztudatba, mármint így közöttük, és most már azt mondom, hogy eltelt lassan hat év, tehát már egy évfolyam ki is futott, de szájról szájra terjed a mi nevünk. És hét nem telik el úgy, hogy én ne menjek egy külföldi diákhöz adományért. (...) És ők benne vannak mindenben, ha hajléktalanoknak főztünk, akkor is jöttek. (...) Kényesen ügyelünk is rá, hogy ha bármit szervezünk, ne hagyjuk ki őket. Tarnabodra is vittünk már nem egyszer nem kétszer külföldi diákot.”⁹¹

A külföldi diákok a segítői szándékuk mellett egyfajta speciális adományozói szerepben voltak, ami egyrészt az általánosan jellemző anyagi jólétükből, másrészt pedig az ideiglenes debreceni tartózkodásukból adódott. Jellemző, hogy az egyetemi képzés befejezést követő elköltözéskor, esetleg egyik albérletből a másikba történő költözéskor, vagy a nyári szünetben történő hazautazáskor gyakran vált számukra feleslegessé különböző, adományozási

⁹⁰ K. A. nő, önkéntes

⁹¹ K. L. nő, önkéntes

szempontból nagyon értékes dolog, mint például használt ruhaneműk, különböző használati tárgyak, elektronikai eszközök vagy akár bútorok is. Sőt, az is gyakori volt, hogy tárolóhelyiség hiányában akár az évszakváltásokkor kiszelektálják alig használt ruháikat.

„Számталanszor előfordult már az, hogy hát ugye az én garázsom mindig a raktár, és fullra tele van. A magyar ismerőseimet, azokat simán leterelem és azt mondom, hogy figyelj, ne hozd már most, majd hozd két hét múlva. (...) A külföldi diáknak ilyet nem mondok, mert neki az a lényeg, hogy ha hazamegy 2 nap múlva, szabadulna a cuccától, akkor odaadja másnak. Ez ilyen önzés is, mert nem akarom, hogy valaki más bekerüljön, hogy leszokjanak rólam. Tehát a külföldi diákot sose utasítjuk vissza, ha a nappalim közepére kell felhordani a cuccot, akkor sem.”⁹²

Arról van szó tehát, hogy adományozásra alkalmas javak keletkeznek a Debrecenben tartózkodó külföldi hallgatóknál, és ezeket a javakat a helyi önkéntesek rászorulókhöz juttatják el. Ez a kapcsolat, amely már évek óta a külföldi diákok, a helyi önkéntesek és a rászorulók között működik, kölcsönösen hasznos adományozási láncot alkot. A külföldi diákok számára problémát jelent a „feleslegük” felszámolása – hiszen gyakran nincs annyi helyismeretük, kapcsolatuk, hogy helyben értékesítsék a jó állapotú, használt ruháikat, bútoraikat –, viszont ez a „felesleg” az önkéntesek közreműködésével olyan emberekhez jut el, akik számára komoly segítséget jelent. A helyi és környékbeli rászorulók tehát az önkéntesek civil tőkéjének – azon belül is a külföldi diákokkal a menekültek segítése során kialakított kapcsolataik – „haszonélvezői”. Ezekben az esetekben is megmutatkozik az önkéntesek összekötő, katalizátor szerepe, amikor adományozókat kötnek össze rászorulókkal, hiányokat pótolnak javakkal. Gyakran, az adományok eljuttatásának logisztikai feladata, illetve a kétirányú kapcsolatrendszer működtetése jelenti az önkéntesek munkáját.

A *Kind People* önkéntesei igyekeztek a szerteágazó, adhoc beérkező felajánlásokat és a legkülönbözőbb segítségkéréseket rendszerbe foglalni. Például a csoport meghatározta célját, ami továbbra is igen tágra értelmezte a megsegített célcsoportját: Debrecenben vagy a környékén⁹³ élő, bármilyen tekintetben rászoruló (hajléktalan személyek; szegénységben élők; etnikai, vallási, szexuális hovatartozása miatti kisebbségben élők) egyén, család, vagy csoport segítése önkéntes akciókkal, illetve materiális formában, adományokkal. *„Nem számít bőrszín,*

⁹² K. L. nő, önkéntes

⁹³ Több alkalommal segítettek Debrecen peremterületén, illetve környező településeken, Hajdúszoboszlón, Földesen, Bihartordán, Sápon.

vallás vagy anyagi helyzet, ha valakin segíteni kell, és mi tudunk segíteni, akkor alap, hogy megtesszük!”⁹⁴

A szervezettség felé tett lépések fontos eleme volt az is, hogy megbeszéléseket próbáltak szervezni, annak érdekében, hogy ne csak a közös főzések és adományosztások alkalmával találkozzanak egymással az önkéntesek, hanem legyen külön alkalom, amikor operatív feladatokat egyeztethetnek. A taggyűléseknek nevezett találkozók azonban nem voltak eredményesek. Hosszas előzetes szervezés után tudtak pár ilyen alkalmat összehozni, és azokon is néhány fő vett részt, olyanok, akik amúgy is fő koordinátorai voltak a csoportnak. Holott, éppen azzal a céllal szerettek volna taggyűlést tartani, hogy minél nagyobb számú önkéntes legyen jelen, és azok is részt vegyenek és betekintést kapjanak a csoport szervezeti működésébe, akik csak alkalmi segítők. Szerettek volna a csoporton belül kijelölni feladatokat, és azokat delegálni egy-egy önkéntesnek, vezetőket választani, és az adománygyűjtés és –osztás rendszerét a tagokkal közösen felépíteni. Emellett, a taggyűléseken még az alapítvánnyá válás ötlete is felmerült. Az önkéntes tevékenységük így a továbbiakban hivatalos formában tudott volna megvalósulni, és az alapítványi keretek között módjuk nyílt volna a pénzádományok fogadására is. A szervezettségtől továbbá hatékonyabb működést reméltek, ahol több felelősséggel járó szerepeket tölthetnek be a tagok. Az informális csoport tehát szeretett volna a formális szervezetekre jellemző módon működni, azonban ez a törekvés nem valósult meg. Ennek legfőbb oka épp az informális önkéntesség jellemzőiben keresendő: a tagok nagy része a lazább elköteleződést tudta vállalni, és nem igényelték a több felelősséggel járó pozíciókat. Az alaklomszerű részvétel többeknek volt kivitelezhető, ráadásul a hierarchikus működést sem tudták sokan elfogadni. Emellett a többlet adminisztráció is feleslegesnek bizonyult, sokan a személyes találkozókra is épp azért nem mentek el, mert úgy érezték az online felület alkalmas arra, hogy a szervezési teendőket megvitassák, nem szükséges emiatt külön találkozni. Maradt tehát az egyéni véleményeknek és az önkéntességről alkotott individuális elképzeléseknek teret adó informális keretrendszer, az intézményesülés megghiúsult, miközben néhány elem megjelent a szervezettség irányába tett lépések közül, például szabályokat, konszenzusokat alkottak a tagok között.

A közös jótékony főzési akciók mellett, célzott adománygyűjtő kampányokat is indítottak egy-egy bajba jutott, vagy természeti katasztrófa áldozatául eső család számára. Az adománygyűjtés módszere ebben az esetben is a menekültek segítségénél letesztelt és bevált praxis: online, a közösségi média felületén keresztül tételesen felsorolt adományokat

⁹⁴ N. A. önkéntes

gyűjtöttek. Mindez azonban sokáig rendszertelenül, esetleges formában és egy-egy önkéntes személyes kapcsolataiban szerveződött. Az informálisan működő csoport ezért a segítségnyújtás és az adománygyűjtés rendszerét is igyekezett kiépíteni és keretbe foglalni. Megszabták például, hogy bármilyen segítségkérés érkezik hozzájuk, annak létjogosultságát leellenőrzik, különösen azokban az esetekben, amikor ismeretlen helyről kértek segítséget. Akkor azonban, ha valamelyik tag személyesen vagy közvetett módon, de ismeri a segítségkérőt, akkor hitelesnek tekintik a kérést, mert az adott személy, és maga a kapcsolat jelenti a garanciát. Azokban az esetekben, amikor nem ismerték a segítségkérő személyét, a *Kind People* csoport önkéntesei egy személyes látogatás keretén belül „mérték fel”, hogy a rászoruló valóban jogosan kér-e segítséget, és ha igen, akkor miben tudnak segíteni, milyen adományokat érdemes gyűjteni számára. Azért volt szükség a segítségkérés valóságtartalmának ellenőrzésére, mert épp a gyakran az interneten érkező segítségkéréseket nem lehet egy üzenet alapján megítélni. Több esetben volt olyan, hogy a terepszemle alapján nem találták jogosnak a kérést, vagy kiderült, hogy a segítségkérő története valótlan volt, esetleg eltúlozta helyzetét. A személyes igényfelmérést követően indult a nyilvános adománygyűjtés, amelynek legfontosabb alapja az önkéntesek által készített adománykérő poszt, amelyet a Facebook felületen tesznek közzé. A bejegyzésben röviden ismertik a rászoruló helyzetét, amellyel indokolták és legitimálták a segítségkérést, illetve leírják, hogy pontosan milyen adományokat várnak. Feltűntetve akár darabszámot, pontosan megadva ruhaméretet, hogy valóban célzott segítséget tudjanak nyújtani. Amennyiben a tárgyi adományon kívül önkéntes munkában is segítségre van szükség, mint például adományszállítás vagy lakásfelújítás, akkor arról is közzé tesznek egy felhívást az adott posztban. A felállított rendszerrel igyekeztek formalizálni és nyomonkövethetővé tenni a korábban több szálon és főként magán Facebook profilokon megfogalmazott és nem egységes adománykéréseket, illetve a gyakran kommentekben érkező felajánlásokat. A *Kind People* kezdeményezés célja épp a kapcsolatrendszerekben, a civil töké útján működő informális segítségnyújtási lehetőségek összerendezése.

V. 4. 3. A Szabadjogas országos kezdeményezés lokális megvalósítása

A *Migration Aid* egykori tagjai saját elképzeléseik szerint megalkotott segítő tevékenységük mellett, megszervezték országos segítségnyújtási akciók lokális megvalósítását is. Ilyen kezdeményezés volt a „*Szabadjogas*” elnevezésű országos szinten működő önkéntes program is, amelynek lényege az volt, hogy egy-egy köztéren felállított fogásra bárki elhelyezhetett meleg ruhát, jellemzően téli kabátot, és akinek szüksége volt rá, az szabadon elvehette onnan az adományt. Az akció azért is volt különösen fontos, mert 2017 rekordhideg telén nem csak a

hajléktalanok voltak veszélyben, hanem azok a szegények is, akik nem tudtak lakásaikban fűteni. A kezdeményezés szervezői arra buzdították a civileket és intézményeket, kis csoportokat vagy akár üzleteket is, hogy az utcán állítsanak fel egy fogast, amire meleg téli ruhát, főként kabátot, vastag nadrágot, zoknit, sapkát, sálát, takarót, hálósákokat helyezhet ki bárki. A program mottója az volt, hogy: „*Ha fázol, vedd el egy kabátot, ha nem szeretnéd, hogy mások fázzanak, tegyél ide egyet.*” Az ötlet Gerlóczy Zsigmond színész-zeneszerző-íróhoz köthető, aki külföldi példák⁹⁵ alapján indította útjára a kezdeményezést Budapesten, 2017 januárjában, amikor tartósan mínusz 20 fok körüli volt az éjszakai hőmérséklet országszerte.⁹⁶ A fiatal művész a budapesti Vígszínház előtt helyezte ki az első adománykabátoknak szánt fogast, amelyre a nap végére több száz melegruha került fel. Pár nap leforgása alatt 30-40 gyűjtőpont alakult, egy hét elteltével már 170 helyszínről lehetett hallani. A kezdeményezés méretei onnan tudhatók, hogy mozgalmat koordináló önkéntesek online térképen tüntették fel az összes általuk ismert „szabad fogast”. Mondhatni ebben az időszakban ellepték a „szabad fogasok” a nagyobb városokat, de kisebb településeken is megvalósult egy-egy melegruha gyűjtőpont. Budapest után többek között Debrecenben, Győrben, Pécsen, Berettyóújfaluban, Sopronban, Balassagyarmaton, Miskolcon, Szekszárdon, Jászberényben, Kiskunhalason, Mosonmagyaróváron, Kaposváron, Békéscsabán, Nyíregyházán, Egerben, Székesfehérváron és Szigetszentmiklóson is létrejött a kezdeményezés. A mozgalom ráadásul átlépte az országhatárt és a szomszédos országokban is elindult, így például Pozsonyban, vagy több helyen Erdélyben, így Kolozsváron, Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön és Nagyváradon is. A szervezők adatai alapján 2017 elején összesen 300 gyűjtőpont jött létre.

A szerveződés infrastrukturális színtere a közösségi média felülete volt, ahol a kommunikációs csatornákon keresztül országos és régiós mozgalommá duzzadt a segítségnyújtási akció. Az alulról szerveződő civil megmozdulás a Facebookon keresztül hamar elterjedt, és pár nap alatt több tízezer ember kooperációját foglalta magába. A „szabadfogas” akció jól mutatja a kortárs mozgalmi működést, és a grassroots kezdeményezések jellemzőjét, azaz ha van egy hatékony és innovatív ötlet, amely egy széleskörű társadalmi problémára kínál egyszerűen kivitelezhető megoldást, akkor az a világhálón keresztül gyorsan szétterjed, és az

⁹⁵ Az ötlet az indiai „Neki Ki Deewar” elnevezésű kezdeményezésből ered, amelynek célja szintén az utcára akasztott ruhaadományokkal segíteni a rászorulókat, annyi különbséggel, hogy nem fogasok, hanem hosszú épületfalak, kerítések szolgáltak a ruhák tárolásául. Az elnevezés is erre utal, hiszen tükörfordításban azt jelenti, hogy a kedvesség fala.

⁹⁶ Forrás: Szabadfogas hivatalos Facebook oldala

arra fogékony állampolgárok az adott lokalitásban megvalósítják azt. A civil összefogás olyan egyszerű, kézzelfogható és azonnali segítséget jelentett, amelynek ugyanakkor a tétje jelentős volt, hiszen hajléktalan és elszegényedett emberek életét menthette meg a kezdeményezés. Az állami szociális ellátórendszer vörös kódot hirdetett, amelynek értelmében kötelezték a bentlakásos szociális intézményeket arra, hogy éjjeli menedékhelyeket biztosítsanak. Emellett megnövelte a szociális tüzelőanyag program állami keretét, hogy minél több tűzifát tudjanak eljuttatni rászoruló családoknak. Bár ezek az intézkedések valóban segítséget jelentettek, mégis a civilek által életre hívott adománygyűjtéshez hasonló célzott segítségnyújtást nem szervezett az állam. A probléma súlyosságát jellemzik a rendelkezésre álló adatok. A fagyhalál éves szinten átlagosan 200-250 áldozatot szedett Magyarországon a 2010-es évek elején, 2014-től kezdve azonban folyamatosan növekvő tendenciát mutatott, és a 2017-es rekordhideg során összesen 278-an lelték halálukat a kihülés következtében. Az adatok eredetileg a KSH kimutatásokban voltak elérhetőek 2019-ben, de az elmúlt évek során lekerült a KSH oldaláról ez az adat. Sajtóanyagokban azonban fellelhető a kimutatás, így pl. a Népszava cikke⁹⁷ is beszámol róla. A kihülés következtében életét vesztek száma a 2017-es jelentős januári fagyokat követően vált politikai témává, ugyanis az állam nem hozta nyilvánosságra a pontos adatokat. Azt csupán peres úton sikerült kiderítenie ellenzéki politikusoknak és érdekvédő szervezeteknek. Így 2019-ben láttak napvilágot az adatok, amelyek drasztikus eredményt jelentettek, hiszen több mint 20 %-al több halálos áldozat volt a 2017-es tél során, mint korábban. Az adatokból az is jól látszik, hogy a legveszélyeztetettebb réteg nem is feltétlenül a hajléktalanok, hanem a szegénységben élők, és főként az egyedül lakó idősök voltak, akik nem tudták lakásaikat megfelelően felfűteni. A cikk felhívja a figyelmünket arra is, hogy valójában sokkal több ember halálát okozza a téli hideg, hiszen ahogy Missetics Bálint szociológus és A *Város Mindenkié* (AVM) szervezet aktivistája elmondja a cikkben, sokszor más betegségekkel összefüggésben okoz halált a kihülés. Leggyakrabban az immunrendszert gyengíti, és felerősít más meglévő betegségeket, így általában ilyen esetekben a tüdőgyulladás végez az áldozatokkal, és a statisztikába bele sem kerül, hogy a kihülés idézte elő a tüdőgyulladást. Tehát valójában sokkal többek haláláért felelős a fagy, mint ahogy egy-egy felmérésből gondolnánk. Több városban azok közül is sokan részt vettek a „szabadfogas” kezdeményezésben, akik a 2015-ös menekülthullám során is önkénteskedtek. Budapesten a ruhagyűjtés koordinációját a *Migration Aid* tagjai vállalták. A nemes ügy lebonyolításához és szervezéséhez a menekülteket

⁹⁷A cikk itt olvasható: https://nepszava.hu/3020366_egyre-tobben-fagynak-meg-magyarorszagon-az-utobbi-evekben (Letöltés dátuma: 2022.05.25.)

segítő önkéntesek közül többen csatlakoztak Debrecenben is. A belvárosban három ponton jött létre szabad fogas, a Csokonai Színház előtt, a város főterén az Aranybika Hotelnél, illetve a Szent Anna utcán egy bizsu bolt előtt helyeztek ki vállfákat és fogasokat. A színháznál és az ékszerboltnál elhelyezett fogasokat rossz idő esetén fedett helyre tudták tenni, így ott jobban működött az adományozás. Ráadásul a bolt és a színház dolgozói vállalták, hogy valamennyire szemmel tartják a fogasokat, így kisebb eséllyel történhetett visszaélés, szemben a fő téren felállított „gazdátlan” fogas esetével. Ott sajnos többször előfordult, hogy nem rászorulók vitték el a kabátokat, és az önkéntesek tudomására került egy ügy, amikor is pénzért árulták az onnan ingyen elhozott adomány kabátokat. Néhány negatív eseményt leszámítva azonban eredményesen zajlott a segítségnyújtás Debrecenben is. 2017 januárjában pár héten keresztül folyamatosan érkeztek a felajánlások és a rászorulók is rendszeresen elvitték a szükséges holmit. Az akciót Debrecenben pár nap erejéig kiegészítették étel- és meleg teaosztással is. A menekültek segítségénél szerepet játszó önkéntesek a *szabadfogas* akcióban is hatékonyan használták tapasztalataikat, amely az online térben történő adományszervezést és az együttműködés koordinálását jelentette. Párhuzamba állítható a *szabadfogas* kezdeményezés és a menekültek segítségének néhány jellemzője. Mindkét segítségnyújtás átvétel, más városokban kitalált és létrehozott *grassroots* önkéntes tevékenység helyi viszonyokra adaptált megvalósítása. A rövid ideig tartó kezdeményezések a legkritikusabb időszakokban, a legszükségesebb területeken igyekeznek segítséget nyújtani. Ugyanakkor a téli ruhák adományozásánál kevésbé volt konkrét, személyes kontaktus, adományozó-segített interakció nem jött létre a segítségnyújtás során, eltekintve attól a helyzettől, amikor az adományozó és a rászoruló, véletlenszerűen összetalálkozott a kabátok kihelyezésekor. A tiszavirág életű kezdeményezés a krízis időszakban pár hétig tartott, és Debrecenben a következő években ugyan nem ismétlődött meg, viszont országos szinten elő fordult egy-egy helyen, 2022 januárjában például Székesfehérváron.

V. 4. 4. Tarnabod és mi: kapcsolatrendszerekben szerveződő önkéntesség

Ahogy az eddigi példák is mutatták, a *Migration Aid Debrecen* tagjai közül többen szoros kapcsolatokat alakítottak ki más formális vagy informális segítő szervezetekkel. Egy ilyen kooperáció eredményeként, a korábban menekülteknek segítő debreceni önkéntesek aktívan részt vettek egy budapesti kezdeményezésű projektben, ami egy heves megyei zsákfalú, Tarnabod lakóinak rendszeres önkéntes segítségét vállalta. A menekültek segítő önkéntes hálózat budapesti kapcsolatán keresztül találkoztak ezzel a szerveződéssel, amelyben több, korábban menekültek segítő debreceni önkéntes – 2016 áprilisa óta – aktív tag. Kezdetben a

kapcsolatfelvételt az is indokolta, hogy a menekültek „eltűnésével” megakadt az adományozási folyamat és jelentős mennyiségű adomány maradt az önkénteseknél, aminek a célba juttatásáról gondoskodni kellett. „*A menekültesdiből már elkezdődött ez az adománycunami*”⁹⁸ „*Akkor már a két garázs fullra tele volt cuccal, akkor azt vinni kell.*”⁹⁹ Az önkéntesek elmondásuk szerint igyekeztek rászoruló csoportokat keresni, akik számára hasznosak lehetnek a megmaradt felajánlások.

Tarnabod egy 600 fős heves-megyei település, ahol nagyon kevés a munkalehetőség, mélyszegénységben élnek a családok, és az ott élők nagy része roma származású. A „*Tarnabod és Mi*” elnevezésű informális segítő csoport 2011-től adományokkal segítette a településen élő hátrányos helyzetű rászorulókat. Az önkéntesek tevékenysége fokozatosan kiszélesedett, és 2015-től rendszeres közös főzéssel egészült ki, amely során minden alkalommal hozzávetőleg az egész falu számára elegendő mennyiségű, több mint 500 adag meleg étel készül. Télen havonta, az év többi időszakában kéthavi rendszerességgel látogatnak el a szerveződés tagjai Tarnabodra. Adományokból összegyűjtik az alapanyagokat és a több száz adag meleg ételt a településen, 4 üstben készítik el a helyi lakosok számára. A közös főzés nem csak az önkéntesek számára jelent közösségi eseményt, hanem részt vesznek rajta a segítés címzettjei is, azaz a helyi lakosok is. A látogatások között vannak kiemelt jelentőségű periodikusan visszatérő alkalmak, amelyek célzott segítségnyújtást igényelnek, és ilyenkor a megszokott, tartós élelmiszereken felül speciálisabb adományokat gyűjtenek. Ilyenek a szeptemberi iskolakezdés, amikor tanszeradományokat visznek, advent és karácsony idején olyan felajánlásokat, amelyek az ünnep során lehetnek hasznosak, játékokat, ajándékokat, januárban pedig tüzelőt. A segítségnyújtás évek alatt kialakult rendszere szakmai egyeztetéseken alapul, amelyet az önkéntesek a helyi oktatási intézményeket üzemeltető Máltai Szeretetszolgálat munkatársaival együttműködve hoztak létre. Ezek a stratégiák a tarnabodi lokális társadalom problémáira reflektálnak és ezeket igyekeznek enyhíteni. A korábban menekülteket segítő debreceni önkéntesek ebbe a munkába kapcsolódtak be. Rövidesen pedig egy hozzájuk kapcsolódó adományozási formát is kitaláltak. A „debreceni csapat” a főzések alkalmával gyümölcscsel, vagy saját készítésű süteménnyel kedveskedett a rászoruló tarnabodi gyerekeknek. Az alkalmanként 250 muffint vagy gyümölcscsöt adományozó tevékenységüket az online térben *#muffinkommandó* és *#vitaminkommandó* néven határozzák meg. Az édesség és a gyümölcscsök is olyan jellegű ételek, amelyek a szegény sorsú családoknál nem kerülnek mindennap az

⁹⁸ K. A. nő, önkéntes

⁹⁹ K. L. nő, önkéntes

asztalra, így kifejezetten értékesé válik a gyerekek számára ez a jellegű segítség és nem egy egyszerű ételt jelent, hanem egyfajta pozitív érzelmi vonatkozású különlegességet.

4. ábra A tarnabodi gyerekek a debreceni #muffinkommandó sütijeit fogyasztják

A következőkben a terepnaplóm feljegyzései alapján mutatom be az egyik *Tarnabod és Mi* csoport által szervezett segítségnyújtási alkalmat. 2017. április 29-én, szombaton egy közös főzési alkalom során tartottam egy három fős debreceni önkéntes csoporttal Tarnabodra. Az önkéntesek egyikének autójával jelentős mennyiségű adományt szállítottunk, többek között az általuk süített több mint 200 darab muffint. Útitársaim izgatottan várták, hogy újra találkozhassanak a tarnabodiakkal, kiváltképp - ahogyan ők nevezik - a „bodi gyerekekkel” akiknek az édességet szánták. Ahogy egyikük fogalmazott, egy „valódi érzelmi hullámvasút” vár rájuk azon a napon, egyrészt lelkesítette őket a segítségnyújtás öröme, másrészt viszont tudták, hogy ezeken az alkalmakon plasztikusan szembesülniük kell a szegénységgel, a nyomorral és a kilátástalansággal. Az utazás során beszélgetve mindhárman arról számoltak be, hogy már napokkal korábban, az adományok összegyűjtésével, elkészítésével megkezdődik a lelki rákészülés ezekre az önkéntes alkalmakra. „Amikor már sütöm a muffint, már akkor arra gondolok, hogy istenem, alig egy-két ezer forintba kerül az alapanyag, nekem fél óra megcsinálni, de azok a gyerekek, hogy fognak neki örülni, úristen!”¹⁰⁰ Ahogy közeledtünk a célpontunk felé, az önkéntesek felidéztek korábbi élményeket, többek között azt, hogy éppen egy éve, 2016. április végén jártak először Tarnabodon. Az első alkalommal rengeteg olyan adományt hoztak, amelyet még a menekülteknek gyűjtöttek össze pár hónappal korábban, 2015 őszén.

¹⁰⁰ J. K. nő, önkéntes

Fél tizenegy körül érkezünk Tarnabodra, ahol már közel húsz budapesti önkéntes tevékenykedett. Egymás üdvözlését követően a Máltai Szeretetszolgálat helyi munkatársaival együtt átbeszéltük a nap programját és a feladatokat, majd a helyiekkel történő találkozás következett. A velem érkező önkéntesek személyes kapcsolatokat alakítottak ki jó néhány tarnabodi gyerekekkel és fiatal felnőttel, ezért a találkozások ilyenkor érzelmetelítettek. Ölelések, kedves üdvözlő szavak, néha egy-egy puzsi kíséretében örülnek annak, hogy újra láthatják egymást. A legelső párbeszéddek arról szóltak, hogy ki hogy van, kivel mi történt az utolsó találkozás óta, és hamar arra terelődik a szó, hogy mi újság Tarnabodon, hogy telnek a mindennapok, hogy vannak a gyerekek szülei, testvérei, van-e most munka, és hogy mi a helyzet az iskolában, hogy haladnak a tanulmányok. Ahogyan az egyik önkéntes fogalmazott, ilyenkor igyekeznek útmutatást adni, a tanulás fontosságáról a fiatalok nyelvén beszélni, és biztatni őket, hogy legyenek életcéljaik, akarjanak valamilyen szakmát tanulni, vagy magasabb szintű oktatási intézménybe tovább menni, és később munkát találni. Ezekkel a beszélgetésekkel az önkéntesek a tárgyi adományokon túl, immateriális formában is segítenek, és tanácsaikkal, kapcsolataikkal, tudásukkal hozzájárulnak ahhoz, hogy valamiféle jövőképet fogalmazzanak meg a kilátástalanságban élők. Támogatásuk nem csak a materiális javakra, hanem a helyiek – különösképpen a fiatalok – szemléletformálására is kiterjed. Az egyik legemblematikusabb példa erre az, hogy két tehetséges fiatal tarnabodi fiú épp az ő segítségükkel tudott bekerülni egy budapesti artistaképző iskolába.

Ottjártunkkor borongós tavaszi idő volt, és az időjárás fontos kérdés volt, hiszen ezen a szombaton nem csak egy egyszerű főzési alkalomra készültek Tarnabodon, hanem egy főzőversenyt is rendeztek az önkéntesek. A közösségi programra a helyiek kis csapatokban nevezhettek be, és elkészíthették ők maguk a saját kedvenc ételeiket. A főzéshez az alapanyagokat természetesen az összegyűjtött adományokból fedezték az önkéntesek. A település központjában, az általános iskola körül, szabadtéren zajlott a rendezvény, ahol kicsik és nagyok, tarnabodiak és az ország más részéről, főként Budapestről és Debrecenből érkező önkéntesek együtt töltötték a napot. Az esemény tehát már túlmutatott az adományosztás funkcióján, hiszen itt már az élményszerzés is részévé vált a segítségnyújtásnak, és a helyiek bevonásával egy szórakoztató programmá formálták az adományozást. Olyan közösségi eseménnyé, ami nem mindennapi, örömet jelent a benne résztvevőknek, ráadásul ahol még közelebb kerülhetnek az önkéntesek a megsegített csoport tagjaihoz. Megismerhetik egy-egy család vagy személy saját problémáját, akár olyan speciális dolgok is felszínre kerülnek, amelyekben az önkéntesek konkrét segítséget tudnak szervezni. Nem ritka, hogy ezeken az eseményeken alakulnak ki bensőségebb beszélgetések és például a várandós nők ekkor

mesélik el, hogy a hamarosan megszülető babájuk számára rengeteg alapvető dolog hiányzik, például babaágy, pelenkák, gyermekruha, gyógyszerek, tápszerek, babakocsi. Ilyenkor az önkéntesek célzott adománygyűjtésbe kezdenek, és az egy-két hónapon belüli újabb látogatás során már el is hozzák magukkal a konkrét igényekre kapott felajánlásokat Tarnabodra.

A főzőverseny nagy esemény a helyiek számára. Az egyik tarnabodi középkorú asszony úgy fogalmazott, hogy „*ez már olyan, mint egy falunap!*”. Hiszen ilyenkor színes programok kísérik a rendezvényt, szól a zene és a főzés mellett a szórakozásé a főszerep. A *Tarnabod és Mi* csoport az adományokon felül más formában is igyekszik a helyiek életszínvonalát javítani, legfőképp azzal, hogy az adományozás eseménye élményeket nyújtson a helyieknek, és kizökkentse őket a mindennapi kilátástalan helyzetből. Az adományosztáson túl, időnként ezért szerveznek kirándulásokat a helyi gyerekeknek. Vagy olyan élményeket igyekeznek szerezni a helyieknek, amelyekre nem lenne másképp lehetőségük. Így például a főszervezők több híres magyar színész és zenész fellépését szervezték meg Tarnabodon. A terepen töltött szombati napon is számos kísérőrendezvényt figyeltem meg, kézműves foglalkozások, sportprogramok, játékos koncert és még egy különleges autós kaland is várta a helyi gyerekeket. Az egyik önkéntes ugyanis egy terepjárával kis csoportokban szállította a közeli Tarna patakhoz és annak mellékágaihoz az érdeklődő kicsiket, ahol az alacsonyabb vízfolyásokat átszelték és a lápos területeket bejárták. A nagy népszerűségnek örvendő program hatalmas élményt jelentett a tarnabodi gyerekeknek, nagy öröm volt önmagában már az is, hogy beülhettek egy terepjáró autóba.

Napközben a szórakozás mellett sor került a tartós élelmiszercsomagok és ruhaneműk szétosztására. Kartondobozok sorakoztak fel, amelyet egy-egy családnak szántak az önkéntesek. Került a csomagokba például tartós tej, étolaj, szárított zöldség, liszt, cukor, rizs, konzervek, májkrém és kekszek. Összesen harmincöt csomag készült, amelyek kiosztását a helyi óvodát és iskolát is fenntartó Máltai Szeretetszolgálat munkatársai koordinálták. Ők azok, akik a napi kapcsolat révén ismerik a tarnabodi családok problémáit, és reálisan meg tudják ítélni rászorultságuk mértékét.

A főzőverseny koradélutánra ért véget. Az elkészült ételeket az önkéntesekből álló négy fős zsűri értékelt, akik közül az egyik személy egy elismert Budapesten dolgozó szakács volt. Minden csapat kapott emléklapot, a díjazottak pedig ajándékcsomagot is. A helyiek ételén felül az önkéntesek slambucot főztek, és ezt az eredményhirdetés után osztották szét a helyiek között, és ekkor került sor a muffinok kiosztására is. A helyiek közül többen nagy lábasokkal érkeztek az ételosztásra, mert gyerekeik vagy nehezen mozgó idős rokonaiknak is vittek a frissen

elkészült ételből. Bár a rendezvényeken nem vesz részt mindenki a faluból, azt lehet mondani, hogy a lakosság nagyobb része aktív részese volt a programoknak.

A nap végén az önkéntesek összefoglalták és értékelték a nap eseményeit, megvitatták a tapasztalatokat, felidéztek egy-egy vidám történetet, és megköszönték egymás munkáját. A Máltai Szeretetszolgálat helyi kollégái egy apró meglepetéssel is készültek a más városokból érkező önkénteseknek, a tarnabodi gyerekek által készített rajzokat és apró kézműves ajándékokat adták át az önkénteseknek. A beszélgetés tapssal, könnyekkel, nagy ölelésekkel, puszikkal zárult, és szó esett az újbóli találkozásról is. Az elindulást megelőzte természetesen az is, hogy az önkéntesek elköszöntek a helyiektől, az üdvözléshez hasonlóan érzelmes volt a búcsúzás is. Megható pillanat volt az elindulás az önkéntesek számára. A hazafelé tartó út során végig a nap eseményeit beszélték át, és értékelték útítársaim.

A *Tarnabod és mi* kezdeményezéshez az általam vizsgált önkéntesek röviddel a menekülteket segítő 2015-ös események után, 2016 tavaszán csatlakoztak. Az önkéntes tevékenységet segítségnyújtásra összehangozódó civilek működtetik, akik szuverén véleménnyel és elképzeléssel vesznek részt a csoportos munkában. A segítségnyújtásra irányuló egyéni értelmezésük szabja meg részvételük formáját és gyakoriságát is. Mivel alacsony elkötelezettséggel jár a csoporttagság, így maga a tevékenység elsősorban a reflexív önkéntesség jellemzőivel írható le. Ugyanakkor a cselekvés egy csoport közös munkájának eredménye, egyeztetések és konszenzusok, közös együttműködés előzi meg a segítőakciókat. Minden főzési és adományosztási alkalom előzetes koordinációt igényel, így a cselekvés jellegéből adódóan a kollektív önkéntesség jegyei is dominánsan megjelennek. A rendszeres közös akciók, amelyek a csoport tagjai közötti kapcsolatokat is árnyaltabbá teszik, nem egy váratlan helyzet gyors leereagálását jelentik – mint ahogy a menekültek esetében történt –, hanem egy kontinuuusan fennálló probléma, nevezetesen egy hátrányos helyzetű, mélyszegénységben élő közösség hosszú távú és folyamatos segítségét igénylik. A segítségnyújtás elemei, az adományozás formája és tartalma, a Tarnabodra szervezett főzési alkalmak gyakorisága mind-mind ezt szolgálják. Ahogy az egyik önkéntes fogalmaz: „*Olyan, mintha örökbe fogadtunk volna kétszázötven szegény cigánygyereket.*”¹⁰¹

¹⁰¹ K. L. nő, önkéntes

V. 4. 5. A menekülthullámhoz hasonló újabb széles társadalmi rétegeket érintő krízis szituáció: koronavírus járvány

A 2020-as évben végig söpört a világon a koronavírus járvány, amely Magyarországra is jelentős hatást gyakorolt azzal, hogy többszörösen összetett gazdasági és egészségügyi válsághelyzetet idézett elő. A járvány következtében korábban nem tapasztalt élethelyzetek álltak elő, és ezzel sajátos új segítő tevékenységek váltak szükségessé. A vészhelyzeti szolidaritásra jellemző sokrétű és kreatív segítségnyújtás jelentős részét a magánszemélyektől induló kezdeményezések, egyéni szintű felajánlások, lokális segítségnyújtások tették ki. A járvány elleni konkrét védekezés kapcsán jelentős közösségi összefogás jött létre. (Mikecz 2020/a: 179-188) A grassroots civil kezdeményezések első körben a védőeszközök, kiváltképp a szájmaszk és gumikesztyű biztosítására irányultak, és az intézmények számára a tisztítószeres és akár a tisztító berendezések - mint a mosógép, vasaló, vagy levegőtisztító - beszerzését igyekeztek megoldani. A szájmaszk ugyanis a legfontosabb eszköz volt a vírus terjedésének megakadályozásában, és a veszélyhelyzet kezdetén nagyon gyorsan hiánycikké vált. Hirtelen hatalmas kereslet mutatkozott iránta, és még a kórházi dolgozók, házi orvosok számára sem álltak rendelkezésre megfelelő védőeszközök. Közösségi összefogással, jelentős országos „csináld-magad” maszkkészítő mozgalom indult útjára, melyhez rengetegen csatlakoztak. Az elkészített maszkok önkéntes szerveződések koordinációja révén jutottak el a legszükségesebb helyekre - nem csak az egészségügyben, hanem a szociális szférában vagy a kereskedelemben dolgozókhoz is.

Az innovatív grassroots szerveződések mellett, a civil szféra korábban is tevékenykedő, segélyező szervezetei, formális csoportjai is reagáltak a koronavírus okozta krízishelyzetre, és aktívan szerepet vállaltak a segítség folyamatában is. Ezek a szereplők a járvány nyomán fellépő új szükségleteket figyelembe véve igyekeztek a rászorulóknak célzott segítséget nyújtani. A hajléktalanokat évek óta segítő Bike Maffia nevű országos önkénteshálózat például a vírushelyzetre reagálva, ételadományai és az információ mellett, vitaminokkal, szájmaszkokkal, gumikesztyűkkel és fertőtlenítő szerekkel segítette az utcán élőket. A nehéz körülmények között élő, hátrányos helyzetű családokat támogató Igazgyöngy Alapítvány korábbi adománygyűjtő tevékenységét átszervezve segített, a ruhaadománygyűjtését felfüggesztette, helyette védőfelszereléseket, fertőtlenítő szereket, tisztítószereket és informatikai eszközöket gyűjtött és osztott szét a rászoruló családok közt. A koronavírus kapcsán kialakuló adományozási hullámban jelentős szereplőkként említhetők a különböző intézmények, kis- és közepesvállalatok és nagyobb cégek. Szolgáltatásiak ingyenessé tételével,

pénzbeli vagy tárgyi adományokkal, vagy gyakran saját termékeikkel igyekeztek segíteni. Természetesen a piaci alapú cégeknél a szolidaritási szándékot a vállalati kultúra részeként létező társadalmi felelősségvállalási tevékenységek, valamint marketing szempontok is magyarázták. Gépjármű kereskedelmi cégek, éttermek felajánlásai, a telekommunikációs szolgáltatók ingyenes mobilinternet adományai mind-mind a szolidaritásmarketing felerősödését jelezték.

A külföldi példák nyomán, a civil szféra már a járvány kezdeti időszakában, a számos hiánnyal küzdő egészségügyi rendszer támogatására is fókuszált. Az orvosok, ápolók és szociális szakemberek legkülönbözőbb szükségleteinek kielégítésére igyekeztek egyéni és csoportos segítők megoldást találni. Az egészségügyi dolgozók munkába járásának segítésére többen az autójukat ajánlották fel, hogy a fertőzésveszélyt csökkentve ne kelljen a tömegközlekedési eszközöket használniuk. Ilyen jellegű felajánlásokat több autómárka magyarországi üzlete is tett. Hasonló megfontolásból, az orvosok és ápolók számára sokan üres lakásokat ajánlottak fel, hogy így el tudjanak szigetelődni a környezetüktől, ezáltal ne vigyék be a kórházba, vagy ne vigyék onnan haza a vírust. A vírus hatása hamar érződött a turizmusban, a fővárosában például a visszaeső vendégforgalom miatt számos szálláshely üresen maradt. A turisztikai vállalkozások és Airbnb lakástulajdonosok az üres szobák egy részét felajánlották az egészségügyi dolgozók számára, ezt a kezdeményezést *#pihentesdadoki* néven ismerhettük meg. Egy siófoki szálloda azokról igyekezett gondoskodni, akik külföldről hazatértek, és az akkori járvány szabályok értelmében két hétig karanténba kellett maradniuk, hogy biztosan ne terjesszék itthon a koronavírust. A szálláshely „karanténhotelként” működött, és a felajánlás a két hetes elszigetelés idejére ingyen szállást és ételt is biztosított.

Nagyszabású szolidaritási mozgalom indult, amely az egészségügyi dolgozók megbecsülését, a munkájuk elismerését kívánta megmutatni. Az *#etesdadokit* néven létrejövő országos mozgalom keretében, az önkéntesek összekötötték az éttermeket az orvosokkal. Megszervezték ugyanis, hogy a pandémia miatti forgalomvisszaesés, átmenetinek vélt bezárások következtében „felesleggel” rendelkező éttermek, menzák és büfék friss melegételadománya eljusson az egészségügyi dolgozókhöz. Mindez a kezdeti napokban még egy kedves gesztus volt, amellyel a vendéglátó helyek hálájuk kifejezése mellett, megmaradt élelmiszereiktől szabadulhattak meg úgy, hogy a jótékony tett még pozitív marketing értékkel is rendelkezett. A kezdeményezés pár nap után azonban túllépett ezen, és a vendéglátóhelyek célzottan az orvosok számára kezdtek ételt készíteni és felajánlani, illetve egyre nagyobb számban csatlakoztak civilek és más, tartós élelmiszert gyártó vagy forgalmazó cégek is.

Korábban nem tapasztalt szolidaritási hullám indult útjára országsszerte 2020 tavaszán. Az általam vizsgált lokalitásban, Debrecenben is számos segítségnyújtási akció jött létre. A vizsgálatom fókuszában álló civilek az egészségügyet célzó segítségnyújtást szervezték meg. A szolidaritásra késztető motiváció az egyén szintjén fogalmazódott meg. *„Megint itt van egy nyomorult helyzet, és akkor azt érzed, hogy nem maradhatsz tétlen...”*¹⁰² Az egyéni tettekészség a közösségi média platformjain keresztül talált egymásra, és rövid idő alatt számtalan ügy mentén jöttek létre kommunikációs csatornák. Ilyen szerveződés volt az országos szintű civilszerveződés lokális koordinálására, 2020. március 21-én létrehozott *#etesdadokit* debreceni Facebook csoportja.¹⁰³ Az alulról szerveződő, informális csoport a tagok egyéni elképzeléseire, korábbi tapasztalataira, tudására, kapcsolati tőkéjére támaszkodva igyekezett megszervezni a kórházi dolgozók étellellátását Debrecenben. *„Pénzt gyűjtünk ügyvédi letétbe, vannak már éttermi partnereink, szállítottunk is kétszer ennivalót ilyen teszt jelleggel. A Kenézyben (a koronavírussal fertőzöttek ellátását végző kórház Debrecenben) örömmel fogadják az adományt, kijelöltek nekünk egy kontakt személyt, csak vele egyeztetünk, így nem zavarjuk az orvosok és ápolók munkáját.”*

A krízishelyzetekben kialakuló szolidaritási hullámok tapasztalata azt mutatja, hogy képesek újjászerveződni korábban működő informális csoportok, emberek közti sikeres együttműködések és adományozó láncok. Rebecca Solnit épp az ilyen csoportokat nevezi „látens katasztrófaközösségeknek” akik kifejezetten fontos szerepet tölthetnek be a válsághelyzetek kezelésében, és tapasztalatuk miatt újabb krízisszituációkban még hatékonyabban tudnak közreműködni. (Solnit 2009:302 idézi Gagyi 2019: 244) A vírusjárvány fontos országos tapasztalata lehet, hogy a 2015-ös migrációs hullám hatására kialakuló önkéntes mozgalom aktivistái, a civil formális és informális segítségnyújtó csoportok és az egyének egy része ismét megjelent a szolidaritási akciók résztvevőjeként vagy koordinátoraként (Bernát – Kertész – Tóth 2016: 287). A debreceni *#etesdadokit* kezdeményezés létrehozói is fontos szerepet játszottak 2015-ben a menekültek debreceni önkéntes segítésében. Ez, a korábbi közös önkéntes tapasztalat hatással volt a járvány kapcsán végzett tevékenységükre. *„Tanultunk az öt évvel ezelőtti migaid-es (Migration Aid, a menekülteket segítő csoport nevének rövidítése – szerző) segítésből. Én azt mondom, hogy öt éve tesztelődött le ez az egész, kialakult egy ilyen technológiánk. Látjuk, hogy sok ember*

¹⁰² K. L. nő, önkéntes

¹⁰³ A csoport 2020. június 20-án már több mint 800 tagot számlált.

segítene... akkor nehogy már ne csináljunk semmit."¹⁰⁴ A menekültek segítésekor megélt helyzetekkel összevetve hangsúlyossá vált a tervezés lehetősége, a felkészülési fázis fontos momentumként jelent meg az aktuális önkéntes tevékenységben, míg korábban, a menekültek segítésekor erre nem volt idejük. *„Most még a beérkezett adományokból folyamatosan tartalékolunk, készenlétben vagyunk, mert nem most kell itt mindent bevetni, még nem járunk a csúcson, de fel tudunk készülni. (...) A menekültek esetében nem volt ilyen lehetőségünk, ott azonnal estünk bele a sűrűjébe. (...) Arra számítunk, hogy hamarosan itt beindul a járvány, és napi szinten kell majd segítenünk. De azt is vizionáljuk, hogy az emberek is intenzívebben fognak adományozni akkor.*"¹⁰⁵

A különböző akciókra szerveződő informális csoportokra – így az *#etesdadokit* debreceni kezdeményezésre is – jellemző volt, hogy könnyű be-, és kilépési lehetőséget kínál, nem vár a résztvevőktől hosszútávú elköteleződést, ezáltal nagyszámú közreműködőt mobilizál (Hustinx és Lammertyn 2003; Fényes és Kiss 2011: 41–42). Sokan tudnak és hajlandóak ugyanis egy-egy apróbb segítség mentén bekapcsolódni a szerveződésbe.

Ugyanakkor, a korábbi rászorulókat segítése új formában valósult meg a koronavírus járvány alatt. A *Romadok* csoport arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy az amúgy is mélyszegénységben élők még nehezebb helyzetbe kerültek a koronavírus hatására. *„...és betegek is vannak sajnos köztük, meg napszámosok is, akik így nem tudnak dolgozni menni, úgyhogy éheznek. Velük elég intenzív a kapcsolat és elég sok gyűjtést szervezek most nekik.*"¹⁰⁶ A mindennapi nehézségeket még jobban súlyosbította a járványhelyzet, így az önkéntesek igyekeztek még nagyobb erőforrásokat megmozgatni, még több adományt gyűjteni a megsegített csoportok számára. Tarnabodon is át kellett alakítani a segítő tevékenység formáját: a *Tarnabod és Mi* csoport tagjai a járvány idejére beszüntették a helyi jelenléttel járó főzést, amely tömegese rendezvény, helyette nagyszámú tartós élelmiszer csomagokat gyűjtöttek, és azokat védőfelszereléssel ellátva néhány személy vitte el Tarnabodra. Az önkéntesek természetesen felelősséget éreztek a helyiek iránt, nem akarták őket cserbenhagyni a krízisszituációban, de azt sem szerették volna, ha éppen ők vinnék be a vírust a településre. *„Be vannak oda zárva a kis zsák faluba, és azért úszták meg. Ezért nem is mentünk, mert aki majd beviszi oda, azok mi leszünk.*"¹⁰⁷ Ugyanakkor kapcsolatot tartottak a helyiekkel, és ha valaki

¹⁰⁴ K. L. nő, önkéntes

¹⁰⁵ K. L. nő, önkéntes

¹⁰⁶ T. Z. nő, önkéntes

¹⁰⁷ K. L. nő, önkéntes

esetleg megbetegedett, annak orvosi ellátásáról és családjának megélhetéséről is igyekeztek gondoskodni.

Végezetül visszatekintve a fejezetben bemutatott civil tevékenységekre, a különböző segítségnyújtásokat megvalósító kezdeményezések civil tőke jellegét is érdemes számba venni. A fejezetben bemutatott változási folyamat hangsúlyosan megmutatja, hogy az egyénileg kialakított különböző kapcsolatokról, tapasztalatból és szándékokból álló civil tőkék más-más perspektívát eredményeznek az önkéntes szerveződésben együttműködő tagok számára. A civil tőke kínálja a kapcsolatokat, adományozó körök más-más mozgásteret, más-más segítő tevékenységet tesznek lehetővé. Míg a közösségi alapokon nyugvó, intézményesült önkéntes csoportokban, a kollektív önkéntesség jellemzői mentén a vezető személy civil tőkéje a meghatározó, arra támaszkodik a szerveződés segítő tevékenysége és kapcsolati hálója és maguk a tagok is, addig az informálisan működő, sok egyéni elképzelésből összeálló kezdeményezések, a reflexív önkéntességgel leírható segítségnyújtás egyéni civil tőkét feltételez. A civil tőke felhalmozása nagyban függ az egyéni ambícióktól, kapcsolatoktól, érdeklődési körtől és lehetőséget kínál arra, hogy a reflexív önkéntes csoport tagjai rugalmasan válasszák meg a segítési irányokat. A civil tőke egyfajta „felhajtó erőt” is jelent, ami az egyént arra sarkallja, hogy segítő tevékenységbe kapcsolódjon, a rászorulókat vagy más segítők megkeresései pedig növelik a segítségnyújtás szükségességébe vetett hitet.

A civil tőke továbbá folyamatosan épül és formálódik, a személyes kapcsolatok működtetik a különböző önkéntes akciókat. Az önkéntes hálózatokon belül az egymásnak átadott adományok, az újabb segítségnyújtási lehetőségbe való invitálás, az adományozókkal való kapcsolattartás, más segítő csoportok és személyek segítő tevékenységének elismerése és támogatása mind olyan elemek, amelyek a civil tőke erősítését segítik elő. Például a *Migration Aid* esetében a menekültek segítség kapcsán létrejött ismeretségek egyre szélesebb kört ölelnek fel, és ezek a kapcsolatok képesek helyettesíteni a nagy szervezeti háttérrel is. Az online tér pedig lehetőséget biztosít a folyamatos kapcsolattartásra és információcserére az önkéntesek között. „Ott vannak a Facebookon, tudunk egymásról. Ha valakinek kell valami, akkor így segítünk egymásnak, hogy mondjuk nekem itt van kapcsolat, neki meg ott és akkor segítjük egymást...”¹⁰⁸

A segítő tevékenységek során elérni kívánt változások, transzformációk természete is különbözik attól függően, hogy rövid távú krízisek (mint a menekültválság és a koronavírus-járvány) vagy régóta fennálló társadalmi problémák (szegénység, hajléktalanság, kisebbségi

¹⁰⁸ H. I. nő, önkéntes

lét) megoldására, vagy enyhítésére irányulnak. A fejezetben bemutatott példák alapján úgy tűnik, hogy a különböző segítségi formák közötti átjárás a mindennapi egyéni önkéntes tevékenység része. A 2015-ös menekült hullám idején megjelent egy problémahelyzet és a segítők – mondhatni adhoc módon – ennek a megoldására tettek lépéseket. Mire a migrációs krízis megszűnt, már rendelkeztek működő segítségnyújtási stratégiákkal és ahhoz kerestek „problémát”. Hajtotta őket, hogy a segítségi folyamat egyéni sikerét is megtapasztalták.

„Előtte is csináltam dolgokat, elhordtam a Máltaihoz cuccokat, ott volt önkéntes ismerősöm, és akkor szólt, hogy ilyen vásár van vagy bál van, jótékonysági bál, de az mondjuk egy évben egy-két ilyen esemény. Annyira nem vonódtunk bele aktívan. Inkább ilyen kósza segítőként, de inkább nem is mondanám segítségnek. A menekültes téma amikor így beütött és így nem tudsz tőle szabadulni. (...) A menekültek elmentek, és nem akartuk veszni hagyni a kapcsolatrendszerünket. Egy ilyen jól működő valami volt, ami tükre kialakult. Azt vettük észre, hogyha megszólítunk valakit, akkor az ugrik nekünk. (...) Felraktam egy ilyen hirdetést, hogy két erős fiút keresek holnap bútorizéhez, és jelentkeztek rá tízen.”¹⁰⁹

Az egyéni szempontok, az önkéntes személye és saját döntései tehát alapvetően határozzák meg az önkéntes segítség egészét. Az általam vizsgált önkéntesek tevékenysége valójában informálisan működő, laza elkötelezettséget igénylő, alkalmi segítségnyújtás, amit az individualizáció erősödő hatását magán hordozó reflexív önkéntesség jellemzőivel lehet azonosítani. Vagy ha egyszerű megfogalmazást keresünk: az önkéntesség lényegében alternatív, és az egyének közreműködésével megvalósítható megoldást kínál különböző társadalmi-politikai-gazdasági problémákra. Az önkéntesek tisztában vannak vele, hogy segítségnyújtásuk jellemzően átmeneti segítséget jelent, nem hoz hosszú távú, rendszerszintű változást, sőt, gyakran elmondják, hogy szerintük nem is szerencsés arra szoktatni a rászorulókat, hogy időközönként jönnek az önkéntesek és segítenek nekik. Viszont azt is vallják, hogy ők egyszerű emberként ennyit tudnak segíteni polgártársaikon, és ezt a segítséget meg is kívánják adni. A civil tőkájukat, mint erőforrást használják a segítségi folyamatban és kapcsolatrendszerükön keresztül különböző javak cseréjét bonyolítják le. Az általuk hiányként értékelt esetekre igyekeznek adománnyal, önkéntes segítségnyújtással reflektálni. Teszik mindezt úgy, hogy összekötik a rászorulókat az adományozókkal, a „keresletet” a „kínálattal”. Voltaképpen összekötő szerepben jelennek meg. A civil társadalomban működő önkéntes segítségnyújtás hálózatában az önkéntesek olyan kiemelt pontokat, „hub”-okat jelentenek, akiknek a rászorulók, az adományozók és más önkéntesek felé is kiterjedt kapcsolataik vannak,

¹⁰⁹ K. L. nő, önkéntes

és amely kapcsolat lényegében az önkéntesség működtetőjeként konstruálódik. „*Valójában mi csak információval kereskedünk. Bejön hozzánk az infó, hogy mi kell, és bejön a másik oldalon az inputja. Mi csak így kiközvetítjük tulajdonképpen*”¹¹⁰ „*Mind a két oldal megtalál. Akinek segítségre van szüksége, az is és azok is, akik tudnának segíteni.*”¹¹¹

VI. „Adományokból, szabad időben, önként.” – Az önkéntesség egyéni perspektívái

Ebben a fejezetben az önkéntesség egyéni dimenzióit, az önkéntesek egyéni perspektíváit elemzem. Fontos a fejezet elején hangsúlyozni, hogy az általam vizsgált segítői csoport a *Migration Aid Debrecen* szervezet tagjaiból állt, akik a 2015-ös menekültválság során szerveződtek. A csoport tagjai számára meghatározó élményt jelentett a menekültekre irányuló segítő folyamat megélése, ezért az egyéni motivációik és perspektíváik elbeszélése során gyakran ezt az eseményt elevenítették fel.

A csoport tagjai már a kezdetektől úgy működtették az alulról szerveződő, közösségi adományozáson alapuló innovatív önkéntességet, hogy egymást korábban nem, vagy csak alig ismerték, a hasonló helyzetértékelés és problémaértelmezés mentén sikeresen együtt tudtak működni egymással. A közös interpretációk kiszélesítésére tettek kísérletet a menekülthullám lecsengését követő időszakban, amikor új célcsoportot kerestek önkéntes segítségnyújtási praxisuk tovább működtetéséhez. Kezdetben közösen, a kollektív önkéntesség jegyeit is hordozó önkéntes tevékenységeket végeztek, majd egyre lazább kapcsolatban, kisebb csoportokra aprózódva egyéni elképzeléseik mentén szerveződő reflexív önkéntes akciókat valósítottak meg. (Hustinx – Lammertyn 2003: 168-169)

Bár a segítők többnyire egy közös interpretációt megfogalmazó csoportként lépnek fel, azonban a tagok egyéni kompetenciái, tudása, tapasztalata, véleménye és ötlete alapvetően alakítja a segítség megvalósulását. Tehát a segítők külön-külön is fontos szereplői és alkotóelemei az önkéntességnek. A vizsgált önkéntesek a menekültek segítése kapcsán országos, sőt nemzetközi kapcsolatokra tettek szert a civil segítségnyújtás szférájában, így egy olyan önkéntes hálózat részévé váltak, amely a társadalmi problémákra érzékeny, és amely az egyének körül zajló jelenségek értelmezésének egyfajta szűrőjeként funkcionál. Innovatív reakciókkal válaszol a hirtelen kialakuló krízishelyzetekre, mint a menekülthullám vagy a koronavírus járvány, ugyanakkor adekvát válaszokat kínál rendszerszinten, hosszú ideje létező

¹¹⁰ K. L. nő, önkéntes

¹¹¹ T. Z. nő, önkéntes

szociális gondokra, mint a szegénységből, a hajléktalanságból vagy a kisebbségi létből eredő hátrányokra. A jótékony segítségnyújtásban az önkéntes egyének civil tőkéjüket használják, amely egy folyamatosan változó erőforrás, és amely az informális önkéntesség működésének alapja.

A kortárs önkéntességet elemző kutatásom fontos elméleti alapját jelentik azok a tézisek, amelyek a fokozódó individualizáció, és annak mentén erősödő elidegenedés közösségi szerveződésekre gyakorolt hatását, az egyéni elképzeléseket előtérbe helyező önkéntességet vizsgálják. Elsősorban az egyéni szempontokat értelmező motivációkutatások, Beck altruista individualizmusa, valamint Hustinx és Lammertyn egyéni indíttatás mentén kialakuló reflexív önkéntesség tézisei. (Beck – Beck-Gernsheim, 2002, Hustinx – Lammertyn 2003) Ezen elméletek a kortárs, társadalmi kérdésekre innovatívan reflektáló, többnyire egyéni indíttatású, megvalósulásukban is individuális szempontokat érvényesítő, nem szervezeti keretek közt zajló önkéntesség értelmezését teszik lehetővé. Az általam vizsgált önkéntes jelenségek, úgy, mint a menekültek segítése, a hajléktalan emberek, szegény családok, katasztrófák áldozatainak támogatása, a koronavírusjárvány kapcsán kialakuló szolidaritási mozgalom, mind-mind hangsúlyosan a benne részt vevő önkéntesek egyéni elképzelései, szándékai, ötletei mentén zajlottak. Individuális szempontok érvényesülése már az önkéntes tevékenységhez való csatlakozásnál domináns és az újabbak kialakításánál is az maradt. Hiszen ahogyan erre már korábban kitértem, a különböző segítő tevékenységeket nem egy szubkultúra, nem egy létező közösség, és nem egy, az élet más területén létrejövő problémákat is hasonlóan értelmező csoport szervezte meg, hanem egymástól független civil szereplők.

A *Migration Aid* esetében a menekült krízis után, amikor a csoport életében újradefiniálási kísérletek következtek, az önkéntesek igyekeztek együtt, segítő csoportként támogatni más rászorulókat, és ebben a szándékban már megjelentek a kollektív önkéntesség jegyei is. Ezt tükrözte az új irányultságot szimbolizáló névváltoztatás is. Az így létrehozott *Street Aid* segítő csoport a kapcsolatait már mint közösen működő szerveződés építette ki a *Karitatív Testülethez*, és a *Bike Maffia* hajléktalanokat segítő csoporthoz. A menekülteket segítő körből, a közös, nagy önkéntes projektek mellett, kialakultak kisebb csoportra bomló, egyéni szempontok szerint szerveződő segítőtevékenységek is, amelyeket a reflexív önkéntesség jegyei jellemeztek.

Az informális önkéntesség hosszútávú kutatása során kirajzolódó dinamika, azt mutatja, hogy a reflexív-kollektív önkéntességi formák váltakozása és párhuzamos jelenléte egyaránt jellemző. A több éves vizsgálat egyrészt megmutatta, hogy a késő modernitás, és az individualizáció erősödése nem jelenti azt, hogy a közösségi alapokon szerveződő önkéntesség

már nincs jelen a társadalomban, másrészt arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyakorlatban nem választható egyértelműen ketté a közösségi és az egyéni szempontok mentén az önkéntesség. (Zakariás 2016: 22; Hustinx – Lammertyn 2003; Wuthnow 1995) Ráadásul kutatásom feltárja, hogy az egyéni, reflexív keretek között létrejövő önkéntességéből kialakulhat akár kollektív jelenség is. Egy rövid, átmeneti időre ugyan, de az együttműködő egyénekből megszületett a közös, intézményesült keretek között zajló segítség vágya. Ugyanakkor az megállapítható, hogy az általam vizsgált önkéntes jelenség egészére a kortárs viszonyrendszerek közt egyre gyakrabban megvalósuló egyéni indíttatások mentén szerveződő reflexív önkéntesség jellemző. Egy olyan folyamatként értelmezhető a vizsgált önkéntesség, amelyben több, látszólag külön álló, egy-egy ügyre specializálódó önkéntes akció kapcsolódik össze az azt működtető egyének által.

VI. 1. Élettörténeti kontinuitás vagy annak hiánya

Nehéz meghatározni, hogy valaki miért vállal önkéntes munkát, hogyan alakul ki benne a segítségnyújtási szándék, így lehetetlen egy-egy motivációhoz kötni azt. Abban a kutatók között is konszenzus van, hogy több tényező által keretezett jelenségként érdemes elképzelni az önkéntességet. (Cnaan - Goldberg-Glen 1991; Frisch-Gerrald 1981) Hustinx és Lammertyn kutatópáros szerint a motivációk önmagukban eleve nem elégségesek az önkéntesség létrejöttéhez, ugyanis ahhoz segítségnyújtási alkalomra és az egyén életében az önkéntesség lehetőségének megteremtésére is szükség van (Hustinx – Lammertyn 2003: 172). A kutatásokból mára az is kirajzolódott, hogy a megélt társadalmi-politikai-gazdasági kontextus, és az önkéntes egyéni szociokulturális közege alapvetően határozza meg az önkéntesség egészét. (Hustinx – Cnaan – Handy 2010; Zakariás 2018)

A *Migration Aid Debrecen* csoport olyan személyekből állt össze, akik közül néhány személynek volt ugyan némi korábbi tapasztalata a segítség terén, mégis, az mindenkiről elmondható, hogy újdonság volt számukra a menekültek számára nyújtott segítség. Előképként sokaknál egy általános emberszeretet, embertisztelet, az elesettek támogatása, mint alapvető érték jelent meg, amelyet gyakran humanitárius szemléletmódként határoznak meg,¹¹² és amely magától értetődővé teszi azt, hogy az önkéntesek rászorulóknak segítenek. Az emberek iránti támogatói attitűdöt feltételező elképzelésbe egyaránt beletartoznak az emberi jogok, az egyenlőség, az etnikai különbségek tisztelete, egyeseknél a vallási indíttatású erkölcs, és

¹¹² Az önkéntességet legtöbbször indokló attitűdöt Feischmidt Margit hétköznapi humanitarizmus kategóriájaként említi. (Feischmidt 2018:75)

alapvetően az elesettek segítése. „A humanitárius nézőpont az, ami odavitt, az hogy ezek (a menekültek – szerző) emberek és segíteni kell nekik.”¹¹³ „Szerintem minden embernek kötelessége a másikat is embernek tekinteni, és segíteni neki, ha kell.”¹¹⁴ A kiinduló álláspontot egészítette ki az, hogy az önkéntesek a hírekből értesültek, illetve közvetlenül tapasztalták a migrációs hullám hatását, azaz a menekültek nagyszámú jelenlétét a közlekedési csomópontokon és arról is hallottak, hogy más városokban hogyan segítenek egyszerű emberek a menekült-tömegek ellátásában. „Láttam, hogy Szegeden mit csináltak ott az állomásokon. (...) És én akkor már nagyon akartam Debrecenben segíteni.”¹¹⁵ A cselekvésre ösztönző körülmény tehát adott volt, így azok a személyek, akik úgy érezték tudnak és akarnak segíteni, azok bekapcsolódhattak a segítségnyújtásba. „Aztán jött a menekülthelyzet. Egyszerűen annyi volt, hogy hirtelen elleptek minket a hírek, hogy mi a helyzet Magyarországon, hogy menekültügy van és Debrecenbe is jönnek, vagy itt is átmennek, amiből azt olvastam ki, hogy rászorultak ezek az emberek, hogy segíteni kell nekik! Azt is éreztem, hogy ez egy történelmi helyzet, ami most van, nem tegnap, nem holnap abszolút aktuális. Számomra ez egy abszolút természetes volt, hogy menni kell, segíteni kell, és akkor lássuk, hogy hol, mit.”¹¹⁶ A tevékenységbe bekapcsolódók közül sokan belső késztetésről számoltak be. „Úgy gondoltam, hogy valamit tennem kell, ezt diktálta a lelkiismeretem.”¹¹⁷

A reflexív önkéntességre jellemzően egyéni értelmezés zajlott, individuális szempontok mentén artikulálódott a segítő szándék. Természetesen voltak előképek, más grassroots csoportok megvalósítható mintát adtak. Mégis, a bekapcsolódó önkéntesek önreflexivitásuk mentén, egyéni perspektívából fogalmazták meg segítségnyújtási vágyukat. (Hustinx – Lammertyn 2003: 169.) Az egyéni döntések összeadódtak, sokan gondolták hasonlóképpen, hogy szeretnének segíteni és így találtak egymásra a *Migration Aid Debrecen* tagjai.

Robert Whutnow azt hangsúlyozza, hogy a jótékony cselekvéshez vezető egyéni életesemények elbeszélése lényegében a segítő tevékenység indoklásául szolgál (Whutnow 1995). Zakariás Ildikó pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a segítőknél a segítségnyújtás bemutatása nem egy egyszeri cselekvés, egy szituáció ismertetéséről szól, hanem az egyéni élettörténet eseményeinek sorozatába ágyazottan jelenik meg a segítő aktus, és ezzel a beszélő egyéni önkéntes identitása is megfogalmazódik és kinyilváníthatóvá válik (Zakariás 2016: 27).

¹¹³ K. L. nő, önkéntes

¹¹⁴ Z. A. nő, önkéntes

¹¹⁵ Z. E. nő, önkéntes

¹¹⁶ T. Z. nő, önkéntes

¹¹⁷ I. H. nő, önkéntes

A segítő önkéntesek narratíváikban korábbi tapasztalatik és szocializációs mintájuk fényében értelmezik a menekültek segítségét életre hívó helyzetet, ezt támasztják alá, az alább közölt néhány hosszabb interjúrészletek.

A *Romadok* segítő csoportot létrehozó önkéntes, a menekültek segítségének előzményeit neveltetésében és családi háttérében látja. *„Lehet, hogy a speciális személyes háttér az életében egyengette az utamat. A családi környezetem, lelkész családból származom, az édesapám, az egyik bátyám is az. Ők rendszeresen foglalkoztak rászorulókkal, évtizedekig. Tehát én ezt láttam, de én magam nem nagyon vettem ebben részt, de valószínűleg a sorsomat nem kerülhettem el! (...) Egy idő után, viszonylag későn, azzal találtam magam szemben, hogy megszólítanak, hogy nem tudnék-e segíteni itt-ott amott, és addig kerestem másokat, akik tudnak segíteni, hogy végül rájöttem, hogy esetleg én is tudok! Aztán 1-2 éve belefogtam: alapítottam egy segély csoportot, ahol rászorulóknak, elsősorban romáknak segítünk.”¹¹⁸*

A ma pszichológusként dolgozó, korábban szociológiát is tanult önkéntes életében szintén egy szocializált mintaként jelenik meg az önkéntesség. Kisgyermekkorára vezeti vissza a segítő szándék megtapasztalását a családi közegben. *„Az önkénteskedés, az mindig meg volt, középiskolás koromtól kezdve. Ennek a családon belül is meg van a hagyománya, anyukám védőnő, mentálhigiénés szakember, tőle megkaptam az impulzusokat. Kisgyerekként megszoktam, hogy heti egy éjszaka az anyukám nincs otthon, mert a lelki segélyszolgálatnál ügyel – önkéntes alapon. Biztos, hogy ez a minta, az anyukám hatása érződik a pályaválasztásban és az önkéntességben is. (...) Igazából 15-16 éves koromban kezdtem el komolyabban foglalkozni a dologgal, akkor fogyatékkal élőkkel kezdtem önkéntesként dolgozni. (...) Azóta változó, hogy milyen célcsoporttal, de valahol mindig. (...) A szociológiai tanulmányaim alatt én a menekülttáborban voltam önkéntes, másfél évig. 2005-2006 táján volt, felnőttekkel, gyerekekkel, heti többször.”¹¹⁹* Ezt követően teszi hozzá, hogy hogyan csatlakozott a 2015-ös menekülthullám segítői folyamatába: *„Valakitől hallottam, hogy van egy ilyen, és éppen akkor nem voltam sehol önkéntes, és akkor mondtam, hogy na jó, próbáljuk ki! (...) És akkor a nyári menekülthullámmal nagyon intenzíven kapcsolódtam be újra a menekült-segítésbe.”¹²⁰*

A szocializációs minta további fontos elemként merült fel azoknál az önkéntesénél, akiknek vannak gyermekeik. Közülük szinte kivétel nélkül mindannyian beszéltek róla és meg

¹¹⁸ T. Z. nő, önkéntes

¹¹⁹ Z. E. nő, önkéntes

¹²⁰ Z. E. nő, önkéntes

is mutatták gyermekeiknek a menekültek segítségét, és a későbbi, más rászorulókat célzó önkéntességbe többen be is vonták fiatal felnőtt gyerekeiket. *„Szerintem az ember családjának, gyerekeinek is jó ezt a mintát látni, mert lehet, hogy nem most kamasz korban, hanem évek múltán, de szerintem ez beépül valahova, és mintát vesznek majd. Évek múltán lehet, hogy tanulnak belőle valamit, ami meggyőződésem, hogy nem haszontalan. Meg nyilván már most is tanulnak belőle, Ők is profitálnak valamilyen szinten ebből. Mindenféleképpen szociális érzékenységet, kapcsolatrendszert, tehát, hogy látják, hogy ki az, akivel nem érdemes barátkozni, meg ki az, akivel igen. Tehát, hogy nem érdemes a beképzelt, önző, kirekesztő nem tudom én kivel, hanem jobban megtalálják a hangot azokkal, akik szociálisan érzékenyek. Hál'istennek vannak ilyen barátok is, ilyen hasonló családok, és akkor azt látják, hogy jé' hát itt is ez teljesen természetes, hogy az elesettnek segítünk.”¹²¹*

Az önkéntesség nem épült minden segítőnél korábbi tapasztalatokra, voltak olyanok is az önkéntesek között, akik korábban egyáltalán nem vettek részt jótékony segítő tevékenységekben. *„A menekültek segítése volt talán az életemben az első igazi, nagy karitatív feladat, ráadásul igen összetett is, egész embert kívánó, iszonyú fárasztó volt, de mindezzel együtt egy örökéletre szóló élmény, amit nem adnék oda semmiért. Ráadásul nagyon büszkék is voltunk magunkra, jó volt a történelem részese lenni.”¹²²* Ezeknél a személyeknél a jótékonykodás, valamilyen adományozásban való részvétel szerepel előképként, de jellemzően önkéntesként a menekültek segítésekor próbálták ki magukat először. *„Segíteni szerettem mindig, de kifejezetten önkéntes, nem tudom. Hát most a nyáron (2015-ben – szerző) volt ez a nagy munka. Előtte is segítettem, ha kellett bárkinek, de még ennyire sem szervezett formában, nem úgy mint egy önkéntes.”¹²³*

VI. 2. Mindenki abban segített, amiben csak tudott – speciális tudások és élethelyzete szerepe

A *Migration Aid Debrecen* menekülteket segítő önkéntesei egy heterogén csoportot alkottak, amelyben az összeadódó egyéni képességek, speciális tudások mentén szervezték meg a menekültek ellátását. A segítségbe való bekapcsolódásnál fontos előzményt jelentettek a hazai és nemzetközi példák, vagyis azok a médián keresztül megtapasztalt önkéntes mozgalmak, amelyek sokak számára elfogadható, empátikus bánásmódot mutattak fel a menekültek iránt, s

¹²¹ T. Z. nő, önkéntes

¹²² K. G. férfi, önkéntes

¹²³ N. L. férfi, önkéntes

mint ilyenek felhasználható mintaként szolgáltak és cselekvésre serkentették a hazai civil segítőköt. A médiából kiolvashatók voltak a szerepek és a szükséges kompetenciák, így a debreceni önkéntesek közül sokan konkrét tudásukkal jelentkeztek a segítségnyújtásra.

Az akcióteamként összeálló *Migration Aid Debrecen* csoport egy globálisan jelentkező problémára adaptált nemzetközi és hazai szinten kialakított civil választ, amely kipróbált módszer volt a hatalmas tömegben érkező menekültek önkéntes segítésére. Magyarországon pár nap eltelt, amíg a különböző települések önkéntesei kezdtek a szerepükre találni, mégis annak a rövid időnek a tapasztalatai és más országok példája megfelelő előképként szolgáltak. Ugyanakkor a debreceni önkéntesek a lokális keretfeltételekhez igazodva, arra reflektálva, a helyi kontextusba ágyazott értelmezésekkel kiegészülve valósították meg a menekültek segítését.

Az egyéneken és az együttműködésükön múlt tehát a feladatellátás sikere, tőlük függött annak módja, és bár az egyes feladatok „adottak” és jól adaptálhatók voltak, de a megvalósítás, a terepen zajló valódi munkát minden városban más-más tudással rendelkező egyénekből álló eltérő összetételű csoport látta el. *„Hát igazából, csak összedobtuk, amink van, mindent, amit tudunk, és mindenki abban segített, amiben csak tudott.”*¹²⁴

A *Migration Aid Debrecen* a menekültválság idején 10-15 fő „állandó” önkéntessel, további 10-15 alkalmi segítővel és több száz fős civil adományozó, támogató holdudvarral működött. A vasútállomáson segítők többségében középosztálybeli nők voltak, végzettségüket tekintve zömében értelmiségiek. Találunk az önkéntesek közt pedagógusokat, közalkalmazottakat, egyetemi oktatót, orvost, orvostanhallgatókat, szociológus-pszichológust, szociális szférában dolgozókat, de középiskolásokat, egyetemistákat és nyugdíjasokat is. A rászorulókat támogatásának globális tendenciája, hogy főként értelmiségiek és szakmailag érintettek vesznek részt a segítségnyújtásban, és nem volt ez másképp a debreceni menekültek segítésénél sem (Simonovits – Bernát, 2016: 105.). Jelenlétük egyrészt a magasabb társadalmi státuszukból, a társadalmi folyamatokra való rálátásukból, a problémák egzaktabb érzékeléséből eredt, ami a jobb anyagi körülmények között élőknel, a magasabban képzeteknél gyakoribb. (Wilson 2000) Másrészt az önkéntesség anyagi- és/vagy időráfordítást igényel, amellyel gyakrabban rendelkezik ez a társadalmi réteg. Smith domináns státusz modellje szerint azok akarnak és tudnak önkénteskedni, jótékonykodni, akik társadalmi beágyazottsággal és elismert státusszal rendelkeznek. (Smith 1994) Wilson és Musick erőforrás-modellje szerint pedig, az egyén anyagi, társadalmi és kulturális tőkéje előfeltétele az önkéntességnek. (Wilson

¹²⁴ I. H. nő, önkéntes

– Musick 1997) Ugyanakkor kisebb számban ugyan, de az önkéntesek között voltak alacsonyabb iskolai végzettségűek is, amely egyre jellemzőbb trend az önkéntesség körében, és jelzi, hogy napjainkban már nem feltétlenül egy középosztálybeli privilégium a másokat célzó segítségnyújtás. (Van Ingen – Dekker 2011) A menekülteket segítő önkéntesek életkorbeli összetétele vegyes volt, a résztvevő személyek zömében 30-50 év közötti középkorúak voltak, de jelentős számban voltak huszonéves fiatalok is, középiskolai, és főként egyetemi hallgatók.

A menekültek segítése során különböző kompetenciák váltak fontossá. Beszélgetőpartnerem az alábbi interjúrészletben a különböző tulajdonságok jelentőségét emeli ki az egyes feladatok során. *„Voltak olyan önkéntesek, akik nagyon határozottak voltak, és ez is nagyon jó volt sokszor. Meg például az »anyáskodók« nyilván nem tudtak vágányhoz menni. De nekik meg pont az volt a jó, hogy ott kint tudták utána őket (a menekült gyerekeket – szerző) istápolni. Én meg azt nem tudtam volna csinálni, hogy most akkor ott, jaj még egy kis kiflit, még egy kis vizet. Én azt nem tudtam. Tehát mindenki megtalálta a maga személyiségéhez illő feladatot, és amit szeretett is csinálni. Én megörültem volna, ha kint kell maradni, és nem mehetek a vonatok elé. Volt is abban egy izgalom, és biztos, hogy ez is benne van, hogy mikor vártuk a vonatot, és nem tudtuk, hogy mi lesz rajta. Hogy most vajon jönnek, nem jönnek? És hányan jönnek? És volt olyan, hogy egyedül voltam kint, és 60 afgán fiatalembert szedtem le, mert azt gondoltuk, hogy egy se jön. De volt, hogy 4 vagonnyi embert kellett leszedni. Tehát így nagyon változó volt.”¹²⁵*

A menekültek segítése különböző feladatok mentén zajlott, egy részük nem igényelt speciális tudást, vagy kompetenciát, míg más tevékenységet igen. A vasútállomáson történő adományosztás például az előbbi kategóriába tartozott, míg utóbbit jelentette a kommunikáció a menekültekkel, vagy a sérülések orvosi ellátása, de ide sorolható akár az érkező menekültek fogadása a peronon és a távozók felszállítása a vonatra. A hatásos segítségnyújtásnál olyan speciális tudásokra volt szükség, mint az idegennyelv, azon belül is a menekültek anyanyelvének ismerete, az orvosi vagy egészségügyi szakismeret, és hasznos volt a szervezőképesség, a határozottság vagy akár a pszichológiai esetleg szociális szakismeretek. Az ilyen ismeretekkel rendelkező önkéntesek éppen tudásuk alkalmazása miatt kapcsolódtak be a segítő munkába.

A pszichológus-szociológus végzettségű önkéntes szakmai tudásának bevetéséről számolt be egy olyan esetben, amikor egy menekült lány kilátástalan élethelyzete miatt komoly lelki gondokkal küzdött: *„Odajött hozzám, egy 16 éves afgán lány, aki tört angolsággal kérni akart*

¹²⁵ Z. E. nő, önkéntes

tőlem gyógyszert azért, hogy megölje magát. Félrevonultam velem, ami lehet, hogy hiba volt, mert kevesen voltunk nagyon sok emberre, de úgy éreztem ezt most nem lehet itt hagyni. Másfél óras beszélgetésünk volt arról, hogy hogyan találjuk meg a kapaszkodási pontokat az ő életében, amelyek kiutat jelenthetnek. Ez egy 16 éves menekült, bántalmazott lánynál elég nehéz, de én próbálkoztam. Nem tudom, hogy akkor tudtam-e bármit is tenni, csak remélem, hogy kapott egy olyan impulzust, ami miatt tudta folytatni.”¹²⁶

A testnevelés tanárként dolgozó önkéntes sajátos tudása a tömegek határozott irányításában, koordinálási képességében nyilvánult meg, így ő a legtöbbször ezt a feladatot látta el. *„Egy ilyen hajnal (...) a mai napig itt van az agyamban, hogy a pályaudvar bejáratától, amíg mész ki a peronokhoz kb. 150 férfit, ilyen 35-40 közti férfit, kettes oszlopba beállítottam és mondtam, hogy csendbe van mindenki! (...) És együtt megyünk ki a peronhoz és egyedül ott álltam, egy másik önkéntes állt a végén. És ketten voltunk és 150 embert rendeztünk. És odajött hozzám az éjszakai őr (az állomáson őrszolgálatot ellátó személy – szerző), és azt mondta, hogy ezt hogy sikerült megcsinálni?”*¹²⁷

Voltak olyan személyek, akik egyszerre több területen is kompetens segítők voltak. Ilyen volt az egyik önkéntes, aki orvosi végzettséggel rendelkezett, apai ágon arab származású volt, de anyukája révén magyar, illetve Magyarországon született, így mindkét nyelven folyékonyan beszélt. Tehát arab-magyar tolmácsként és egészségügyi feladatok terén is kivette a részét a segítségben. *„A kik ott éjszakáztak azok általában nagyon éhesen jöttek, azoknak nagyon sok problémájuk volt, elsősegélynyújtás, hólyagos lábakkal jöttek, azt kötözködni. Egyedül voltam ott orvosként. (...) Alapvető dolgokat ellátunk megfázás, torokfájás. (...) Ilyen vényköteles gyógyszereket azért nem adunk nekik, mert az felelősség. (...) Volt olyan, hogy mentőt kellett kihívni, hát vagy háromszor-négyszer biztos kihívtam a mentőt.*”¹²⁸

Ugyanígy kettős szerepben voltak a külföldi orvostanhallgatók, akik szintén szaktudásukat és nyelvismeretüket hasznosították a segítség során, annyi különbséggel, hogy nem magyarra, hanem angol nyelvre tudták lefordítani a menekültek mondanivalóit.

A speciális tudások mellett voltak olyan egyéni élethelyzetek, amelyek hasznosnak bizonyultak a menekültek segítségénél. Akadt példa arra, hogy etnikai, kulturális vagy vallási egyezőség volt az önkéntesek és a menekültek között. Erre a jelenségre használja a Fesichmidt – Zakariás kutatópáros a *saming* fogalmát, amely mintegy motiválja az önkéntest a segítőt

¹²⁶ Z. E. nő, önkéntes

¹²⁷ K. J. nő, önkéntes

¹²⁸ A.S. önkéntes

munka létrejöttében (Feischmidt 2018: 72; Feischmidt – Zakariás 2018). A Debreceni Egyetemen évről-évre jelentős számú külföldi diák tanul, nagy számban vannak közel-keleti régióból érkezők. Őket az etnikai, a vallási és a kulturális érintettség különösen sarkalta a segítségnyújtásra, de voltak már hosszú ideje hazánkban élő arab származású önkéntesek is. Számukra a konkrét segítő tevékenység mellett fontos volt a társadalmi előítéletek elleni kiállás és a szolidaritás felmutatása is.

A segítői munka kontextusában a rendelkezésre álló szabadidő egy fontos tényező. (Cohen – Taylor 1976; Clarke et al. 2003) Mivel az önkéntes segítők nagy többsége napközben a munkahelyén dolgozott, felértékelődött azoknak a nyári szünetüket töltő tanároknak és diákoknak a szerepe, akik a menekültek kapcsán napközben felmerülő váratlan teendők és problémahelyzetek megoldását tudták ellátni, így ők speciális helyzetük révén váltak kulcsszereplővé. *„Szeptember első két hetében, amikor még kellett napközben is kimenni (az állomásra), mert akkor már nappal is sokan jöttek és akkor volt olyan, hogy ez munkaidő volt, és más nem nagyon ért rá. Úgyhogy volt olyan, hogy ketten voltunk kint az állomáson.(...) Nekem a munkaidőm rugalmas, én megtehettem ezt, akkor még nem is kezdődött a fix tanítás, még regisztrációs hét volt.”*¹²⁹ *„Én diák vagyok, pénzzel nem tudtam sokkal hozzájárulni, ezért a szabadidőmmel tettem.”*¹³⁰

A segítségnyújtás folyamatában kulcsszereplővé vált az az önkéntes, aki saját tulajdonú üzletét tudta adománygyűjtő pontként és raktárhelyiségként felajánlani, de a helyiséghez való hozzáférése révén az adományok átvételét is ő látta el. Ráadásul egy kölcsönbe kapott furgonnal az adományok szállítását is nagyrészt ő végezte, így a logisztika terén kiemelt szerepe volt. Egy másik önkéntes saját, belvárosi lakásán fogadta az adományokat, igaz ő csak a délutáni órákban, munka utáni időszakban, míg az előbb említett üzletbe egész nap, nyitvatartási időben érkezhettek az adományok. További önkéntesek vettek részt a megmaradt adományok szállításában és a saját lakásukon, vagy garázshelyiségeikben az ideiglenes tárolást is biztosították.

Az egyéni kompetenciák, speciális tudások, és egyedi élethelyzetek összeadódásából egy olyan segítő akciócsoporthoz állt fel, amelyben mindenki egyénileg érezhette magát hasznosnak. A fontos egyéni szerepek miatt többen úgy érezhették, hogy nem egy bárki által elvégezhető feladatot csinálnak, hanem olyat, amiben az önkéntes saját képessége vagy erőforrása az érték, és személye nehezen pótolható, azaz az önkéntes maga válik fontos

¹²⁹ T. Z. nő, önkéntes

¹³⁰ I. H. nő, önkéntes

lánccszemmé a segítség folyamatában. Az egyéni szempontok által dominált reflexív önkéntességre jellemző, hogy a segítség folyamatában az individuuum önmaga fontosságát is megtapasztalja. (Hustinx – Lammertyn 2003) Ezt az érzést különösen a speciális tudású menekülteknek segítők élhették. A kitüntetett szerephez hozzákapcsolódott az önkéntesek azon vélekedése is, miszerint az osztársadalom számára hasznos és értékes feladatot vállaltak magukra. Azaz nem csak egyéni, mikroszinten érezhették fontosnak tettüket, hanem tágabb, makro perspektívában, társadalmi vonatkozásban is úgy vélték, hogy jelentős tevékenységet vittek véghez *„Ez tényleg olyan, hogy végre az ember valami olyasmibe van benne, ami hasznos, ami fontos, ami túlmutat azon, hogy mindennap megcsinálom a megszokott munkámat. Hanem, hogy ez tényleg valami, majdhogynem ember mentés, nem ember csempészés, hanem ember mentés, ezen sorsok, függenek, hogy van-e aki segít nekik, aki szóba áll velük.”*¹³¹ Az egyéni hatásgyakorlás megtapasztalása iránti vágyat Wuthnow az elidegenedés mint társadalmi folyamat mellett kialakuló önkéntesség egy fontos motivációjának tekinti (1995). Azzal indokolja, hogy az állami ellátórendszerek, automatizált intézményi működése mellett az egyénnek kevés alkalma nyílik megtapasztalni saját társadalmi szerepét, a közösségi életre gyakorolt egyéni hatását, így az önkéntességen keresztül a résztvevők megélhették és megtapasztalhatták milyen hatással lenni társadalmi folyamatokra és milyen felelősséget vállalni embertömegek sorsáért. Az általános humanitárius nézőpont, az elesettek segítségének fontossága és korábbi önkéntes vagy jótékony cselekvések tapasztalata tehát kiegészült olyan speciális tudásokkal, amelyek a részvételi szándékot erősítették.

VI. 3. Élményekkel teli segítség mint tapasztalat

A 2015-ös menekültek segítése precedens nélküli volt a vizsgált önkéntesek életében. A két és fél hónapig tartó intenzív önkéntes tevékenység saját élettörténetük meghatározó részévé vált. A történések intenzitása, érzelmi telítettsége mély hatást gyakorolt az önkéntesekre. Bár gyakran tragikus élethelyzetekkel szembesültek, de ezekben aktív, potens szerepet töltöttek be, hiszen segítséget nyújtottak bajbajutott embereknek, és ez feltehetően hozzájárult önkéntes szerepük megéléséhez, így élménytelített életszakaszként értékelték ezt az időszakot.

Sokszor olyan nehéz sorsokat, és helyzeteket ismertek meg az önkéntesek, melyek feldolgozása is komoly feladatot jelentett számukra. *„Hívtak, hogy tolmácsolni kell a kórházban és menjek. Az apuka szír állampolgár volt, a gyereke kómában volt. Elmentem,*

¹³¹ T. Z. nő, önkéntes

persze. Beteg volt korábban is, csak az út miatt sokkal rosszabbul lett, és be kellett vinni a kórházba.. (...) Hát sajnós egyszer reggel hívtak, hogy nagyon rosszul van, a gyereke, jöjjen már be, és akkor haldoklott... Nekem kellett elmondani az apukának, hogy meg fog halni a fia. Mondtam neki, hogy menjen be és búcsúzzon el, mert le fog állni a szíve. (...) Aztán szegény elhunyt.”¹³² A látható sérüléseken túl a súlyosabb betegségekkel, vagy átélt tragédiákkal főként a tolmácsolni tudó önkéntesek találkoztak. Viszont más elbeszélésekből, vagy közvetve, például a gyerekek aszfaltrajzain keresztül a többi önkéntes is találkozott a menekültek életében megjelenő nehézségekkel. „Az egyik szír kisfiú (...) egy olyan aszfaltrajzot csinált, hogy egy ház és felette a bombázó repülő, és bombázza a házukat. És akkor elmesélték a szülei, amúgy ők orvosok voltak, (...) tehát elég magasan kvalifikáltak voltak és elmonda, hogy kellett egyik napról a másikra eljönniük (...) Na, nekem ott kellett félrevonulnom, hogy ne lássák a többiek, hogy bőgök.”¹³³ A traumahelyzetek megtapasztalása végig jellemezte a menekültek segítségének időszakát. „Nekem ez nagyon szörnyű volt akkor. Ismeretlen embereket öleltem akkor meg, amikor láttam a kétségbeesett szempárokat, nagyon sok gyerekeket. Ez szomorúbb és nehezebb volt sokkal, mint mondjuk később a hajléktalanoknak segíteni.”¹³⁴

Az önkéntesek a nehézségek és a nagyon intenzív feladatellátás ellenére lelki feltöltődésként élték meg a segítő munkát, amelyben az egyéni fontosság dominált. Az önkéntesek, mint cselekvő aktorok a megsegített fél számára materiális formában adományokat, és elvont formában, pozitív, immateriális juttatásokat adtak át. Véleményük szerint hozzájárultak a menekültek szenvedéseinek enyhítéséhez. „Ha csak egy gyereknek volt egy nyugodtabb perce azzal, hogy játszottunk ott, vagy, hogy ilyen szappanbuborékot fújtunk nekik, akkor már megérte.”¹³⁵

Az önkéntesek a menekültek felé elfogadást, szolidaritást és valamifajta törődést igyekeztek mutatni. „Ha én érkeznék így egy országba, én is azt szeretném, hogy mosolyogjanak rám. Hogy nekem is azt mondják, hogy örülök, hogy itt vagy.”¹³⁶ A pozitív hozzáállással a menekültek biztonságérzetét is igyekeztek növelni. „Arra gondoltam mindig, hogy ott és akkor abban a pillanatban kapjanak valami jó impulzust. Ne úgy érkezzenek meg egy városba, egy szottyos pályaudvarra, hogy megint valami rossz történik velük, megint úgy fogadják őket, hogy utánuk köpnek meg beszélnek ... Mikor olyan helyekről jönnek el, ahol

¹³² H. I. nő, önkéntes

¹³³ K. J. nő, önkéntes

¹³⁴ M. I. nő, önkéntes

¹³⁵ M. I. nő, önkéntes

¹³⁶ Z. E. nő, önkéntes

*ennél szörnyűbb dolgokat már átéltek, és ők a biztonságot érezzék, és ha csak egy pillanatra is érezzék, hogy itt van lehetőség arra, hogy biztonságba legyenek... hogy itt vannak, akik örülnek, hogyha új, érdekes emberekkel találkoznak, megismerhetik őket. Remélem, hogy ezt sikerült nekik adni, hogy egy kis reménysugarat adhattunk nekik ott és akkor.”*¹³⁷

Többen eufórikusnak mondott élményeket éltek át a segítség során, és életük egyik legszebb időszakának tekintik a 2015-ös menekültek segítésének időszakát. *„Életünk legszebb nyara volt!”*¹³⁸ Ez az álláspont nem csupán közvetlenül a segítséget követően jellemző az önkéntesek körében, de évekkal később is, az élettörténetükbe beépülve emlékezetes momentumot jelent számukra. *„A menekültek segítésének időszaka a legboldogabb nyár volt az életemben. (nevetés) Mindig azt szoktam mondani, hogy nekem a legnagyobb boldogság az életemben az, hogy két gyerekem van. Hogy akkor voltam a legboldogabb amikor ők lettek nekem, tehát a legcsodálatosabb dolog az életemben, hogy meg van a két gyerek, és lehet, hogy ezt hozzá tudnám tenni (nevetés), hogy ez az egyik legboldogabb nyaram volt, vagy időszak az életemben.”*¹³⁹

Az eddig bemutatott, az önkéntesek életében mintegy katartikus élményként megélt, érzelmekkel és rengeteg sikerélménnyel teli önkéntesség hirtelen ért véget 2015 szeptemberében, a déli határzár felépítésével, és annak következtében a magyarországi menekülthullám fokozatos lezárulásával. Az érzelmi túlfűtöttség az önkéntes tevékenység megszűnésében is tetten érhető. A benne résztvevők narratíváiban a tehetetlenség, az üresség érzését, a gyászszerű állapotot hangsúlyozzák, valamint megjelenik az addikció diskurzusa is. *„Igazából szerintem mindenkiben egy hiány volt. Elfogytak nagyon hirtelen a menekültek, tudom, hogy (szeptember – szerző) 15-e kedd volt, és az utolsó vasárnapon én kint voltam az állomáson. Olyan hirtelen lett vége, vasárnap jöttek, de kedden meg már semmi. És nekem rendesen elvonási tünetem volt, így délután 6 körül, hogy most akkor nem kell menni, vagy mi van?!”*¹⁴⁰ *„Mi pedig ott álltunk, tette készen és nem jöttek. Tudtuk, hogy kéne jöjjenek. Ez volt a tehetetlenség.”*¹⁴¹ Az intenzív, napi teendőkkal járó segítségnyújtás bevonódást igényelt és hozzászoktatta az önkénteseket ahhoz, hogy folyamatosan szükség van rájuk és a

¹³⁷ Z. E. nő, önkéntes

¹³⁸ K. L. nő, önkéntes

¹³⁹ H. I. nő, önkéntes

¹⁴⁰ K. G. férfi, önkéntes

¹⁴¹ Z. E. nő, önkéntes

tevékenységükre.¹⁴² „Mikor vége volt az egésznek, akkor az nagyon megviselt lelkileg, mert nagyon hiányzott. Nem tudom, ha pár hónapon keresztül ugyanazt csinálja az ember, akkor rászokik, olyan érzés volt állandóan, olyan mintha az ember úszott volna a boldogságban, minden nap, olyan hormonok, vagy én nem tudom mi, hát boldogság az, hogy segíthetél valakinek.”¹⁴³

Az önkéntesek a vasútállomáson nyújtott segítő tevékenység megszűnését átmeneti állapotnak gondolták, azt hitték, hogy egy bizonyos idő után újra érkezni fognak menekültek, és ismét szüksége lesz a segítő munkájukra. „Hirtelen ért véget, egyik napról a másikra... Mondjuk úgy is jött. úgy ért véget, mint ahogy kezdődött. Csak ott maradt az az üresség. Mindenki próbálta keresni a helyét: eleinte raktárpakolás, adományrendszerezés. Hogy akkor majd biztos, hogy jönnek majd, még vagy két hétig folyamatosan figyeltük a híreket, de nem. De közben tudtuk, hogy jönnek csak nem hozzánk.”¹⁴⁴ A legnagyobb gondot az jelentette a tétlenségben, hogy az önkéntesek tudták, hogy nem a probléma szűnt meg, azaz nem a menekülthullám ért véget, csupán arról volt szó, hogy arrébb tevődött a migrációs útvonal, a Magyarország déli határait felépített határzár következtében az országot elkerülte a nagy tömegű vándorlás.

A menekültek segítése jelentős hatással volt a benne részt vevők életére, személyiségére és alapvetően határozta meg a későbbi önkéntességhez való viszonyukat. „Ezek olyan élmények, amiket nem lehetett kihagyni! A saját határaidat tudtad átlépni ezekben a helyzetekben!”¹⁴⁵

¹⁴² A függőséghez hasonló állapotot jelentő segítségnyújtási vágyat jelöli a kényszeres segítés, a helper-szindróma jelensége. A segítő tevékenységeknél előforduló tünetcsoport speciális, a segítő személyiségében fellelhető problémákra vezeti vissza a segítségnyújtási szándék domináns jelenlétét. Ebben az értelmezésben a segítő maga szorul segítségre, és lelki gondjait vetíti ki és vezeti bele önkéntes munkájába. Ráadásul az elmélet szerint függőségre hajlamos az élet más területén is. Az általam vizsgált önkéntesek személyiségét, esetleges lelki problémáját én magam nem vagyok hivatott megítélni, így disszertációmban nem foglalkozom azzal, hogy a segítőknél esetleg a helper-szindróma tünetei fellelhetőek-e. Csupán azt a megállapítást igyekeztem megtenni, miszerint addikció alakulhat ki egy bizonyos, az egyén számára hasznosnak ítélt tevékenység kapcsán. A témáról bővebben lásd Lefever, Robert (2007) Kényszeres segítés. PTE – Leo Amici 2002 Alapítvány Pécs

¹⁴³ H. I. nő, önkéntes

¹⁴⁴ Z. E. nő, önkéntes

¹⁴⁵ Z. E. nő, önkéntes

A legtöbbször „önismereti folyamatként”¹⁴⁶ aposztrófált segítő tevékenység az önkéntes identitás megélését és megalkotását tette lehetővé. (Zakariás 2018: 31) „*Nem azért voltam boldog, hogy önkéntesként dolgoztam, hanem, hogy tudtam segíteni.*”¹⁴⁷ A segítségnyújtás, mint örömforrás jelenik meg az önkéntesek életében, ami kiegészül annak a kitüntetett szerepnek a megtapasztalásával, amely az önkéntesek segítségnyújtásában nyilvánul meg. „*Az ember tudott segíteni olyanoknak, akiknek tényleg csak mi tudtunk segíteni, tehát ha nem vagyunk, akkor nem segít más, tehát ez nagyon-nagyon jó érzés volt. Az ember azt érezte nem élt hiába, mert tudott tenni valamit.*”¹⁴⁸ Más embereknek segíteni, hozzájárulni a boldogulásukhoz egyedi pozícióba helyezte az önkéntes egyéneket. Mindez amiatt fontos, mert az érzelmekkel átszőtt segítő praxist megelőző motivációkban még nem jelent meg egyik önkéntesnél sem az egyéni hatásgyakorlás utáni vágy. Azonban a menekültek segítésében megtapasztalták azt, hogy hatással lehetnek társadalmi folyamatok alakulására, szerepet játszhatnak egyének vagy csoportok sorsának jobbra fordulásában, azaz megélhették, hogy a társadalom aktív, cselekvőképes, potens tagjai. (Wuthnow 1995) Fontos megjegyezni, hogy az eeffajta tapasztalat a menekültek segítését követő időszakban már motivációként jelenik meg. Az önkéntesek azt is megtapasztalták, hogy a rászoruló segítésének egy közvetlen és egyszerű útja is létezik, amelyet ők maguk tudnak létrehozni és működtetni. A segítségnyújtásban szerzett tapasztalatok a megélt élményekkel kiegészülve a megszerzett kapcsolatokkal és a megmaradt adományokkal együttesen létrehozta azt a civil tőkét, amely a menekültek után más célcsoportok segítésére sarkalta a segítőket. A lelkesedés, az elköteleződés és ezzel együtt az egyén számára értékesnek tekintett cselekvés végzése fontos motiváció-fenntartó eleme az önkéntes cselekvéseknek. (Mészáros – Kostyál – Mester 2011:46.)

Az interjúkban visszatekintő önkénteseknél gyakran valamiféle kezdőpontként, mérföldkőként tűnik fel a menekültek segítésének tapasztalata. „*Már a menekültek segítése előtt is megkezdődött valami az én életembe, de a volumenét tekintve az volt az, ami elindított, kezdőlöketet adott. Én hamarabb is tevékenykedtem, nem sokkal hamarabb, nekem ez belepasszol egy nem sokkal korábban elindult sorozatba. Annak volt a kezdőpontja, hogy azt láttam, hogy szervezeten lehet és érdemes segíteni, hogy jó, hogy milyen jó, amikor sokan*

¹⁴⁶ A legtöbb narratívában megjelent az önismereti dimenzió. K. L. nő, önkéntes: „*Ez az egész az önismeretről szól!*” K. J. nő, önkéntes: „*Például nekem hatalmas nagy önismeret volt.*” T. Z. nő, önkéntes: „*Úgy jellemezném, hogy egy önismereti tevékenység volt.*” Z. E. nő, önkéntes: „*Nagy önismereti utazás volt kilépni a komfortzónából.*”

¹⁴⁷ N. L. férfi, önkéntes

¹⁴⁸ T. Z. nő, önkéntes

vagyunk, és meg van szervezve, hogy a kapcsolatok építése, hogy a hivatalokkal hogyan lehet ebben együttműködni, vagy, hogy kell. Egy ilyen rendszerépítésben volt kiindulópont nekem. Ez tudtam folytatni, ezt tudtam átvinni más segítségi akciókba.”¹⁴⁹

Az önkéntes identitás része a sorsfordító szerep megélése, és ez készítheti az újabb segítő tevékenységekre az önkénteseket, ahol ismét ilyen történéseket élhetnek át. Ilyen eset volt például egy szegény sorsú családnak nyújtott segítség, amelynek következtében a családl kiemelt gyerekek az önkéntesek munkájának köszönhetően visszakerültek a családba. *„Az, ha megoldasz valamit, az egy óriási sikerélmény. (...) Sz.G.-t megkereste a sápi család, ahonnan kiemelték a nyolc gyereket a lakáskörülmények miatt. (...) Nem vicc, hét nap alatt összejött a lakás teljes berendezése. A Sz.P. aki a MigAidben segített nekünk egy konkrét konyhabútort vásárolt a Praktikerben, az összes többi az használt bútor volt. (...) Jött a furgonnal a haverom, a bútorokat oda bepakoltuk, nem tudom hány kocsival vittük a cuccokat és kompletten berendeztük a pecót, és eltelt három hét és visszakerült az összes gyerek. (...) Az, hogy ilyen teljesen lehetetlennek tűnő vállalkozások így létrejönnek, mármint abból a szempontból, hogy volt annyi felajánló, volt egy furgonos ember, voltak rakodó emberek.*”¹⁵⁰

Az átélt érzelmek szintén a további önkéntességet motiváló tényezőként értelmezhetők, a büszkeség, a sikerélmény, a boldogság éppúgy motiválta az önkénteseket, mint az üresség érzése, a hiány, a gyász és a düh. (Flam- King 2005; Mikecz 2020/a: 115-116)

Az önkéntesek egyéni speciális tudása, amely a menekültek segítésekor fontos motivációs elem volt, mint az orvosi ismeretek és a nyelvtudás, a hazai rászorulóknak segítésekor már nem voltak meghatározók. Ugyanakkor speciális tudássá vált az egyéni élettörténetben a menekültek segítségének tapasztalata, amely beépül a későbbi önkéntes praxisokba. Az informális segítségnyújtás szervezésekor, a rászoruló szegény családok, a hajléktalanok segítésekor, a koronavírus járványt övező szolidaritásnál hasznosul mindaz a segítségnyújtásban szerzett tudás, amit a 2015-ös menekülthullám során elsajátítottak a résztvevő önkéntesek. Az adománygyűjtés formájában, a mobilizációban, a segítségnyújtás jellegében mind-mind előképül szolgált a menekültek segítése. Az utilitarista megközelítés szerint, az önkéntesség során haszonhoz jut az egyén, és a megszerzett haszonnal az önkéntes közvetett módon az élet más területén – a munka, a társadalmi beilleszkedés, mentális és fizikai egészség – is javakat szerezhethet. (Hustinx – Cnaan – Handy 2010; Wilson 2000) Ebben az esetben haszonként jelenik meg a menekültek segítségének tapasztalata, amely más önkéntes

¹⁴⁹ T. Z. nő, önkéntes

¹⁵⁰ K. L. nő, önkéntes

tevékenységekben nyilvánul meg. Az önkéntességet megalapozó és létrehozó egyéni élethelyzetek, tapasztalatok és értelmezések összetett struktúrát alkotnak, amelyben nehezen választhatók szét a különböző motiváló erők, és még kevésbé nevezhető meg egzakt módon az egyes elemek súlya a segítségnyújtás kialakulásában.

Ebben a fejezetben a menekültek segítségét életrehívó attitűdök vizsgálata után végigkövettem, hogy a menekültek segítségének intenzív élményekkel teli időszak, hogyan hat az egyéni önkéntes identitás erősödésére, és hogyan válnak ezek a tapasztalatok motivációvá az újabb önkéntes segítő cselekvések felvállalásánál. Az átélt élményekre, érzelmekre való hivatkozás, a „jó érzés segíteni” toposza az újabb és újabb önkéntes tevékenységeket indukáló tényezőként jelenik meg. A beszélgetőpartnereimmal készített interjúk egyik meghatározó vonása a 2015-ös menekültsegítő akció felelevenítése, amely döntő fontosságú élményanyagot jelent máig a résztvevők számára. Erre épülnek az újabb segítő munkák, amelyek bemutatásával igyekeztem árnyalni az önkéntesség új motivációit.

VII. „Arra ébredtek, hogy már megint egy újabb Facebook csoportban találok magam!” – Az online tér és az önkéntes szerveződések

A disszertációm eddigi fejezeteiben is többször foglalkoztam már az önkéntes szerveződések internethez és kiváltképp a közösségi médiához kapcsolódó jellemzőivel, hiszen a kortárs önkéntességben jelentős szerepet kapnak a digitális technológiák által nyújtott lehetőségek. Megkerülhetetlen ennek a területnek és jelenségnek a bővebb kifejtése, és elemzése, amelyet a most következő fejezetben fogok véghez vinni.

A társadalmi részvételi formák, közösségi kezdeményezések online szerveződése a 21. század második évtizedében közismert jelenség. Christine Hine mutat rá, hogy kortárs világunkban mindennapjaink szerves része a virtualitás, amely kulturálisan beágyazott és amely azonosítható, „kézzel fogható” hétköznapi gyakorlat. (Hine 2015 idézi Lajos 2016:833.) Nem csupán része az életünknek az online szféra, de az *interkonnektivitás* azaz a *kölcsönös összekapcsoltság* érájában, kapcsolatba léphetünk és kapcsolatot tarthatunk fenn tőlünk fizikai és szimbolikus értelemben véve távol létező egyénekkel, intézményekkel, társadalmi kezdeményezésekkel és hálózatokkal. (Fehér 2015: 31) Éppen ezért nem meglepő, hogy a civil társadalmi szerveződések, az önkéntes cselekvéseket megvalósítók intenzíven használják az online színtereket, főként a közösségi média nyújtotta lehetőségeket. Mindez még jellemzőbb az informális szerveződések esetében, ahol a szervezeti háttérrel helyettesítheti például a Facebook platform. Az általam vizsgált önkénteseknél a használat elsősorban a közösség szervezésére, az adományok és önkéntesek mobilizációjára, valamint az adminisztratív és operatív feladatok ellátására terjed ki.

Az online szféra, azon belül is a közösségi média legelterjedtebb platformja, a Facebook ontológiai értelemben véve kulcsfontosságú az általam vizsgált önkéntes jelenség számára. A Facebook az a színtér, ahol a kutatásba vont önkéntes kezdeményezések létrejönnek, szerveződnek és működésük jelentős része is ide köthető. Az önkéntesek saját ismeretségi körük, és ismerőseiken keresztül távolabbi, közvetett kapcsolatok mozgósításával igyekeznek támogatókat toborozni. Kihhasználva a platform különböző opcióit informális formában is képesek szervezett keretfeltételeket teremteni és egy hivatalos szervezet működéséhez hasonló rendszert létrehozni. Emellett az online helyek fontos felületét jelentik az önkéntes csoport legitimációjának, azaz a külvilág felé történő kommunikációnak. A social media oldalakon az önkéntes csoportok meg tudnak jelenni, fel tudják mutatni tevékenységüket, reprezentálják a különböző segítő akciókat. Képi, videós vagy írásos beszámolók formájában az online felületeken bemutatják az egyes jótékony eseményeket. Mindez legitimációs eszközként

szolgál, alátámasztja és bizonyítja az önkéntesek tevékenységét. Az események online dokumentáltsága kulcsfontosságú a jótékony szerveződéseknel, kiváltképp az általam vizsgált, informális csoportok esetében, ahol a formális keretek híján szinte kizárólag ezek a szöveges és képes anyagok igazolják az önkéntesség megvalósulását, és ezáltal bizonyítják az önkéntes csoport munkájának relevanciáját, fölmutatják annak hasznosságát. Ezek a fotók, mozgóképek vagy írásos anyagok gyakran az adományok célba jutását rögzítik, ami igazolja, hogy az önkéntesek odaadták az adományokat az adott célcsoport tagjainak, azaz a rászorulóknak. Az adományozók és támogatók felé szükség van a bizalomépítésre, és az önkéntesek mozgósítása miatt is szükség van a jótékonyosság létrejöttét bizonyító beszámolókra, amelyek így újabb jótékony cselekvéseket alapozhatnak meg. A folytonosság és az informális működés fenntartása érdekében nélkülözhetetlen, hogy az önkéntesek ilyen formában is visszacsatolást nyújtsanak a segítség terepéről. Ezeken a beszámolókon gyakran szerepelnek az önkéntesek is, így a lencsevégre kapott adományozás során vizuálisan is megjelenhet a jótékonyosság megélésének pillanata, ezáltal ezek az ábrázolások az önkéntes identitás felmutatásának eszközévé válhatnak. Az online térben létrejövő, szerveződő vagy megvalósuló önkéntesség a 21. század elejétől kezdődően fokozatosan elterjedni látszik. Whittaker kutatótársaival online, virtuális, digitális vagy e-önkéntességként nevezi a segítség azon típusát, amikor az önkéntes tevékenységét részben vagy egészben távolról, a digitális technológiák által közvetítve fejt ki. (Whittaker et al. 2015 idézi Gyorgyovich 2021: 24-25)

Az internet az elmúlt három évtizedben széles körben, szinte mindenki számára elérhető információforrássá, valamint az egyének közti együttműködést lehetővé tévő eszközzé fejlődött. (Mikecz 2020/a:64) A közösségi média napjainkban tehát alapjaiban határozza meg a kortárs társadalomszerveződéseket. Kérdésként merülhet fel, hogy beszélhetünk-e arról, hogy átalakulóban van a szolidaritás, az önkéntesség tere? Milyen új elemeket, lehetőségeket és jelenségeket ad a jótékony szerveződéseknek az online világ? Tekinthető-e az online aktivizmus a segítségnyújtás egy formájának? Hogyan segíti az informális szerveződéseket a virtualitás? Ezeket a kérdéseket igyekszem körül járni a következőkben, az eddigiekben felvázolt segítségnyújtási formákon keresztül, valamint az általam vizsgált önkéntes csoportok online tevékenységének bemutatásával.

VII. 1. A közösségi média és az internet szerepe az önkéntesek tevékenységében

A 2015-ös migrációs hullám során, az online felületek és az offline részvétel közti kölcsönhatás hazánkban korábban nem látott módon jött létre a menekülteket segítő önkéntesek körében. Az online szféra szerepe oly mértékben volt meghatározó, hogy nélküle – csupán az offline térben

szerveződve –, nem valósult volna meg átfogó, országos hálózati formában a segítségnyújtás. (Bernát – Kertész – Tóth 2016:303) Ez a sajátosság a *TMSP* elmélettel írható le, amely szerint bizonyos jelenségek koordinálásánál kulcsfontosságúak az online tér nyújtotta lehetőségek, ami azt jelenti, hogy az adott esemény olyan formában nem jött volna létre, ahogy a digitális technológiák, és például a közösségi média funkciói lehetővé teszik azt. (Kraut 2010; Shneiderman, 2011) Az elmélet szerint az internet nem csupán felületet és infrastruktúrát biztosít a korábban is létező közösségek számára, hanem a technológiai a közösségi szerveződés alapjait meghatározó és strukturáló „aktorként” van jelen. (Dalota – Schrape 2014; Shneiderman 2011; Mikecz, 2007; Kraut, 2010) Ettől eltérően a digitális technológiák szerepét az emberi kapcsolódást megerősítő tényezőként értelmező állítások szerint csupán hatott, de nem alakította az online szféra az egyének közti kooperációt, az önkéntesség megvalósulását. A technológia nyújtotta lehetőségek országos és nemzetközi szintű civil együttműködésre történő innovatív alkalmazása, azaz a kommunikációs csatornák kiaknázása és annak újszerűsége tehát relatív, mert egyes kutatók szerint „csupán” annyi történt, hogy a grassroots önkéntes csoportok az információáramlás közösségi média adta lehetőségeit kamatoztatták tevékenységük során. Ez az elmélet szerint, hasonlóan bármely más kezdeményezéshez vagy „üzlethez”, az önkéntesek bevetették saját és – a megosztások révén – ismerőseik és ismerőseik ismerőseinek kapcsolatrendszerét az önkéntes tevékenység megvalósulása érdekében. (Kaun – Uldam, 2018.).

Írásomban amellettt érvelek, hogy nem csupán alkalmazták az önkéntesek az online szféra adta lehetőségeket, hanem alapvető szervezőerőként, tevékenységüket befolyásolta az internet, a közösségi média és a digitális technológia. A helyzetet ugyanúgy értelmező önkéntesek – hasonlóan az ország több pontján létrejövő önkéntes kezdeményezéshez – az online szintéren találtak egymásra. Az interneten történő kapcsolatba lépés alkotta meg a debreceni *Migration Aid* segítő csoportot is. Itt tudtak összekapcsolódni a Debrecenben segíteni vágyók, az adományozni szándékozókval és itt léphettek kapcsolatba egymással a különböző városokban működő grassroots önkéntes csoportok is. Az internet, és a digitális szféra mint társadalomformáló tényező jelent meg, és alapjaiban határozta meg az általam vizsgált önkéntes jelenség működését. A debreceni menekülteket segítő önkéntesek esetében láthatjuk, hogy a virtuális tér nem csupán infrastrukturális alapot biztosított, hanem az internet adta lehetőségek aktívan alakították és befolyásolták az önkéntesek tevékenységének természetét is.

Az internet közösségi média felülete négy területen játszott kulcsszerepet: (1) az önkéntes csoport megalakulásában és működésében; (2) a mozgósításban, az önkéntesek bevonása és az adománygyűjtés terén; (3) a segítségnyújtásban résztvevő szereplők közti

kommunikációban, lokális és országos szinten, lehetővé téve a valós idejű információ áramlást, a menekültek koordinálását, a tapasztalatcsere és jógyakorlatok megosztását, (4) az önkéntesség fontosságának kifelé történő egyéni és közösségi szintű kommunikálásában, megjelenítésében és hangsúlyozásában.

Az önkéntesek az online közösségi média felületek közösség-szervező funkcióit adekvát módon alkalmazták az önkéntesség hálózatos megszervezésére, a tapasztalatok megosztására, valamint a menekültek eligazítására. Bár közösség nélkül jött létre a szerveződés, a rendelkezésre álló Facebook felület mint infrastrukturális háttér lehetőséget teremtett arra, hogy az azonos témában kommunikáló egyének saját interpretációinak összeadódásából csoport szerveződjön.

„Nagy szerepe volt a Facebooknak nem kellett telefonálni drága pénzért. Na meg az adománygyűjtés, vagy segítségkérés, elég hatékony volt. Ha az ember fél óránként megosztja azt a posztot, akkor lehetett érezni, hogy többen hoznak dolgokat. Ha kihagytál egy fél napot, akkor nem hozott senki. (...) és ezt kellett aktualizálni, hogy ma víz kell, holnap alma, vagy ezt, vagy azt ne hozzatok, mert van, és mivel nem nagyon volt raktárunk, fontos volt, hogy ne legyen felesleges adomány.”¹⁵¹

A célzott online adománygyűjtés, illetve az önkéntes segítők toborzásának praxisa alkalmas segítségnyújtási módszernek bizonyult, amelyet az önkéntesek későbbi gyakorlatukban is előszeretettel alkalmaztak. A *Kind People*, a *Romadok*, a *Tarnabod* és *Mi* csoportok évek múltán is rendszeresen alkalmazták ezt a gyakorlatot, amikor konkrétan meghatározott adományok gyűjtését végzik egy-egy rászoruló egyén, család vagy közösség részére. Az általam vizsgált kortárs informális önkéntesség esetében az online platformok, a közösségi média mellett, hogy kommunikációs eszköz, a segítségnyújtást meghatározó, alakító tényezőként is jelen van. Természetesen nem tudjuk, hogy az internet és a közösségi média nélkül hogyan szerveződött volna meg a menekültek segítése, vagy milyen formákban valósult volna meg a koronavírus járványt kísérő társadalmi szolidaritás, és azt sem világos, hogy hogyan nézne ki a rászoruló csoportok számára szerveződő jótékonyosság. Azonban azt állíthatjuk, hogy például a menekültek segítése, olyan formában nem jöhetett volna létre, ahogy az online színtér, a hálózatba kapcsolt okoseszközök, és a közösségi média, használatával lehetővé vált. A spontán megalakuló grassroots önkéntes csoportok számos olyan sajátosságból építkeztek, amelyeket az online felületek nyújtottak a számukra és ezek alapvetően határozzák meg a segítség keretrendszerét. Ilyenek voltak: az egymást korábban nem ismerő emberek

¹⁵¹ K. G. férfi, önkéntes

együttműködése, a bekapcsolódó önkéntesek közti valós idejű kommunikáció, az igények pontos kielégítésére szabott gyors adományozás, a menekültek családgyesítési akciói, az informális működés lehetősége, vagy később a koronavírus idején az érintkezésmentes segítségszervezés biztosítása.

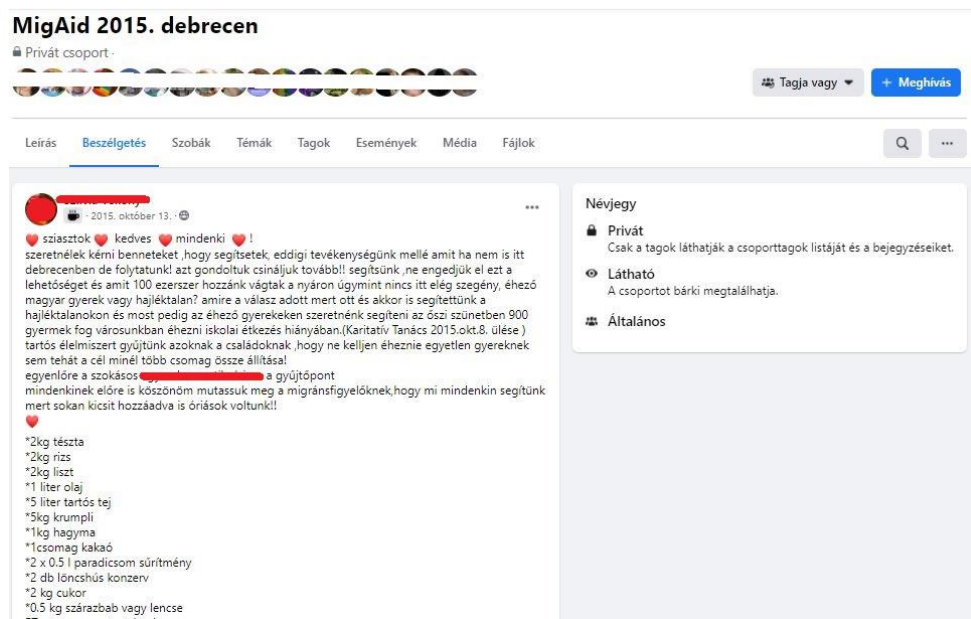
Az online szféra meghatározó és társadalmi folyamatokat alakító szerepe megnyilvánul abban is, ahogyan a menekültek, más rászoruló, vagy épp a koronavírus során az informális önkéntes csoportok a szervezethez terén és a működés módjukat tekintve hasonlatossá váltak a hivatalos, intézményi háttérrel rendelkező civil szerveződésekhez – vagy olykor meg is haladják azok hatékonyságát. Ez merőben új tapasztalatot jelentett a hazai önkéntes szférában, hiszen az intézmény nélküli lét, az informalitás a korábbi praxisokban rendszerint spontán szervezethez jelentett. (Mikecz 2020/b) A menekültek segítése, a *Szabadfogas* akció, egy-egy rászoruló család számára tételesen megszabott javak gyűjtése, vagy a koronavírus kapcsán az orvosok étellel való ellátása olyan spontán létrejött, de részletesen megszervezett és koordinált önkéntes tevékenységek voltak, amelyeket informális csoportok bonyolítottak le. Az intézményes kereteket a közösségi média platformja helyettesítette, amely teret adott a folyamatos és közvetlen kommunikációnak, így a koordináció és a szervezés tereként működött. (Rennick 2013 idézi Mikecz 2020/a: 67) Úgy vélem, az általam vizsgált informális csoportok számára a szervezethez teret lehetővé az online platformok használata. Az online terek szabad és ingyenes kommunikációs csatornái a civil tőke megnyilvánulásainak és áramlásának is. Az önkéntességről szóló tudás, innovatív segítségnyújtási ötletek, az önkéntes akciók *know how*-ja, a rászorulókról szóló információk és az adományozók felajánlásai egyaránt áramlanak a különböző Facebook csoportokon keresztül. Ez a kommunikációs áramlat az, ami kialakítja az önkéntes segítő akciókat és amelyen keresztül megszerveződik egy-egy újabb segítségnyújtás.

VII. 2. Facebook csoportok – megalakulások és fennmaradások színtere és a koordináció eszköze

A *Migration Aid Debrecen* Facebook csoportját a menekülthullám fokozódásakor, 2015 nyár elején a budapesti *Migration Aid* egyik önkéntese hozta létre, annak hatására, hogy a fővárosi menekülteket segítő csoportok Facebook felületein érdeklődtek debreceni önkéntesek a segítség lehetséges módjáról és felajánlották, hogy helyben szívesen megvalósítanák a *Migration Aid* módszerét. A Facebook csoport online felületét sorra megtalálták a segíteni, adományozni, támogatni vágyó debreceni civilek és ezen keresztül alakult ki a menekültek segítése. A közösségi média felülete, a Facebook platform funkciói biztosították a segítő szerveződé-

formális keretét is. Eleinte csak egy laza kapcsolati formát jelentett, amely lehetővé tette a szerveződés individuális és informális jellegének megvalósulását. A kortárs társadalmi szerveződések sajátja, hogy az online belépés pótolja vagy egyenértékű a „valós” csatlakozással (Mikecz, 2007: 79.). Így volt ez a menekültek segítő szerveződésnél is, ahol az informális önkéntes csoport tagsága a vasútállomáson végzett önkéntes munkában és a Facebook csoporthoz való csatlakozásban nyilvánult meg.

A menekültek segítségét követő időszakban A *Migration Aid Debrecen* önkéntesei közti online kapcsolat és az azokból megalkotott Facebook csoport mint virtuálisan létező entitás jelentette azt a kiinduló pontot, ami a tagok közös segítségnyújtási szándákát segítette. A *Migration Aid*-ből alakuló *Street Aid* formáció, a *Bike Maffia* csoporthoz és a *Karitatív Testülethez* történő csatlakozás egyaránt a *Migration Aid Debrecen* Facebook csoportján keresztül szerveződött. A Facebook csoportbeli tagság a menekültek segítségét követő időszak önkéntességénél mintegy meghívóként szolgált az újabb kezdeményezésekhez.

5. ábra Az újradefiniált önkéntesség: a menekülteknek segítő önkéntesek új célcsoportnak gyűjtenek a korábban bevált módszerrel, online adománylistával

A menekültek segítségét követő átmeneti, liminális periódusban lévő informális önkéntesség számára a közösségi média funkciói lehetővé tették azt, hogy kapcsolatban maradjanak egymással a segíteni vágyók, az önkéntességre nyitott egyének és az adományozók. Ennek következtében alakulhattak ki további segítő akciók.

Eleinte a *Migration Aid Debrecen* csoportba kerültek be az újabb segítségnyújtási lehetőségekről, adománygyűjtési felhívásokról szóló posztok, és ide érkeztek az adományozók további felajánlásai. Ezekből a bejegyzésekből és adományfelajánlásokból született meg a *Kind*

People, a *Szabadfogás* akció és ebből a csoportból merít éveken keresztül a *Romadok*, a *Tarnabod és Mi*, és az *Etesd a dokit* kezdeményezés is. Az újabb segítségnyújtási kezdeményezéseknek egy bizonyos támogatottsági pontot elérve természetesen önálló Facebook csoportot vagy oldalt hoztak létre az önkéntesek, de a segítők és adományok mobilizálásában kulcsszerepet kapott a Migration Aid Facebook felülete. A kutatásom során megfigyeltem ezt a folyamatot, hogy hogyan jön létre egy korábbi kezdeményezés működtetőiből egy újabb, másik társadalmi ügyet szolgáló formáció. Az új csoport nem csak új önkénteseket és adományozókat szólított meg, hanem bevonta a korábbi csoport segítőt és támogatóit is. A vizsgált kezdeményezések tagsága közt ebből fakadóan nagy átfedés tapasztalható. Fontos megjegyezni, hogy az újabb csoporthoz való csatlakozással a korábbi csoport tagsága nem szűnik meg. Az egyik önkéntes a különböző segítségnyújtási akciók és felkarolt társadalmi ügyek körül kialakuló Facebook szervezkedésre utalva ezt nyilatkozta: „*Arra ébredek, hogy már megint egy újabb Facebook csoportban találom magam.*”¹⁵²

Mivel a csoportokból újabb csoportok születnek, az önkéntesek civil tőkéjüket tovább mobilizálják más rászorulóknak segítségének érdekében, joggal merül fel a segítő tevékenység „elaprózódásának” veszélye. Mindez azért nem következik be, mert egyéni szinten laza elköteleződést igényel a csoportban való részvétel, nincsenek kijelölt feladatok, csupán annyival járul hozzá a közös akciókhoz egy-egy segítő vagy adományozó, amennyivel tud és akar. Ebből fakadóan lehetőség nyílik egyfajta csoportközi kontinuitásra, éveken keresztül fennálló hasonló önkéntes tevékenység működtetésére. Fenntartható, és jól beépíthető a mindennapokba egy Facebook csoport tagjaként részese lenni egy önkéntes kezdeményezésnek. A csoporttagság alacsony anyagi- és időráfordítással jár, és könnyű adaptálhatósága miatt lehetővé teszi a laza, de hosszú távú részvételt. A tagság nem jár komolyabb felelősséggel és kötelezettséggel és lehetőség van az alkalmasszerű aktivizálódásra is, de ennek hiányában is az informális önkéntes kezdeményezés érvényes tagja maradhat az egyén. Felmerülhet, hogy a sok csoportba tartozás passzivitást eredményez és a csoporttagok egy része legfeljebb csak *lurker*, azaz megfigyelő pozícióból szemléli az eseményeket. Tapasztalataim szerint az egyik önkéntes akciót támogatók gyakran részt vesznek az újabb ügy kapcsán kialakuló önkéntességben, az öt évet felölelő kutatásomból kiderült, hogy a menekülteket segítő önkéntesek szervezték meg később a debreceni hajléktalanok étel- és ruhaadományait, mélyszegénységben élő gyerekek beiskolázását segítették, és támogatták a

¹⁵² K. L. nő, önkéntes

koronavírus kapcsán a kimerültség állapotába került kórházi dolgozókat. Mindezt pedig szinte témakörönként különböző Facebook csoportokon keresztül valósították meg.

Ezt a működésmódot, a laza elköteleződést hosszú távon fenntartani képes informális önkéntes jelenségként határozom meg. Úgy tűnik tehát, hogy a szakirodalomban végigvezetett kevés kötelezettségből fakadó rövidtávú részvételi hajlandóság az általam vizsgált önkéntesség esetében nem mondható el. Sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy éppen az említett jellemzők mentén alakítható ki a hosszútávú részvétel, amelyet eddig rendszerint a kollektív formális és szervezett önkéntesség sajátosságaként tárgyalt a szakirodalom. (Batson et al 2002; Wuthnow 1995; Hustinx – Lammertyn 2003; Feischmidt 2018: 71) Az általam megvizsgált segítő tevékenységek esetében a digitális technológiának nem csupán a szerveződés működését támogató, de annak megvalósulását jelentősen befolyásoló hatása mutatkozik meg abban is, hogy az online felületek adta lehetőségek következtében egy új típusú önkéntességi forma jön létre. (Mikecz 2007: 73; Kraut, 2010; Shneiderman, 2011) Éveken át, kevés kötelezettséggel, de folyamatos önkéntes tevékenységekkel megvalósuló informális önkéntesség ez, amelyben kulcsszerepet kap a folyamatos információáramlás és kapcsolattartást biztosító online színtér. A digitális technológiának köszönhető *interkonnektivitás*, azaz a kölcsönös összekapcsoltság állandó jelenlétet, folyamatos elérhetőséget és ezáltal a kapcsolattartás kimerevített, időtlen és folyamatos formáját teszi lehetővé. Mindez kedvezően hat az informális szerveződések működésére. Az állandó jelenlét, az elérhetőség, a kapcsolattartás, az adománygyűjtés, a felajánlások fogadása és a segítőhelyzetek keresése tekintetében is folyamatosságot mutat.

Értelmezésemben sokkal kevésbé különálló akciókként, mint inkább egy összekapcsolódó hálózatként, önkéntes láncolatként, egymásra fűződő projektekként, egy új típusú civil társadalmi szerveződés jelenségeként kell tekintenünk a vizsgált kortárs informális, egyéni szempontok és döntések mentén zajló önkéntességre. Az informális szerveződések jellemzője a volatilitás, azaz az a típusú nehezen körülhatárolható, könnyen felbomló tulajdonság, amely a laza kapcsolódásból és az egyénektől elvárt alacsony kötelezettségekből ered. Nincsenek kimondott vezetők, nem határozhatók meg egyértelműen a tagok sem, mert az összetétel folyamatos változásban van, hiszen könnyű belépni és lecsatlakozni az adott csoportról. Ráadásul a lazább elkötelezettség miatt széles körben tud mobilizálni önkénteseket, akár olyanokat is, akik jelentősebb kötelezettséget nem kívánnak vállalni, amit gyakran a hagyományos, intézményes keretek között működő formális civil szerveződések elvárnak. A Facebook csoport lehetővé teszi, hogy a puffridőszakokban, az egyes önkéntes akciók közti feladatok és események nélküli periódusokban is megmaradjon a kapcsolat az önkéntesek

között, ami a hosszútávú részvétel lehetőségét adja. Mindezen jellemzők tehát egy új aspektusát mutatják a kortárs, reflexív önkéntességnek.

VII. 3. A valós idejű kommunikáció mint kulcselem

A digitális hálózatok egy-egy funkciója kulcsfontosságúvá vált a migrációs hullám idején. A mobileszközök ugyanis lehetővé teszik az azonnali hozzáférést az online kommunikációs csatornákhöz, és az információközvetítést. (Fehér 2015:33) A menekülteket segítő országos önkéntes hálózat tagjai folyamatosan információt cseréltek egymás között a menekültek számáról, az adott csoport összetételéről annak érdekében, hogy a tömegek Magyarországon belüli útvonala mentén lévő önkéntes csoportok felkészülve fogadhassák az érkezőket. Debrecenbe rendszerint Budapestről érkeztek menekültek. A fővárosban vonatra szállt csoportokról az ottani önkéntesek pontos információkat tudtak adni a debreceni segítőknek, akik a két és fél órás vonatút alatt felkészülhettek az érkező tömeg igényeire. *„Tehát az internet szerepe alap volt, azon ment minden infó, millió cset ablak volt, külön az egyes városokban lévő önkéntes csoportoknak, és akkor azon belül friss infók mentek, hogy hány embert tettek vonatra, tudtuk, hogy jön 5 vagyonnyi kb. 400 ember, ahhoz kellett víz, kaja. És akkor gyorsan beszereztük, míg ideértek. Kiraktuk Facebookra délután, hogy este 8-ig mire lenne szükség, és összejött. Hihetetlen volt ez a felület, mármint a Facebook, megtapasztalni, hogy milyen ereje van.”*¹⁵³

Az önkéntes csoportok közt működő, valós idejű információmegosztás mint gyakorlat kulcsfontosságú volt abban, hogy nagyobb kapacitású raktár hiányában célzott adományok érkezzenek az önkéntesekhez. (Kaun – Uldam, 2018.) Fontos volt továbbá abban is, hogy a speciális igényeket kielégíteni tudó önkéntesek időben értesüljenek részvételük szükségességéről. Például, ha várhatóan több sebesült volt az érkező menekültek között, akkor orvosi szaktudással rendelkező önkéntest igyekeztek mozgósítani, vagy ha feltehetően különlegesebb nyelvjárást ismerő önkéntes tolmácsra volt szükség, akkor tudtak neki előre szólni, hogy menjen az állomásra, mert szükség lesz rá két és fél óra múlva.

Emellett a rendőrség és a MÁV munkatársait is az önkéntesek aktuális útinformációira támaszkodva készültek fel az érkező tömegek fogadására. *„Akkor egyszer valami nagy meccs volt pesten, a keletit elkezdték kiüríteni. És akkor hirtelen több száz embert küldtek Debrecenbe. Külön vagonokat adtak nekik. De nem szólt senki hivatalosan az állomáson az igazgatónak, senki nem tudta. És akkor jött a hír telefonon ilyen 'útinfó' Messenger csoport, 2-en voltunk*

¹⁵³ Z. E. nő, önkéntes

Debrecenből, 1-1 ember Ceglédre, Szegedre és páran Pestről voltak ebben benne. Nekem volt internet a telefonomon, hozzám jött a hír. Nagyon sokan jöttek, mi tudtuk, hogy mennyien. Szóltam a rendőröknek, és felhívtam az állomásfőnököt is, hogy Ceglédre most érkezik, egy vonat ahol az utolsó két kocsi tele van menekültekkel."¹⁵⁴

Az önkéntes csoportok közti közvetlen és valós idejű kommunikáció, valamint a mobil eszközökről történő elérés lehetősége a tömegek koordinálása mellett hatalmas segítséget jelentett az országon belüli utazások során elkeveredő hozzátartozók felderítésében, azaz a menekült családok egyesítésében. „Történt egy olyan probléma, hogy az egyik apuka, mondta, hogy segítsék neki, mert amikor nagy razzia volt a keletinél, ott volt a feleségével és vagy 4-5 gyerekével. Kiment az internetkávézóba feltölteni a telefonját, és ezalatt megfogták a rendőrök és feltették egy vonatra és Debrecenbe küldték. A családja meg ott maradt, akiknél meg nem maradt telefon. Na, akkor szóltam a pestieknek, és elmondtam nekik, amit a férfi mondott, aki nem tudja, hogy mi hol van. Ilyeneket mondott, hogy egy nagy ajtó van, egy lépcső, és próbáltuk kitalálni, hogy hol lehet a családja, mert ő eltűnt. Lefotóztam az apukát, elküldtem a pestieknek, mondtam melyik vonattal érkezik, ott várták őt, aztán másnap láttam fotót róla, hogy a családjával van, megtalálták. Nagyon sok ilyen volt. Volt egy ilyen vonalunk hogy 'családegzésítés'. Több ilyen volt. lefotóztuk őket, papírjaikat és küldtük az abba a városba lévő (önkéntes – szerző) csoportnak, ahol utoljára meg volt a családja.”¹⁵⁵

A valós idejű jelenlét a menekültek segítségét követő időszak önkéntes akciói során már nem volt ilyen mértékben meghatározó. Ugyanakkor az online tereknek köszönhető folyamatos kapcsolódás lehetősége kedvezően hat az adományfelajánlások és a segítségkérések kezelésére. Gyakori az olyan eset, amikor valaki úgy ajánl fel egy-egy adományt, hogy rövid határidőt tud biztosítani annak elhozatalára, vagy valakinek rövid időn belül van szüksége a segítségre. Ezekben a helyzetekben a gyors és rugalmas reakció kulcsfontosságú, ami az azonnali kommunikációt biztosító folyamatos online jelenlétnek köszönhetően adott. (Mosca – della Porta 2009)

VII. 4. Facebook önkéntesség

Az online szférába megjelenő segítségnyújtás és segítségszervezés olyan új lehetőségeket tett lehetővé a társadalmi részvételi formák terén, amelyek innovatív megoldásokat jelentenek a kortárs civil szerveződések számára, és amelyek korábban ilyen formában nem léteztek. Az

¹⁵⁴ H. I. nő, önkéntes

¹⁵⁵ H. I. nő, önkéntes

online adománygyűjtés, a célzott segítséget nyújtó, széleskörű közösségi összefogás, az egymást nem ismerő emberek spontán kooperációja mind-mind új perspektívát valósítanak meg a társadalmi részvételben, így a jótékony cselekvésekben, az önkéntességben. A társadalmi részvételi formák és a technológiai keretfeltételek kapcsolatát vizsgáló kutatók szerint az online aktivitások új fejezetét a *clickivism* (*kliktivizmus*) fogalmával írhatjuk le, ami az online felületeken történő kattintás (click) és a főként fizikai terekben megvalósuló aktivizmus (activim) terminusok összetételéből álló fogalom. (Butler 2011) A 2000-es évek óta használt *kliktivizmus* fogalma olyan tevékenységeket foglal magában, amelyek az online terekben – jellemzően a közösségi média felületein – zajlanak és társadalmi ügyek előmozdítását célozzák.

Az általam vizsgált önkéntes jelenség esetében a *kliktivizmus* megjelenik és meghatározó szerepet tölt be a mobilizációban, az adománygyűjtésben illetve az önkéntes csoport által képviselt ügy társadalom felé történő kommunikációjában és legitimitációjában. A menekültek segítségénél is jelentős szerepe volt a digitális technológiák és a Facebook használatának, akkor elsősorban a más önkéntesekkel kialakított kapcsolat, az adománygyűjtés és a koordináció területein. A menekülthullám után az általam vizsgált önkéntesség esetében kiszélesedett a Facebook felület alkalmazása. Már a rászoruló, segítségkérők is megjelentek az önkéntesek online tereiben és bármilyen, nem csak célzott adományfelajánlások fogadására, illetve az adományok célba jutásának dokumentálására is el kezdték használni a platformot. Az önkéntesek és az adományozók kapcsolatrendszerén keresztül formálódó informális önkéntességben felértékelődik az összekötés, azaz hozzájárul a segítségnyújtás sikeréhez, ha valaki egy adománykérést megfogalmazó online posztot megosztja saját közösségi média felületén, így saját kapcsolatrendszerét megmozgatva ismerőseit beemeli a potenciális adományozók, támogatók, vagy önkéntesek körébe. Ez a széleskörben gyakorolt tevékenység kulcseleme volt például a menekülteket segítő önkéntességnek, hiszen a legtöbb tárgyi felajánlás és jótékony, önkéntes munka a személyes kapcsolatok összeadódásából, Facebook megosztásokon keresztül szerveződött meg. A gyakorlatot az önkéntesek folytatták a helyi rászoruló, hajléktalanok segítésekor és a koronavírus járvány kapcsán is. A közösségi „finanszírozás” egy hatékony formáját valósítják meg az önkéntesek, a társadalmi támogatás egy innovatív, új online lehetőségét, amely a segítségnyújtás újraértelmezését veti fel. Azaz felmerül, hogy az önkéntes segítségnyújtás feladatkörébe beletartozik-e egy-egy Facebook poszt megosztása, vagy az adományfelajánlók megszólítása.

A *kliktivizmus* fogalmával írható le az a jelenség is, amikor az egyes önkéntesek kétirányú, a rászoruló és az adományozók felé kiépült kapcsolathálójuk közti összekötést teszik meg, azaz civil tőkéjüket mozgósítják. Vannak olyan esetek, amikor annyiban merül ki

az önkéntes szerepe, hogy az adományfelajánló számára javasol egy bajban lévő, rászoruló egyént vagy csoportot, ahová eljuttathatja az adományt. Amennyiben az adományozó el is tudja juttatni a felajánlását a célszemélyeknek, akkor az önkéntes feladata kimerül egy információ átadásában. Az online kapcsolódás, és az önkéntesek közti kiépült virtuális kapcsolatok jelentősége felértékelődött 2020-ban a koronavírus járvány következtében. A betegség terjedésének megfékezése érdekében a közvetlen emberi találkozások minimalizálására, sőt kiiktatására volt szükség. A *social distancing* idején éppen ezért vált kulcsfontosságúvá az online segítő tevékenység, amelyben már korábban, a menekültek segítésekor nagy tapasztalatra tettek szert az általam vizsgált önkénteseknek, illetve az azt követő időszak Facebookon szerveződő rászorulókat támogatója nyomán. A megszerzett tapasztalat, valamint a 2015-től tartó periódusban kiépített online támogatói bázis és önkéntes praxis, az önkéntesek civil tőkéjének e szegmensei jól használható alapot biztosítottak az új keretfeltételek és a megváltozott helyzetben szükséges segítségnyújtás megszervezésére. Az általam vizsgált önkéntesek az *#etesdadokit* kezdeményezést valósították meg Debrecenben, és a helyi járványkórház munkatársai számára úgy szervezték meg az ételkészítés és védőfelszerelés adományozást, hogy minden kommunikációs és logisztikai kérdést online intéztek, és csupán az ételek és eszközök átadásakor volt emberek közti találkozás – természetesen a járványügyi előírásokat betartva. *„Most leegyszerűsítettük a logisztikát, minden online megy, nulla érintkezéssel, tökéletesen meg lehet oldani, megspórolunk minden találkozást. Ott a Facebook csoport, ez egy operatív csoport, kiiktattuk a társalgó részt, odajön minden infó, kérdés, felajánlás, szóval minden.”*¹⁵⁶

A koronavírusjárvány hatására szerveződő egészségügyi dolgozók és kórházak támogatási akciói esetében még markánsabban jelent meg az, hogy az internet és a digitális technológiák nem csupán felületet és infrastruktúrát biztosítottak a szerveződés számára, hanem az önkéntesség működését alapjaiban meghatározó és strukturáló tényezőként jelentek meg. (Dalota és Schrape 2014; Shneiderman 2011; Mikecz 2007; Kraut 2010) A digitális szférában létrejövő összefogás, az online segítségnyújtás és a virtualitásban szerveződő, de részben offline megvalósuló segítő tevékenység működő és hatékony praxist jelentett, az emberi találkozások minimalizálása nem okozott gondot a segítségnyújtás szervezésében és megvalósításában. Az informálisan működő, de szervezett kereteket adó önkéntesség online lehetőségeit a járványhelyzetben széles körben tapasztalhatta meg a társadalom, ami megerősítheti az online szerveződő önkéntesség létjogosultságát és a feléjük támasztott

¹⁵⁶ K. L. nő, önkéntes

bizalmat. A vizsgálatomból kiderül, hogy a laza elköteleződést igénylő, Facebook-alapú informális önkéntesség tehát napjainkban egy releváns segítségnyújtási formaként értelmezhető. Széles társadalmi rétegek tagjai számára megvalósítható jótékony cselekvési lehetőség, amelyen keresztül sokak számára nyújtható valódi, gyors segítség.

VII. 5. Toborzás, adománygyűjtés és legitimáció

Az általam vizsgált önkéntesek a Facebook legkülönbözőbb funkcióit használva szerveznek meg évek óta újabb és újabb önkéntes akciókat. Adományokat gyűjtenek, önkénteseket toboroznak, emellett explicit módon, szűk környezetükben a társadalom érzékenyítését is végzik, hiszen különböző társadalmi problémákra hívják fel a figyelmet. Ebben a folyamatban önkéntesként igyekeznek hosszabb vagy rövidebb távú segítséget nyújtani különböző rászoruló egyéneknek vagy csoportoknak. A közösségi média felületein beszámolnak az önkéntes munkájukról, fölmutatva önkéntes identitásukat, legitimálva a segítségnyújtást. Az egyéni segítő szándékokat összefogó és integráló Facebook csoportok, nem csupán segítik, hanem mintegy megjelenítik és értelmezik az adott társadalmi ügyet. Azzal tehát, hogy segítségre szorulóként mutatják fel a menekülteket, a hajléktalanokat, a mélyszegénységben élő családokat, egyfajta interpretációt is közvetítenek az adott problémáról.

Az online szféra napjainkban a segítségre szorulókat, támogatást kérőket és az adományokat, önkéntességet felajánlókat összekapcsolódásának egyszerű és akár folyamatos módját teszi lehetővé. A virtualitás új kommunikációs lehetőségeket nyit meg, hiszen a szereplők összekapcsolódnak, és kialakul a segítő-segített párbeszéd. (Szabó 2004: 97) Valójában az újdonság abban rejlik, amit a kutatók a társadalmi részvétel demokratizálásaként az internethez társítanak, annak decentralizált struktúrája és a széleskörű hozzáférést lehetővé tevő sokaktól sokaknak szóló jellegével együtt. (Mikecz 2020/a:64) Természetesen mindez csak tendencia szintjén igaz, tehát arról beszélhetünk, hogy szélesebb körben válik elérhetővé napjainkra az internet, a digitális technológiák és a közösségi média, több segítségre szoruló egyén vagy csoport tud megjelenni az online szférában, és lép kapcsolatba az önkéntesekkel, a segíteni tudókkal. Ugyanakkor még így is elmondható, hogy a szegénység megnyilvánul a hozzáférés hiányában, a hátrányos helyzetűek döntő többsége nem rendelkezik, vagy nem tud hozzá jutni technikai eszközökhöz és az internethez. És, ha még hozzá is fér a világháléhoz, legtöbbször a kapcsolat hiányzik, gyakran közvetítők, vagy ismerősök ismerősein keresztül, a megosztások révén jut el a segítségkérés az általam vizsgált önkéntesekhez, de egyre többször fordul elő, hogy közvetlenül a bajban lévő személy kér segítséget.

Egy ilyen példa az alábbi levél is, amelyet a Kind People egyik önkéntesének juttatott el egy támogatást kérő hölgy a Facebookon keresztül. A levelet eredeti formájában közlöm:

„Engem G.J.-nak hívnak és már nem tudok máshoz fordulni csak önhöz. Láttam a neten hogy segít másokon pl: a sapi családon is. Már nagy sok helyre írtam, hogy a csegitseguket kérjem de sehonnan nem kaptam választ. Én és a párom 210000 ezer ffbol tartunk el 8-kiskorút és kettő nagykorú gyermeket. Annyira nehéz napról - napra élünk. Kettő kislány ígyis a mamájanal lakik mert nincs megfelelő hely nekik. A nagylanyom is elköltözt mert mindig leazik a szobája. A párom a önkormányzatnal dolgozik én gyesen vagyok egy iker párra és egy 3rom évesel. Kiderul hogy mind a hárman aszmasak. 😞 Inhalátor írtak fel nekik. A házunk annyira saletromos hogy mindig fuladnak. Q család segítők is ránk száltak hogy probajuk újítani a házat, mert ez így nem lesz jó. De nem tudom mert három pelenkasom van maga a pelenka is sokba kerül nem hogy az étel. Három iskolás is van akik szegenyesen járnak ezért ki is nézik őket. A 12-éves fiam hidegben alszik mert nincs fűtési lehetőség. Három hónapja kezel mosok enyionkre mert elromlott az otomatam és nincs pénzem másikra. Annyira rossz látni hogy szethulik a családom amiat mert szegények vagyunk. A kicsiknek nincsen játéuk mert nincs rá pénz. 🙏anyukám tavak meghalt aki tudot anyagilag támogatni. Segítnem a segítséget kérni hogy ez a nagy család újra boldog lehessen köszönöm.

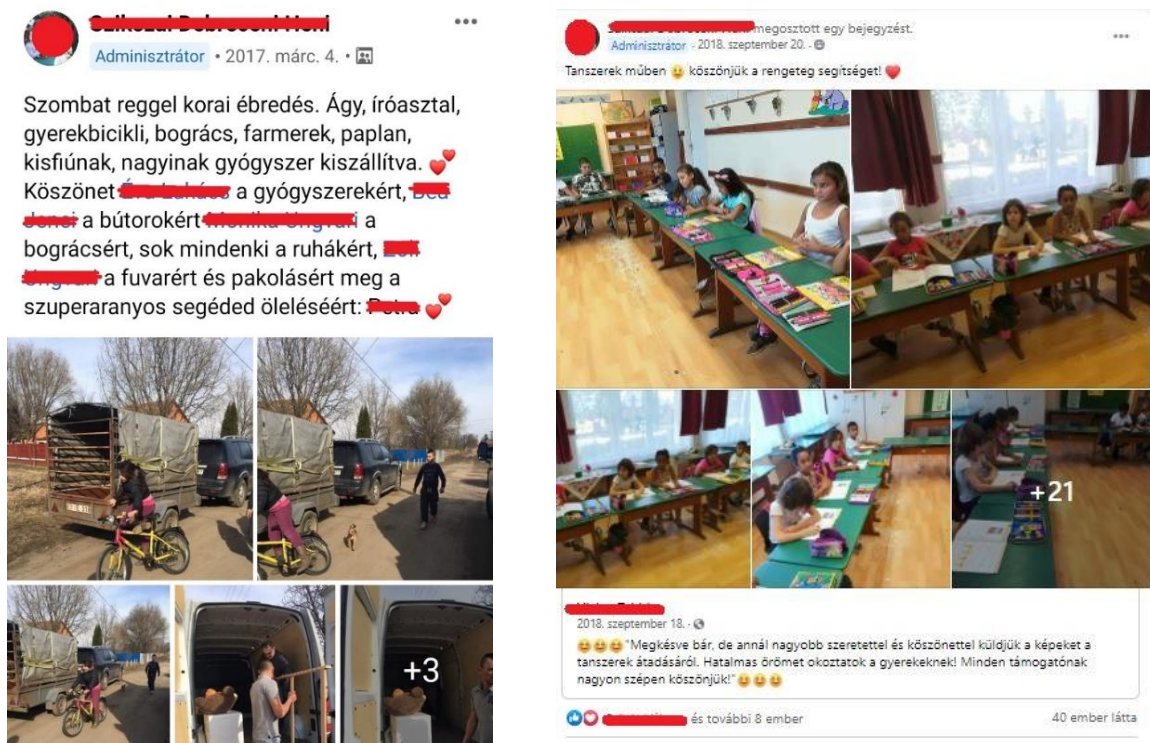
Remélem levelemmel nem zavartam. TISZTELETTEL: egy kétségbe eset Anya.”¹⁵⁷

A segítségkérésre egyébként adományokkal és önkéntes munkával reagáltak a segítők, és sikerült megakadályozni a gyerekek kiemelését a családból.

Az általam vizsgált önkéntes csoportok esetében az online szerveződő önkéntesség folyamatának két fő típusa jellemző. Az első verzió lépései: (1.) valamifajta hiány azonosításával, rászoruló egyén vagy csoport helyzetének rövid bemutatásával indul. Ez követi (2.) az adománykérés pontos meghatározása, az adománylista összeállítása és közzé tétele, benne tételesen leírva, hogy milyen jellegű és mennyiségű adományokra van szükség. (3.) Majd megtörténik a beérkezett adományok eljuttatása a rászorulóknak számára. (4.) Végül pedig az esemény utólagos kommunikációja történik, amikor az adományok célba jutását megjelenítő képek, videók és a segítség tényét összefoglaló szöveges posztok kerülnek közzéadásra. A másik verzió ettől az első két mozzanatában tér el. Azaz ekkor (1.) valamilyen felajánlás érkezik az önkéntesekhez (2.) akik ehhez keresnek rászorulókat. A (3.) és (4.) pont megegyezik a két típusnál, tehát (3.) megtörténik a kiosztás (4.) és lezajlik az utókommunikáció.

¹⁵⁷ Egy rászoruló segítségkérő posztja, amelyet a Kind People egyik önkéntesének juttatott el.

Az utolsó pont, az adományozás megvalósulásának dokumentálása és annak online közzététele kulcsfontosságú két szempontból is. Egyrészt az adományozó felé igazolásként szolgál, másrészt az informális szerveződés legitimációját biztosítja. A (4.) lépés gyakran kiegészül köszönetnyilvánítással, a résztvevő önkéntesek és az adományokat felajánlók részére, illetve követheti egy további, (5.) lépés, az után követés, amely az adomány vagy az önkéntes segítség hasznosulását mutatja. Az alábbi két Facebook posztban látható, hogyan néz ki mindez.

6. ábra Az első kép egy sikeres adományátadás Facebook reprezentálását mutatja. A második kép pedig egy korábbi adományozás későbbi hatását, a segített fél visszacsatolását.

Az önkéntesség, jótékonyág esetében mindig kulcsfontosságú, hogy az adományozók felajánlásai ténylegesen rászorulókhöz kerüljenek, hiszen ez alakítja ki a bizalmat az adományozók és az önkéntesek között ami létfontosságú a kezdeményezés számára. Egy informális csoport esetében mindennek még nagyobb jelentősége van, hiszen nincs intézményi háttér, nincsenek tisztségviselők és nincs elszámolási kötelezettség sem. Minden a bizalmon alapszik, szemben a formális civil szervezetekkel, alapítványokkal, ahol a hivatalos keretek alapvetően az átláthatóságot és a legitimitást hivatottak biztosítani. Az általam vizsgált önkéntességben a képi dokumentálás és annak online közzététele igazolja az adományok célba juttatását, és jelenti a kezdeményezés legitimációjának érvényes és konszenzuson alapuló módját. Valójában a működést teszi lehetővé, hiszen ha nincs képi bizonyíték, akkor nem sok eséllyel érkezik újabb felajánlás. Az ilyen jellegű képek és videók ugyanakkor egy sor

problémát vetnek fel. Egyrészt a segítettek személyiségjogainak kérdését, másrészt problémás lehet az adományozás alá-fölé rendelt viszonyának képi megjelenése, azaz az adományozó magasabb, míg a megsegített fél alacsonyabb pozícióban van, így tehát az adományozás érzékeny pillanata kerül rögzítésre, ami visszaélések forrása lehet. Mindemellett egy harmadik aspektus pedig épp az adományozás tényét, és a benne résztvevő önkéntesek személyét érinti, hiszen, ha olyan segítségnyújtás történik, ami esetleg politikai kérdéseket vet fel, és rossz fényben tüntetheti fel a segítőt magát, akkor a fényképek és videók készítése akadályba ütközhet, ami hosszútávon a segítő felajánlások elapadását eredményezheti.

7. ábra A legitimációként szolgáló blogbejegyzés, amely mutatja az adomány célba jutását

VII. 6. Összekapcsolódva

Az általam vizsgált önkéntességet az önkéntesek kiterjedt kapcsolatrendszerén keresztül, a különböző rászorulókkal való közvetlen vagy közvetett kapcsolat, és a hétköznapi emberektől folyamatosan érkező felajánlások kettőssége mozgatja. Ez utóbbi biztosítja az informális, laza elköteleződést igénylő kortárs önkéntesség erőforrását, azaz az adománybázisát, ami nélkül az önkéntesek nem tudnának segítséget nyújtani, és nem működne a kezdeményezés. Az adományok tulajdonképpen a közösségi média felületein keresztül fogalmazódnak meg és válnak felajánlássá. Az önkéntesek elmondása alapján jelentős számú jótékony akciót egy-egy ilyen adományfelajánlás hív életre, és ilyen esetekben az önkéntesek a felajánlott javakhoz

„keresnek” rászorulókat, olyan hiányokban szenvedő egyéneket vagy csoportokat, akik számára hasznos lehet az adott adomány.

Ezek a felajánlások természetesen célba juthatnának a közösségi média felületei nélkül is, azonban a hétköznapijainkban jelen lévő online platformok lehetővé teszik az adományozás egy új típusú, egyszerű módját. A felajánlónak annyi a teendője, hogy lefotózza, vagy pár sorban leírja, hogy mi az, amit felajánlana, és ezt poszt vagy üzenet formájába eljuttassa egy önkéntes csoporthoz. Nem szükséges beszállítani egy szervezethez az adományt, sőt így a szállítás megszervezése is egy közösségi feladattá, önkéntes munkává válik. Az adományozási kedv élénkülését segítheti így a közösségi média, ami ismét az infokommunikációs technológiák társadalmi működést formáló aspektusát jelzi. (Kraut 2010; Shneiderman 2011; Castells 2005; 2015) Az informális csatornákon és a közösségi média felületén, az ismeretségi körökön keresztül bekerül a napi kommunikációs folyamba egy-egy adománygyűjtő felhívás, van lehetősége az egyénnek végig gondolni, hogy tud-e segíteni, és ha igen, akkor közvetlenül reagálhat rá. Adományaik célba érkezéséről fényképet láthatnak, egy rövid beszámolót olvashatnak, ahol még az önkéntesek gyakran név szerint is megköszönik az adományozónak a felajánlást így egy közvetlen segítségnyújtási forma valósul meg, amelyben a segítő megtapasztalhatja, hogy egy konkrét család vagy egyén életét tette jobbá. Az egyéni civil felajánlások becsatornázásának innovatív módja a közösségi média platformján zajlik.

Mindez árnyalja az önkéntesek katalizátor szerepét, amelyet könnyen és rendszeresen megtapasztalhatnak a Facebookon keresztül. Egy olyan hálózatiságban szerveződik a vizsgált kortárs informális önkéntesség, ahol a digitális technológiát használva lerövidül és közvetlenné válik az út az adományozók és a rászorulók között. Az összekötők az önkéntesek, akik két irányú, adományozók és rászorulók felé is meglévő kapcsolatuk révén egyszerűsítik és gyorsítják a hiányok kielégítését, a hátrányok enyhítését.

A civil társadalmi működéseket kutatók szerint, a legtöbb informális akció, az alulról szerveződő társadalmi szerveződések valamilyen csoportra, szubkultúrára, közösségre támaszkodva jönnek létre. (Mikecz 2020/b; Szabó 2001; 2007) A kutatásom fókuszában álló önkéntesség kialakulásánál erről nem beszélhetünk. A menekültek segítségét Debrecenben nem egy közösség szervezte meg, hanem egy bizonyos társadalmi problémát hasonlóan értelmezők csoportja tudott egymásra találni az online térben és létrehozni a közös segítő tevékenységet 2015. júniusában. A közösségi média színtere támogatói bázist, egyfajta alternatív nyilvánosságot biztosít az informális csoportok számára (Mikecz 2020/a: 64-76). Egy olyan kommunikációs platformot jelent, amely a koordináció és a kommunikáció felületeként működik, s mint ilyen gyakran a formális kereteket helyettesítheti. Azaz egy informális

kezdeményezés is igen nagyfokú szervezettséget képes kialakítani az online színterek segítségével. 2015-ben a menekültek segítségénél, majd az azt követő években a rászoruló, szegény családok, hajléktalanok támogatásánál és 2020-ban a koronavírus következtében kialakuló önkéntességben is a közösségi média, és azon belül is a Facebook jelenti az önkéntesek számára a szükséges koordináció terepét. Lehetővé teszi az operatív feladatok lebonyolítását, a tagok és a támogatók közötti közvetlen kommunikációt, a mobilizációt, az adománylogisztika megszervezését, a segítő tevékenység legitimációs terét. A vizsgált önkéntes kezdeményezések számára az online szféra az informális lét hosszútávú működését biztosítja. Azt mondhatjuk, hogy az online színtérben az önkéntesek által működtetett platformokon a társadalmi problémák, megoldási alternatívát kínáló emberek, segítségnyújtási lehetőségek találkozhatnak össze, kommunikálhatnak, vagy léphetnek interakcióba egymással és megjelenhetnek a visszacsatolások is. Az így létrejövő online keretezett, de offline kapcsolatokkal és működéssel is rendelkező önkéntesség egyfajta valóságkonstrukció, amely folyamatosan és rugalmasan változik és újratermelődik. (Fehér 2015:29)

VIII. „Mentem, segítettem és erre ők, mások mondták, hogy szerintük ez politika.”

– A segítő tevékenység politikai kontextusa

Az önkéntesség mint jelenség és gyakorlat kapcsán Zakariás Ildikó hangsúlyozza, hogy „a jót tevés társadalmi konstrukció: a benne résztvevők elképzeléseinek, cselekvéseinek, és a társadalmi kontextus kölcsönhatásainak eredménye” (Zakariás, 2018: 9). A jótékony cselekvést folytató önkéntesek olyan aktorok, akik interakciót tartanak fenn hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal, és igyekeznek erőforrásokat mozgósítani a rászorulóknak mindennapi problémáinak megoldására. Társadalmi párbeszédet generálnak szociális ügyekről, felhívják a figyelmet a rászorulóknak nehéz helyzetére. Tevékenységük révén demokratikus politikai folyamatok szereplői még akkor is, ha működésük terepe kívül esik a politikai szcénán (Arató – Mikecz 2015: 307). Az általam vizsgált kortárs önkéntesség a magyarországi civil szféra működéséhez kapcsolódik, így a kontextusba ágyazott értelmezés kialakításához fontos lehet végig venni néhány, a hazai civil társadalmat érintő meghatározó jellemzőt. Kiindulópont ez esetben az 1989-es rendszerváltozás, amelyben kulcsfontosságú szerepe volt az átalakulások motorjaként aposztrofált civil szférának.¹⁵⁸ A demokratikus politikai átalakulás teret nyitott az addig nem legalizált társadalmi részvétel legkülönbözőbb formáinak, mint például az állampolgári véleménynyilvánítás szabadságának, a különböző polgári engedetlenségi akciók megszervezésének, vagy a civil szerveződések intézményesülésének. (Szabó 2007:7) A változások nem csak a lehetőségek széles kínálatát jelentették, hanem újrapozícionálták az addig kizárólag a fél-nyilvánosságban, illetve illegalitásban működő civil csoportokat is. A rendszerváltás óta eltelt időszakban minden kormányzati ciklusban változott valamennyire az érdekegyeztetés rendszere, de az állam és a civilek konzultációja mindegyik érában az európai trendeknek megfelelő jogi szempontokat figyelembe véve zajlott. Bár kétség kívül a civil szférára ható jelenségek 2010-ig is jórészt kormányokhoz voltak köthetők, mégsem az adott kormány általános politikai stratégiájához, hanem egy-egy szakpolitikai döntéshez kapcsolódott a szociális párbeszéd. Azonban a 2010-es választások után jelentősen megváltozott és differenciálttá vált a civil szféra pozíciója és a hatalomhoz fűződő viszonya. Az új szakaszban lényeges új elemek kerültek a politikai működésbe, ilyenek voltak a

¹⁵⁸ A rendszerváltozás előtti magyarországi civil szféra bemutatása nem célja írásomnak. Történeti jellegű átfogó magyarországi civil társadalmi áttekintést nyújt Ágh Attila: Az önszabályozó társadalom című könyvében. Ágh 1989: 221–306, a rendszerváltás közvetlen előzményeiről 307–345. Továbbá a szocializmus idején működő felülről szerveződő pseudo-mozgalmakról (KISZ, Béketanács, SZOT, Nőtanács) lásd Szabó 1993: 43–49; 1998: 21.

„kormányzathoz köthető nemzeti civil szervezetek támogatása, a civil társadalom ellenőrző funkcióját ellátó szervezetek visszaszorítása, valamint az érdekegyeztetés háttérbe szorítása” (Arató – Mikecz 2015: 331). A második Orbán kormány 2010 után egy olyan új civil koncepciót vezetett be, amely értelmében a hatalom számára a nemzetet szolgáló, a nemzeti összetartozást szorgalmazó szervezetek tekinthetők „elfogadott” civil szereplőknek. Az átértékelt civilség nyomán a szervezetek közösségépítő funkciója új jelentéstartalmat kapott, előtérbe kerültek a felülről szervezett mozgalmak, amelyek a nemzet egészének civil közösségként való értelmezését hangsúlyozzák. A *civilség* kiüresítésének szándékát lepezve a hatalom szatellit mozgalmakat, illetve saját „civil” szervezeteket hozott létre. Ezek közül talán a legismertebb a Civil Összefogás Fórum (CÖF), amely a kormány melletti szimpátiamezsgésítés kapcsán vált ismertté. (Arató – Mikecz, 2015: 330) Jellemzői mentén ide sorolható a debreceni *Karitatív Testület* is, amely felülről irányított módon, az önkormányzat segítségnyújtó civilszervezeteként igyekszik a debreceni karitatív tevékenységeket koordinálni, a lokális segítségnyújtás terepét felügyelni, valamint kampánytevékenységgé alakítani a segítségnyújtást. Hiszen a szervezet politikai szereplők, nevezetesen az önkormányzat és az alpolgármester segítségnyújtását propagálja és keretezi a rászorulókat köré.

Fontos, hogy ebben a sémában a civil társadalom nem ellenőrzi az államot. A 2010-es évektől egyre inkább nyilvánvaló, hogy a hatalom azokat a civil önszerveződéseket, külföldi donorszervezeteket és államközi megállapodások alapján támogatott, vélt vagy valós kormánykritikus hangnemű úgynevezett „watchdog”, azaz „örkutya” funkciót betöltő szervezeteket, amelyek a hatalmi kontroll szerepet hivatottak ellátni, nem tekinti „valódi” civileknek, tevékenységüket nem ismeri el tényleges segítségnyújtásként. Az ilyen csoportok tagjait a kormány nem tekinti civil szereplőnek, sokkal inkább politikai aktivistának tartja őket, akiket külföldiek finanszíroznak és gyakran „álcivilként” hivatkozik rájuk. 2014-ben a Norvég Alap által biztosított források civilszervezeti felhasználása kapcsán fogalmazódott meg a kormány részéről a civilszervezetek minősítése. Tulajdonképpen az jelentette a konfliktust, hogy az állam nem szólhatott bele, hogy mely szervezetek kapjanak a norvég forrásokból. Ebben a helyzetben fogalmazta meg Orbán Viktor miniszterelnök a 24. Bálványosi Szabadegyetem és Diáktábor rendezvényén az alábbiakat 2014-ben. *„Nagyon fontos tehát, ha újjá akarjuk szervezni a liberális állam helyett a nemzeti államunkat, akkor világossá kell tenni, hogy itt nem civilekkel állunk szemben, nem civilek jönnek velünk szemben, hanem fizetett politikai aktivisták, akik külföldi érdekeket próbálnak Magyarországon érvényesíteni. Ezért nagyon helyes, hogy föl is állt a magyar parlamentben egy olyan bizottság, amely a külföldi befolyásszerzésnek a folyamatos figyelésével, nyilvántartásával és nyilvánosságra hozatalával*

*foglalkozik, hogy mindannyian, Önök is pontosan tudhassák, hogy az álarcok mögött kik a valódi karakterek.”*¹⁵⁹

Az átnevezés mögött továbbá az a feltételezés is meghúzódik, hogy a külföldi forrásokat is megpályázó civilszervezetek illegitim politikai tevékenységet folytatnak Magyarországon. (Mikecz 2020:a/11) Ezzel a pozicionálással a hatalom igyekszik hitelteleníteni ezen szervezetek munkáját, és megteremti a későbbi hatalmi kontrolljuk ideológiai hátterét. Fokozatosan háttérbe szorul tehát az a tény, hogy a demokratikus civil szféra alapvető szerepe az államot ellenőrző funkció.¹⁶⁰ Ehelyett az kezd kirajzolódni, hogy az állam vette ellenőrzése alá a civil szférát.

Annak, hogy a civilszervezetek és a társadalmi mozgalmak az elmúlt években nem voltak képesek érdemben ellenállni a növekvő politikai befolyásnak és marginalizálódó szerepbe kerültek, fontos oka lehet az, hogy a magyarországi civil potenciál a demokratikus európai országokkal összevetve nem tekinthető erősnek. Bár a rendszerváltozás után számos máig meghatározó civil szerveződés jött létre, azonban hazánkra jellemző, hogy nem csak a nyugat európai, hanem a kelet-közép-európai régióhoz képest is alacsonyra tehető a társadalmi részvételi hajlandóság. (Arató – Mikecz 2015: 315, 332) Feltehetően a gyenge civil szféra is közrejátszik abban a sajátos magyarországi helyzetben, hogy a kis számú tényleges civil tevékenységet folytató szervezet mellett, nagyszámú formálisan bejegyzett civil szervezet létezik, amelyek gyakran a pályázati források elosztása miatt jönnek létre.

Viszonylag csekély civil ellenállásba ütközött a hatalom, így a 2010-es évektől fokozatosan megindult a kormánykritikus szervezetekkel szembeni fellépés. Ezen folyamat színtere a fizikai tér mellett a virtuális tér, ahol propaganda eszközökkel folyt és folyik napjainkig a civilekről konstruált új közlésmód megismertetése. A hangsúlyeltolódást jól szemlélteti a *civil* fogalmának jelentésváltozása. Míg 2010 előtt a kifejezés a nonprofit szektor egészére vonatkozott, 2010 után először a már említett nemzeti ügyeket támogató felülről szervezett csoportok megnevezéséül szolgált, majd 2015-től a kormánykommunikációban dominánsan már egy pejoratív értelemben használt fogalommá vált, amely gyakran segítségnyújtó önkéntesek, bármilyen kormánykritikát megfogalmazó mozgalmak, jogvédő

¹⁵⁹ <https://mno.hu/belfold/orban-viktor-teljes-beszede-1239645>

¹⁶⁰ A civil társadalom *watch dog* szerepe egyfajta társadalmi kontrollt és az állampolgárokat érintő problémákat jelző működést jelent. Ez a funkció nem egyenlő a politikai ellenfelek, az ellenzék feladatkörével, ahol már egy összetettebb, a kormányon lévő vezetés alkalmasságát megkérdőjelező szerep is megjelenik.

feladatokat ellátó csoportok, az említett örkutya pozíciót vállaló szervezetek és NGO-k elnevezésével szolgál. (Mikecz 2020:a/11)

2015-ben fokozatosan a menekült- és bevándorlásellenes politika markáns részévé vált a menekültekkel szolidáris, őket élelemmel és információval ellátó grassroots civilek negatív szerepben való feltűntetése. A hazai társadalmi-politikai életben új jelenségként hatott a menekültek országos önkéntes ellátása, a vezető és közösség nélkül szerveződő segítség, a közösségi médián gyorsan terjedő segítő módszer, amely könnyen adaptálható, és „bárhol” megvalósítható praxist kínált, és emiatt könnyen átvették a különböző települések segítő szándékú polgárai. Így hirtelen és rendkívül sok helyen felbukkant hasonló önkéntes kezdeményezés, amely a legtöbb lokalításban precedens nélküli volt. Ezen tényezők együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy a hatalom úgy vélje, hogy a háttérben szervezettség, háttérhatalmi irányítás és központi finanszírozás állhat, amely a feltételezés szerint egy személyhez kötődik, aki a hatalom szerint a befolyásos és hatalmas vagyonnal, illetve nemzetközi civilszervezeti hálózattal rendelkező Soros György. A menekültellenes politikát képviselő Fidesz-KDNP kormány nem fogadta el, hogy egyéni döntés és valódi önkéntes attitűdök összekapcsolódása eredményezte a menekültek önkéntes segítségének mozgalmát. Mindezt szervezett, irányított és háttérfinanszírozott ellenzéki politikai akciónak tekintette a kormánykommunikáció. Olyannak, ami a „korlátlan illegális bevándorlást” támogatja.¹⁶¹ A hatalmi elit számára elképzelhetetlen volt, hogy olyan jelentős társadalmi támogatottság övezheti a menekültek segítségét, mint amelyet megtapasztalt a magyar társadalom 2015-ben. A TÁRKI reprezentatív kutatásából kiderül, hogy 2015-ben a társadalom 3 %-a vett részt önkéntesként vagy adományozóként a menekültek segítésében. (TÁRKI 2015) Ez azt jelenti, hogy közel háromezrezer ember kapcsolódott be valamilyen formában a menekültek segítésébe, amelyet az egyszerű emberek adományai és felajánlásai, illetve számos településen, különböző önkéntesekből összeálló csoportok működtettek.

2010-ben került be a közbeszédbe és 2015-ben fokozottan terjedt a „külföldi fizetett politikai aktivista” toposza, amely addig ismeretlen volt a magyar társadalomban. A stigmatizáló koncepció jogi keretezést is kapott, amikor 2017 június 13-án az országgyűlés elfogadta a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló törvényt.¹⁶² Ennek értelmében az a szervezet, amelyik éves szinten 7,2 millió forintnál több támogatást kap

¹⁶¹ Hollik István kormánypárti országgyűlési képviselő nyilatkozata. <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2015/10/a-fidesz-megtalalta-a-bevandorlas-hattereben-soros-gyorgyot>

¹⁶² 2017. évi LXXVI. törvény a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról.

külföldről, annak használnia kell a "külföldről támogatott szervezet" megjelölést, és meg kell neveznie külföldi támogatóit. Bár a jogszabályt 2021-ben visszavonta a magyar állam, miután az Európai Unió Bírósága jogellenesnek ítélte azt, mégis a törvény négy évig hatályban volt, és alapvetően szabta meg a hazai civil szféra működését a közelmúltban.

A civilszféra működésének újabb jelentős jogszabályi intézkedése a 2021. július 1-jén hatályba lépett kormányrendelet¹⁶³ volt, amely megszüntette a névtelen adományozás lehetőségét. A rendelet értelmében ugyanis a civil szervezeteknek és alapítványoknak listát kell vezetniük arról, hogy kitől érkezett hozzájuk adomány, és ezt a névsort minden évben el kell juttatniuk a kormány felügyeleti szerveihez. Mindez lényegében az adományozók listázását jelenti, ami újabb lépés a civil szféra és a jótékonykodás politikai keretezésére. Bár a kormányrendeletet két héttel később visszavonták, jól mutatja a civil szereplők megbélyegzésére és a segítségnyújtási lehetőségek kontrollálására irányuló kormányzati szándékot, amely hosszú távon így is óhatatlanul a civileket támogató csatornák beszűkítéséhez vezethet.

Miután a civil szervezetek elleni propaganda 2010 után egyre inkább a mindennapi közbeszédben is jelentős témává vált, következő lépésként a hatalom által felügyelt médiában felerősödött a nagy szervezetektől független önkéntes csoportok, civil szerveződések és különböző kormánykritikus szervezetek lejárata és megbélyegzése. (Bernáth – Messing 2015; 2016. Nagy 2016.). Ennek eredményeképpen a menekülteket segítők is negatív színben tűntek fel a kormánykommunikációban, elsősorban a menekülthullám lecsengését követően. Fontos megállapítani, hogy a kormányhoz köthető médiumokon történő menekültellenes kommunikáció mellett, az ország vezetése különböző eszközökkel igyekezett a magyar társadalom véleményét befolyásolni, például a már említett bevándorlókat elutasító plakátkampánnyal, vagy a 2015-ös nemzeti konzultációval¹⁶⁴, amely egyértelműen félelemkeltő hangnemben a bevándorlást a terrorizmussal igyekezett összemოსni.

A civil és a politikai szféra viszonyának változásfolyamatába illeszkedve tehát fokozatosan a politika keresztüzébe kerültek a menekültekkel szolidáris civil szerveződések is. A politikai értelmezés főként a segítő tevékenységet követő időszakban teljesedett ki, hónapokkal az önkéntesek munkája után, sőt a téma még évek múltán is meghatározta a

¹⁶³ 350/2011. (XII. 30.) Kormányrendelet 4. alcímének 12/A paragrafus tartalmazza a módosítást.

¹⁶⁴ A nemzeti konzultáció kérdései és annak eredménye itt érhető el:

<https://2015-2019.kormany.hu/download/4/d3/c0000/Bev%20konzult%C3%A1ci%C3%B3%20eredm%C3%A9nyei.pdf#!DocumentBrowse>

politikai kommunikációt. A hatalom menekült-kérdésben képviselt biztonsági kérdéseket felvető politikájának részévé vált a nem kívánt bevándorlókat alapvető emberi szükségleteik kielégítésében segítő civilek tevékenységének megbélyegzése. (Feischmidt 2018:76) Mindez egyrészt abból eredt, hogy a regnáló hatalom és az önkéntesek eltérően vélekedtek arról, hogy segítségre szoruló-e, azaz rászoruló-e a menekültek? Az állam szerint a bevándorló tömegek gazdasági migránsok, megélhetési szempontok miatt, önszántukból, a jobb élet reményében érkeztek Európába. Ebből fakadóan nem rászoruló, rendelkeznek anyagi forrással, nem kell őket ellátni, legfőképpen nem kell számukra adományokat gyűjteni. Az önkéntesek álláspontja ezzel szemben az volt, hogy az érkezők a háború, a vallási üldözés, a nyomor és a terrorizmus elől menekülő emberek, akiknek segíteni kell, el kell őket látni, ha az állam nem teszi, akkor a civilek szervezik meg a segítségnyújtást. Továbbá az állam szerint nem csupán gazdasági bevándorlók, de bűnözők és terroristák is vannak az Európába érkezők között. Egy másik jelentős értelmezésbeli gondot az jelentette, hogy a kormány előszeretettel értékelte a menekültek humanitárius segítségét az illegális bevándorlást segítő és népszerűsítő tettként. Olyannyira, hogy azt az embercsempészéssel említette egy lapon, és kinyilatkoztatta, hogy az ilyen jellegű tevékenységet büntetni kell. Orbán Viktor miniszterelnök a nemzeti konzultáció záróeseményén, 2017. június 27-én elhangzott beszédében azt nyilatkozta, hogy *„Teljes az egyetértés, hogy az illegális bevándorlást segítő tevékenységet, mint az embercsempészetet és az illegális bevándorlás népszerűsítését büntetni kell.”*¹⁶⁵ Emellett hozzátette: *„A magyar emberek átlátnak a szitán, világos számukra, hogy a külföldről pénzelt szervezetek jelentős része titokban az illegális bevándorlást szervezi, támogatja és finanszírozza, vagyis valójában akarva vagy akaratlanul az illegális migráció és a nyomában járó terrorizmus trójai falovaként működik. Ez nemcsak magyar felismerés. Olaszországban ezt már nyíltan tárgyalják, s a többi országban is egyre nehezebb elleplezni, hogy az embercsempészek és az illegális bevándorlást segítő, úgynevezett NGO-k egy közös maffiahálózatot alkotnak.”*¹⁶⁶ Zárásképpen hozzátette: *„nem fogjuk hagyni, hogy Soros nevéssen a végén.”*¹⁶⁷

A 2017-es „Nemzeti konzultáció a Soros-tervről” elnevezésű kérdőívben a Magyar Helsinki Bizottság valós jogvédő tevékenységét tüntették fel hamis színben, azt állítva, hogy a

¹⁶⁵ A teljes beszéd átirata megtalálható az alábbi oldalon: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-nemzeti-konzultacio-zaroeseemenyen>

¹⁶⁶ <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-nemzeti-konzultacio-zaroeseemenyen>

¹⁶⁷ <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-nemzeti-konzultacio-zaroeseemenyen>

szervezet „védi a törvénytelenégeket elkövető bevándorlókat” és pártolja a törvényt sértést. A Helsinki Bizottsághoz hasonló vádak érték már a menekültek önkéntes segítségét végző *Migration Aid* hivatalos szervezetet, így közvetetten a hozzá kapcsolódó informális alcsoportokat is, mint az általam vizsgált debreceni *Migration Aid* szerveződést. Az előző bekezdésben idézett kormányfői beszéd is rámutat, hogy az önkéntesség értékelése kifejezetten kétséges és a kormánypárt véleménye szerint bűncselekmény. „A bevándorlást szervező, Soros Györgyhez köthető irodákként” aposztrofált szerveződések tagjait az említett „külföldi ügynök” kategóriába soroló diskurzus egy korábban nem tapasztalt, ambivalens helyzetet teremtett. Az alapvetően pozitív társadalmi megítélésű humanitárius, jótékony, önkéntes cselekvés a lejárató politikai értelmezések hatására nem egyszerűen ellenzéki vélemény kinyilvánításaként tűnt fel, hanem sokak szemében morálisan elfogadhatatlan cselekvéssé, „hazaárulássá” degradálódott, valamint a politikai kommunikáció szintjén a bűncselekmény kategóriába került.

A 2015-ös migrációs krízis, és az arra reagáló hatalmi diskurzus tehát a társadalmi félelmek felkorbácsolásához, a menekültektől és a hozzájuk társított negatív jelenségektől való félelem – mint az eltérő vallás és kultúra, a terrortámadások veszélye – megjelenéséhez vezetett. A xenofóbia, és az iszlámellenesség a magyar társadalomban az elmúlt évtizedben fokozatosan erősödött. (Simonovits – Bernát 2016) Mindezzel párhuzamosan egy olyan új jelenség is feltűnt, ami a menekültekhez kapcsolódó szereplők és önkéntes cselekvéseik elutasítását jelenti, és a civilellenesség, valamint az önkéntesellenesség kifejezésekkel jellemezhető. A civilellenesség 2010-ben indult, 2015-ben vált dominánssá, és 2017-ben csúcsosodott ki de még az azt követő években is markánsan jelen volt a politika, a közvélemény és a hétköznapi színterein. A civilek megbélyegzése lényegében a kutatásom időszakban 2015 és 2020 között artikulálódott. Tehát ez a politikai és társadalmi kontextus állt az általam vizsgált segítő tevékenységek háttérében, ahol jól látható, hogy a megtörtént események folyamatos ulagos újraértelmezések tárgyát képezik.

A menekültek és az őket támogatóként beállított civilek megbélyegzésével a politikai vezetés azt használta ki, hogy Magyarországon már a kormány 2010-es hatalomra jutása előtt is magas volt az idegenellenesség, illetve általában a másság elutasítása. A 2015-ös migrációs hullámban az újszerű önkéntes segítségnyújtás országszerte több városban, sőt Európa több országában hasonlóan zajlott, és több kutató hazai és nemzetközi viszonylatban is mozgalomként határozza meg azt. (Bernát – Kertész – Tóth, 2016: 287; Feischmidt 2018; Mikecz 2020/a: 147-149; Zuparic-Iljic – Valenta 2019; Körükmez 2018) A politikai szintéren értelmezve segítségnyújtások, önkéntességek összessége, az összekapcsolódó civil hálózatok

együttesen szolidaritási mozgalmat testesíthetnek meg, amely mozgalomként szervezetlen ugyan, de közös céljuk a rászoruló helyzetének segítése, szenvedéseik csökkentése. Jellemzően rendszerkritikus, ellenzéki, baloldali mozgalomként, vagy összekapcsolódó politikai hálózatként jelenik meg a kormánykommunikációban a menekülteket segítő önkéntességet vállalók tömege - gyakran külföldi finanszírozást sejtve mögöttük Soros György személyében. A közelmúltbeli hazai társadalmi-politikai élet egyik legjelentősebb civil összefogása tehát látens politikai erőt képviselt, amely értelmezhető úgy, mint ami a menekülteket támogató attitűddel közvetve a hatalmon lévő kormány menekültellenes politikájával ellenkező álláspontot fejezett ki. A menekülteket segítő civil szerveződés több ponton mutatja az új társadalmi mozgalmak jellemzőit, ilyen sajátosságok a kollektív cselekvés, azaz a segítségnyújtás összehangoltsága, a résztvevő civilek gyors és innovatív reagálása a kialakult helyzetre, valamint a településeken átívelő együttműködés. Továbbá fontos elem a virtuális színterek sokrétű és folyamatos használata. A menekültek segítése az online kommunikációs csatornákon, a közösségi média felületein szerveződött meg, ugyanakkor a fizikai terekben, leggyakrabban a városok vasútállomásain is láthatóvá vált. Az új társadalmi mozgalmaknál jellemző a transznacionális összekapcsolódás, így a mozgalmak tagjai globálisan jelentkező konfliktusokra adnak közösen megfogalmazható, de a lokális viszonyokra – egyedileg – lefordítható választ. A 2015-ös menekülteket segítő önkéntesség európai uniós transznacionális mozgalmában közös elem a vándorló tömegek segítése, de helyi szinten eltérő annak módja. A két legfontosabb különbség közül az első az, hogy a nyugati államokban gyakran az önkéntes szervezések a hatalommal együttműködve és állami támogatással szervezték meg a menekültek segítségét. Ehhez képest hazánkban a hatalmi állásponttal szembe kerülő önkéntesek állami segítség nélkül, politikai megbélyegzést vállalva, főként civil felajánlásokra támaszkodva látták el ugyanezt a tevékenységet. Fontos különbség továbbá a nemzetközi és hazai önkéntességben az, hogy Magyarországon az „átvándorló” tömegeknek kellett átmeneti segítséget nyújtani, ehhez képest Nyugat Európában a hirtelen feltorlódozó tömegek alapellátásán túlmenően is szükség volt önkéntesekre, így a „letelepedni” vágyók beilleszkedését, integrációját segítő önkéntes kezdeményezések is kialakultak.

A 2015-ös évtől tehát polarizált társadalmi környezetben válik értelmezés tárgyává a vizsgált önkéntesség, amely új jelentéskonstrukciókkal gyarapodott. A széles körű társadalmi elismerést fölvaltotta a kormánykommunikációban a megbélyegzés és az önkéntesség elítélése. Ennek értelmében az általam vizsgált önkéntesek tevékenységükkel akarva akaratlanul a politika terepén találták magukat. Érdeemes megvizsgálni, hogy a segítségnyújtásban résztvevő egyének hogyan élik meg a politikai érintettséget, milyen attitűdöt képviselnek és milyen

hatások érik őket a mindennapokban? Vállalják a politikai bélyeget, vagy igyekeznek kerülni azt? A negatív konnotációval bíró önkéntesség értelmezéséhez a *civil kurázszi* fogalma adhat fogódzókat. Putnam (2000) a terminust hozzákapcsolja a társadalmi tőkéhez, és megállapítja, hogy szoros és szerteágazó kapcsolatokkal, hálózatokkal jellemezhető társadalmakban jobban érvényesülnek az alulról szerveződő jelenségek az erős interperszonális kötelékek miatt. A demokratikus politikai működés egyik alapköveként tekint a civil kurázsiban is megvalósuló polgári felelősségvállalásra, azaz az egyének társadalmi részvételére. A civil kurázszi olyan öntevékeny polgári attitűd, amely erőszakmentes eszközökkel teszi lehetővé társadalmi folyamatok befolyásolását, az egyének beleszólását a közszféra történéseibe. A gyakran állampolgári bátorságként aposztrofált terminus többféle tevékenységet foglal magába: egyrészt egyének vagy csoportok igazságáért, jogaiért történő *kiállást*, másrészt a mások érdekeit szolgáló *közbelépést*, harmadrészt a *védekezést* valamilyen hátrány vagy sérelem ellen. (Meyer 2007) A civil kurázsit megtestesítő viselkedés céljai közt szerepel fellépni a diszkrimináció vagy a kisebbségek kirekesztése, üldözése ellen, az erőszakos cselekedetek megakadályozása, egyének vagy csoportok szenvedésének enyhítése, az emberi jogok biztosítása, vagy az elnyomás megfékezése.

A civil kurázszi a demokratikus politikai kultúra eszköztárában fontos szerepet foglal el, amellyel az állampolgároknak lehetőségük van kifejezni véleményüket társadalmi kérdésekben. Az állampolgári bátorság egyes akciói eltérő mértékben tekinthetők politikai indíttatásúnak, ám többnyire közügyekre, társadalmi folyamatokra irányulnak és így kockázatvállalással járnak, hiszen gyakran hatalmi döntéseket megkérdőjelező, ellenvéleményt megfogalmazó álláspontot képviselnek. A civil kurázsit gyakorló, akár saját pozícióját kockáztatva és érdekeit háttérbe szorítva vállal rizikót társadalmi ügyekért. Greitemeyer és kutatótársai úgy fogalmazzák ezt meg, hogy az emberek áldozatot vállalnak „egy nagyobb jó” elérése érdekében, amellyel meggyőződésük szerinti normákat, jogokat és demokratikus értékeket védnek meg. (Greitemeyer – Osswald – Fischer – Frey 2007: 115-119) Bierhoff olyan proszociális viselkedésként írja le a civil kurázsit, amely magas társadalmi befektetéssel – kockázattal – jár, és nem, vagy csak igen alacsony hasznot hoz az egyén számára. (Bierhoff 2002) A terminus tehát demokratikus, legitim, emberi vagy társadalmi érdekeket szolgáló cselekvések átfogó elnevezéséül szolgál. A gyakran demokratikus erényként aposztrofált civil kurázszi a tolerancia jegyében, a közjó szolgálatáért végzett cselekményeket jelenti, amelynek ideológiai hátterét valamifajta humanista nézőpont testesíti meg.

A szakirodalom alapvetően különbséget tesz a civil kurázi és az önkéntes segítségnyújtás között, hiszen precedensnélkülinek mondható, hogy jótékony cselekvés politikai bélyeget von maga után. Több kutató éppen a kockázatvállalás momentumát tekinti olyan meghatározó tényezőként, amely elválasztja a segítő szándékot az említett fogalomtól. Abból indulnak ki, hogy a civil kurázi esetében az azt vállaló egyéneknek számolniuk kell azzal, hogy ők maguk is szembe kerülnek a segített csoportot diszkrimináló, elnyomó hatalommal vagy csoporttal. (Jonas – Brandstatter 2004) Ebben az értelmezésben a segítségnyújtásnál, vagy az önkéntességénél a résztvevőknek nem kell ilyen kockázatot vállalniuk. A másik meghatározó jellemző az elismerés kérdése, amely mentén több kutató elválasztja a civil kurázst az önkéntes segítéstől. Az altruista önkéntesség esetén az egyén „elvárhatja”, hogy pozitív társadalmi elismerésben részesüljön, és nem kell tartania a negatív megítéléstől, ezzel szemben a civil kurázi esetén, az akciót végrehajtó személy sokkal inkább tapasztalhat negatív társadalmi reakciókat, például elidegenedést, verbális bántalmazást vagy akár erőszakot is. Állampolgári bátorságról akkor beszélhetünk, amikor egy személy a negatív következményeket vállalva cselekszik az általa fontosnak ítélt társadalmi ügy előmozdítása érdekében. (Osswald – Greitemeyer – Fischer – Frey 2010).

Az általam vizsgált önkéntesség átértelmezi ezt a fajta különválasztást. A disszertációm problémahorizontján a civil kurázi kérdésköre azért vált meghatározóvá, mert az elmúlt évek során a civil segítő tevékenység egyre inkább a civil kurázi jegyeit hordozza magán. A terminus beemelésével közelebb kerülhetünk a kortárs informális önkéntesség megértéséhez. A 2015-ös migrációs krízis Magyarországon olyan sajátosan új, precedensnélküli esemény volt, amely váratlanul érte a hazai társadalmi és politikai életet, és amelyben emberek integritása sérült. A társadalmi válaszreakciók között megjelenő önkéntes segítségnyújtás, annak politikai vonatkozásai miatt írható le a civil kurázi fogalmával. Amíg az állam nem tekintette feladatának a „migráns” tömegek alapellátását, addig a menekültek mellett kiálló, segítő önkéntes csoportok igyekeztek kielégíteni alapvető szükségleteiket. Bár segítő tevékenységük egyetemes emberi értékek mentén erőszakmentesen zajlott, mégis, tettük miatt politikai konfliktusba kerültek a regnáló hatalommal.

Az általam vizsgált önkéntesek kockázatot vállalva – gyakran saját társadalmi pozíciójukat, egzisztenciájukat, emberi kapcsolataikat veszélyeztetve – segítettek másokon, polgári bátorságtettként álltak ki először a menekültekért, majd később a hajléktalanok, a szegények, vagy a kisebbségi létben élő családok integritásának sérülése ellen. Tették mindezt egy olyan összetett társadalmi-gazdasági-politikai közegben, ahol a társadalmi elismerés helyett az ellenségképképzés célpontjává váltak, ahol megbélyegzett szerepbe kerültek az

önkéntesek, és ahol a korábban pozitív megítélés alá eső humanitárius segítség devalválódik. Dolgozatomban a politikai szintéren értelmezett önkéntességet a civil kurázi egy sajátos megnyilvánulásaként tekintem. Az egyes társadalmi rétegek megsegítése (menekültek, hajléktalan, szegények, kisebbségi létben élők, vagy épp a koronavírus járvány idején az egészségügyi dolgozók) eltérő mértékben ugyan, de alapvetően politikai kérdésként jelentek meg a 2015-ös eseményeket követően. Vitatottá vált, hogy az államnak vagy a civileknek a feladata segítséget nyújtani az említett területeken, így lehet az önkéntes beavatkozás egyfajta ellenvélemény és járhat kockázatvállalással. Fontos megállapítani, hogy nem csupán a menekültek segítése von maga után politikai ítélezést, de az önkéntesek tapasztalata szerint a szegénység, a cigányság vagy a hajléktalanság ügye is kiválthat a hatalom felől érkező negatív megítélést, így az önkéntesek a segítség címzettjei alapján eltérő mértékben érezhetik elutasított, megbélyegzett tevékenységnek a segítést. Az általam vizsgált segítők tapasztalataik alapján felállítottak egy „rangsort” amely azt mutatja meg, hogy a különböző társadalmi csoportokra irányuló segítő tevékenység milyen negatív, a kormány által közvetített politikai megítélést kap¹⁶⁸: a megbélyegzés az önkéntesek véleménye szerint (1.) a menekültek kapcsán a legjelentősebb. Második a sorban a (2.) hajléktalanok segítése, amellyel szemben is markáns a politikai kommunikáció elutasítása, különösen amióta a hajléktalanságot mint élethelyzetet a Fidesz-KDNP kormány büntetendő cselekménnyé nyilvánította.¹⁶⁹ (3.) A cigányság társadalmi elutasítása továbbra is nagyon gyakori, többnyire megtörténik a cigányság rasszosítása is (Szelényi 2001), azaz a közgondolkodás gyakran azonosítja a cigányokat a szegényekkel. Ennek ellenére, az önkéntesek saját tapasztalata szerint a roma lakosság segítségét sem nézi jó szemmel a közvélemény egy jelentős része. (4.) A 2010-es évek végére maga a segítő tevékenység általános kategóriaként is stigmatizáció tárgyát képezheti, hiszen beépült a közgondolkodásba a menekülteket segítő civilek jelensége és a hozzákapcsolt negatív hatalmi diskurzus. (5.) Az önkéntesek tapasztalata szerint azonban a szegénység, főként gyerekek segítése, vagy a hirtelen bajba jutottak, esetleg katasztrófák áldozatainak segítése viszont máig viszonylag elfogadottnak tekinthető. (6.) Szintén nem képzeli kritika tárgyát a koronavírus kapcsán létrejövő segítség, de a segítség módja már lehet problémák forrása. Láthatjuk, hogy olyan helyzetekben, ahol a kormányzat véleménye a megsegített csoport kapcsán jól

¹⁶⁸ Hangsúlyozni kell, hogy ez a besorolás nem tudományosan megalapozott mérések eredménye, hanem a segítő önkéntesek egy részének gyakorlati tapasztalatain alapuló vélemény.

¹⁶⁹ Magyarország Alaptörvénye XXII. cikkének 2018. október 15-én hatályba lépett módosítása tartalmazza ezt a kitétel.

deklarálhatóan negatív, ott nagyobb elutasítottságot érzékelnek az önkéntesek. Ez igaz olyan társadalmi problémákra is, amely a nem megfelelő szociális rendszerrel, vagy az esetleges nem megfelelő kormányzásból fakadó fokozódó elszegényedéssel hozható összefüggésbe. Míg az olyan esetekben, ahol az állami felelősség nem vonható felelősségre, mint például a katasztrófhelyzetek és balesetek, vagy egy globális járvány esetében alacsonyabb a megbélyegzettség kockázata. Fontos kutatási tapasztalat, amelyet ebben a fejezetben látni fogunk, hogy az önkéntesség és a humanitárius cselekvések negatív politikai értelmezése kihat a segítő tevékenységre.

VIII. 1. A politikai indíttatás hiánya

Bár a kormánykommunikáció igyekezett ellenzéki magatartást, erőviszonyátrendezést, vagy éppen politikai változás elérését bele látni az önkéntesek segítő tevékenységébe, a témát kutatók szerint valójában nem politikai indíttatás volt domináns a menekülteket segítő hazai mozgalmakban. (Mikecz 2020/a: 247; Kende et. al. 2017: 270-271) Ennek ellenére, azáltal, hogy a hatalom és az ahhoz kapcsolódó politikai oldal menekülteket elutasító véleménye – és ezzel együtt a bevándorlás mint nemzetbiztonsági kérdés – előtérbe került, rendszerkritikusnak, ellenzéki cselekedettnek, az ellenállás egy aktív formájának minősült a menekültek segítése. Az általam vizsgált önkéntesek narratívái szerint azonban ez a stigma egy külső perspektívából megfogalmazott állítás, amivel a megkérdezettek egyike sem kívánt azonosulni. „*Tiszta szívvel állíthatom, hogy nem a politika vitt bele.*”¹⁷⁰ „*Önként csináltuk, csak, mert emberek vagyunk, és segítenünk kell a bajbajutottakon.(...) Ebben semmilyen politikai vélemény nincs.*”¹⁷¹ „*Egyértelmű volt számomra, hogy megyek és segítek, azok az emberek bajban vannak, segíteni kell nekik, ha tudunk! Nem is értem, miért kell már ebbe is az ellenzéket keresni.*”¹⁷² Az önkéntesek megfogalmazásából jól látszik, hogy elzárkóznak a politikai indíttatástól.

Az önkéntesek nem tekintettek politikai véleményük manifesztációjaként jótékony tevékenységükre, ráadásul politikai véleményeik sem kizárólag heterogén ellenzéki vélekedések. Az általam vizsgáltak közül voltak, akik kifejezetten a regnáló hatalommal azonos politikai platformon állónak tartották magukat. „*Én vállalom, és tartom magam ahhoz, hogy én egy jobboldali érzelmű ember vagyok, és ez nem változott meg mostanra sem.*”¹⁷³

¹⁷⁰ K. L. nő, önkéntes

¹⁷¹ K. G. férfi, önkéntes

¹⁷² K. A. nő, önkéntes

¹⁷³ K. J. nő, önkéntes

Miközben az egyéni narratívákból az apolitikus indítékok látszanak, az önkéntesek különböző szintereken és eltérő formában, folyamatosan szembesültek az ellenzéki ség, a normaszegés bélyegével. A hatalom irányából érkező megbélyegzés után, az eredetileg politikamentes indíttatású önkéntes cselekvések is politikai véleménynyilvánítássá váltak, ezért egyes szerzők szerint ennek tudatában már nem tekinthető apolitikusnak az önkéntes cselekvés. (Fleischmann – Steinhilper 2017.) Fontos ez esetben is hangsúlyozni, hogy a stigmatizáció és az önkéntesek megbélyegzése az események alakulása során, sőt, legfőképpen a menekültek segítségét követően alakult ki és erősödött fel. Ennek értelmében lényeges megállapítani, hogy a bekapcsolódás motivációi között utólagos helyzetértékelésből adódó indíttatást hiába keresünk. A civil kezdeményezés létrejöttékor, amikor a vizsgált egyének elhatározták, hogy önkéntesként, humanitárius segítségnyújtással részt vesznek egy krízishelyzet enyhítésében még nem tapasztalhattak olyan mértékű politikai megbélyegzést, amelyet később átéltek. Nem az ismert elnevezések, mint a sorosbérenc, migránssimogató pozícióira jelentkeztek önkéntes és dalolva, hanem sokkal inkább segítségnyújtási szándékukat szerették volna kifejezni, és embertömegek szenvedését enyhíteni.

Természetesen látens politikai véleményt, vagy az események során kialakult álláspontot társíthatunk a kormány által nyíltan kommunikált nézőponttal történő szembe helyezkedéshez, azonban a politikai vélemény, és annak aktivitásra sarkalló mozzanata nehezen ragadható meg. Az ilyen jellegű megállapítások azonban tévútra vinnék kutatásomat, félreértelmezést szülhetnének, hiszen az émikus perspektívában az önkéntesek elmondására, és a tereptapasztalataimra támaszkodhatok, amelyek alapján a politikai indíttatás hiányát állapíthatom meg a segítő tevékenység során.

Ugyanakkor fontos megállapítani azt is, hogy a 2000-es évek elejétől tartó pártpolitikai viszonyrendszerek hazánkban polarizált társadalmi közeget alakítottak ki, amelyben bármilyen társadalmi kérdéstről megfogalmazott vélemény rögtön jobb- vagy baloldali álláspontként tételeződik. A politikai szerepvállalás a 2010-es évek végére tehát egy folyamatos pártpolitikai állásfoglalással jár, ahol a társadalmi ügyekről történő véleménynyilvánítás önmagában is elítélendő, megbélyegzendő tevékenységnek számíthat. Ebben a viszonyrendszerben a legitim politizálás úgy tűnik, kizárólag az állami politikát támogató politizálás lehet. Minden más vélemény, külön vélemény illegitim. Ez a keretfeltétel jelentős a kutatási témám szempontjából, hiszen erősen meghatározhatta azt, hogy az önkéntesek igyekeztek elzárkózni attól, hogy politizáljanak.

A rászorulóknak segítése, illetve önmagában már a rászorultság azonosítása egy a politika szintéren értelmezett kérdéssé vált. A menekültek segítésekor, illetve azt követően a

hajléktalanok, mélyszegénységben élő, valamint a roma származású, hátrányos helyzetűek, és a koronavírus kapcsán emberfeletti terhelésnek kitett egészségügyi dolgozók segítése mind-mind egy olyan kontextusban zajlott, ahol központi elemmé vált az önkéntesség, a civil szerepvállalás érdekmentességének és jószándékúságának megkérdőjelezése. Az önkéntesek rendszerkritikussága abban nyilvánulhatott meg, hogy rávilágítottak a szociális háló működési anomáliáira, felhívták a figyelmet társadalmi szintű problémákra. Ez lényegében a civil szféra alapfeladata, a már korábban említett, úgynevezett „watch dog” funkció, amelyet a hatalom igyekszik kioltani a civil társadalomból. A helyzet ellentmondásos, mert az általam vizsgált civilek azzal, hogy megoldanak bizonyos társadalmi problémákat, „befoltozzák” a rendszer rosszul működő lyukait, így voltaképpen fenntartják és tovább működtetik, nem pedig kritizálják azt.

Az önkéntesek sokrétűen reflektálnak erre az ambivalens helyzetre. *„Az, hogyha én valamilyen politikai szereplőnek számítok, mondjuk az önkéntesség miatt, mert ez így azért megkapom, de ennek egyébként semmi köze, vagyis szándékosan semmi köze a politikához. Ennek inkább azért van köze a politikához az én szemszögömből, meg az én személyemet illetve, mert a politika teszi azzá. (...) én ezzel egyáltalán nem akarok politizálni, egyáltalán. Soha eszembe sem jutott. Soha nem volt ilyen ambícióm, soha nem volt ilyen szándékom, és mégis sokszor találom magamat olyan helyzetben, amikor rámsütik a bélyeget, hogy én politikailag ide meg oda tartok, meg hogy én politikailag ellenzéki vagyok... nem vagyok! Vagy ha vagyok, akkor kényszerből vagyok, mert kényszerítettek arra, hogy állást foglaljak, a cselekedeteimmel. De ez az én részemről nem szándékos. Nyilván meg van a véleményem, meg nyilván látom, hogy milyen pártoknál számít az értéknek, vagy erénynek, amit csinállok, és nyilván nem fog kedvezni a pártállásomnak, hogy hol nem tartják ezt értéknek. De, hogy ez egy ilyen megállapítás, ebből az irányból jön, hogy én politikai aktivista lennék, ezt nem én gondolom így. Nem azért mentem menekülteknek segíteni, mert kormányellenes vagyok, vagy, hogy azt akarnám így ezzel kinyilvánítani. Nem. Mentem, segítettem és erre Ők, mások mondták, hogy szerintük ez politika.”¹⁷⁴*

Az önkéntes nyilatkozata jól tükrözi, hogy egy olyan ítélkezés és hatalmi értelmezés zajlott az önkéntes tevékenység körül, amely kellemetlen helyzetbe hozta a benne résztvevőket. Országos szinten természetesen voltak önkéntes szerveződések, melyeknek tagjai a politika terepére lépve érdekvédelmi tevékenységet is magukra vállaltak. A kutatásomban résztvevő *Migration Aid Debrecen* tagjai azonban nem tartoztak ebbe a körbe. A vizsgálatom szerint

¹⁷⁴ T. Z. nő, önkéntes

olyan személyeket és olyan cselekvésekért nyilvánított a kormánykommunikáció politikai aktivistának, akiből az ilyen jellegű szándék teljes mértékben hiányzott. Ahogyan az alábbi interjúrészletből kiderül, a segítségi szándékot az önkéntes teljes mértékben elvlasztja a politikai véleménytől. *„Ha valaki önkéntes, az emberiség, az a humánusság miatt, ennek semmi köze a politikához. (...) Ha fordítva lett volna, ha az ellenzék lett volna most hatalmon, akik most vannak kormányon ők pedig az ellenzékben, akkor is ugyanez történt volna, én ugyanúgy kint lettem volna, és segítettem volna. Úgyhogy ez engem egyáltalán nem érdekel. Én nem azért segítek, meg csinálom, hogy most politikailag beleszóljak, nem, hanem azért, hogy segítek embereken.”*¹⁷⁵

*„Minden, a menekültekkel kapcsolatos pozitív hozzáállás a politikai ellenállás kategóriájába tartozott. Erről azonban kizárólag az ellentétet tudatosan és provokatívan szító kormány tehetett. Mi csak segíteni akartunk, és segítettünk is. Így lettünk »sorosbérencek«, »hazaárulók«, és a többi. Maga a segítség vált politikai ellenállássá. Nem függetlenül a civilek ellen akkortájt kezdődő, és azóta is tartó kormány-hadjárattól.”*¹⁷⁶

A magyarországi menekülteket segítő szerveződések politikai motivációit kutató Mikecz Dániel szerint arról van szó, hogy egy segítőt inkább a segítség vagy inkább a politikai cél motivál a részvételre. Megállapítása szerint a hazai önkéntesek körében fontosabb volt maga a cselekvés, a segítségnyújtás, mint a politikai vélemények kinyilvánítása. (Mikecz 2020/a: 247; Kende et. al. 2017: 270-271) Megjegyzi ugyanakkor, hogy a stigmatizáló civil ellenes fellépés a segítő tevékenység politikai vonatkozásait fokozatosan erősíti. Feischmidt Margit *charity politizálódásként* határozza meg, amikor önmagában a segítség tapasztalata a közéletre, így a politikai kérdésekre irányítja a résztvevők figyelmét. (Feischmidt 2018: 87) Az általam vizsgált önkéntesek körében is megjelent ez a fajta attitűd, azonban nem volt sokaknál fellelhető. Az önkéntesek egyfajta következményként beszélnek arról, hogy az egyéni politikai érdeklődésük élénkült a menekültek segítése nyomán. Többen közülük inkább úgy ítélik meg, hogy akaratuk ellenére kerültek bele politikai folyamatokba, sokszor értelmezések és vélemények keresztüztébe találva magukat. Sőt, véleményük szerint megszólítva érezték magukat, olyan kérdésekben, amelyben nem szerettek volna állást foglalni.

„Azt mindenképpen észlelem, egyrészt magamon is, hogy nyitottabbá váltam a politika felé, vagy talán jobban értem, jobban átlátom a politikai mozgatórugókat, mert, hogy bele láttam, vagy inkább benéztem a dolgok mögé, hogy miért, miért vagyok én ellenség, miért van

¹⁷⁵ H. I. nő, önkéntes

¹⁷⁶ K. G. férfi, önkéntes

ez? Tehát egy kicsit elemeztem is ezt a helyzetet, hogy megértsem, és viszont azért, mert ilyen tevékenységekben részt veszek, lett egyfajta ismertségem is olyan körökben, ahol, mondjuk olyan politikai körökben, ahol ez erénynek számít, és ennek következtében előfordult az is, hogy bizonyos pozíciókra felkértek. Ha mondjuk én politikus alkat lennék, vagy azon a téren is szívesen harcolnék, akkor ez meghívó is lett volna számomra. Csak az a helyzet, hogy nem vagyok olyan alkat. És ezért nem folyok bele a politikába egyébként egyáltalán.”¹⁷⁷ A nyilatkozó önkéntes megfogalmazásából látszik, hogy természetesen a menekültek segítségét követően ő maga nyitottabbá vált a politikai kérdések iránt, de azt is megjegyzi, hogy nem tudatosan és végképp nem szándékosan. Sokkal inkább amiatt, mert bevonódott egy politikai diskurzusba, ahol esetleg humanitárius tevékenysége kérdőjeleződött meg, és egyfajta védekezéséppen igyekezett politikai témákban tájékozódni.

VIII. 2. „Hazaáruló, sorosbérenc, menekültsimogató” – az önkéntesség mint ellenzéki stigma

Zakariás Ildikó hívja fel a figyelmet arra, hogy a hatalom ideológiai alapokon dönti el az egyes rászorultságok és hátrányok támogatását vagy a támogatás elutasítását (Zakariás 2018:252-260). Friedhelm Neidhart és Diet Ruch 1993-as mozgalmársadalom elméletében pedig megfogalmazzák, hogy a mozgalmak feladata nem az, hogy döntéseket hozzanak, hanem sokkal inkább az, hogy közvetítőként felhívják a társadalom figyelmét olyan problémákra, amelyeket a politikai döntéshozók direkt vagy indirekt módon nem érzékelnek. A politikai pártok így a közvélemény felől, azaz szavazóik irányából érzékelhetnek nyomást, ezáltal érdekeltek lesznek a mozgalmak követelésének teljesítésében. (1993 idézi Mikecz 2020/a:15) Ilyen értelemben tehát a hazai civilszféra szereplői a nem megfelelően működő gazdasági, társadalmi vagy szociális rendszerekre hívják fel a figyelmet, miközben a hatalom nem szeretne szembenézni ezekkel a gondokkal, ezért a Fidesz-KDNP kormány 2010 óta egyre inkább igyekszik ellehetetleníteni a magyarországi civilek tevékenységét.

A hatalom az elmúlt években segítségre érdemes és érdemtelen csoportokat tematizált. A civil szervezetek „nemzetiesítése” során nem csak azt határozta meg, hogy a közjóra irányuló civil tevékenységek közül melyek a segítségre méltók és méltatlanok, hanem a menekültek esetén egyenesen kriminalizálta a létüket és a rájuk irányuló segítséget. Nem csak a bevándorlók rászorultságának ténye, segítségre méltó voltuk kérdőjeleződött meg, de explicit módon a rajtuk való segítség is az elutasítás célpontjaivá vált. Mindez a civil és a politikai szféra viszonyának

¹⁷⁷ T. Z. nő, önkéntes

közelmúltbeli átalakulásához vezetett és további konfliktusos helyzeteket vetít előre. Az önkéntesek közvetlen környezetükben tapasztalták meg azt, hogy a korábban pozitív tartalmakat hordozó humanitárius, jótékony magatartás társadalmi megítélése ambivalenssé vált. Az önkéntesek akaratuk ellenére, pusztán a segített célcsoport hatalmi stigmatizálása révén kerülhettek „ellenzéki skatulyába”. Mindez felhívja a figyelmet a hazánkban tapasztalható kortárs önkéntesség átpolitizált jellegére, ahol a kirekesztetteken való segítség maga is kirekesztettséggel járhat.

Az önkéntesek többször számoltak be arról, hogy a menekültek ellátásakor azért sem bírálta őket élesen a kormánykommunikáció, mert valójában a hatalomnak is szüksége volt a munkájukra. Ahogyan fentebb említettem, a civilek „befoltozták” a rosszul működő ellátórendszer hézagjait. Tevékenységükkel csökkentették a rendkívüli helyzetből adódó krízisik és konfliktusok lehetőségét, hiszen a vasútállomásokon feltorlódó tömegek koordináció nélkül nagyobb gondot okoztak volna a társadalom egésze számára. *„A menekültügy alatt (...) Ott még a legelső időszakban, vagy az első felében még nagyon kellettek az önkéntesek, és akkor utána hirtelen így nagyon ellenségek lettünk.”*¹⁷⁸

*„Rosszul érintett ez a sorozás, migránszás. Mi mindig azt próbáltuk hangsúlyozni, hogy jó, lehet ezt is csinálni, de ki kell próbálni egyszer kijönni az állomásra, a Nagyállóra éjszaka, hajnal kettőkor kiflit osztani a menekült gyerekek kezébe, és végig nézni, ahogy lerajzolja, hogy lebombázták a házat és meghalt az anyukája, és akkor el lehet gondolkozni ezen a migránszáson.”*¹⁷⁹ Az önkéntesek rávilágítottak arra is, hogy a menekülteket és a rajtuk segítőket elítélő attitűd gyakran az ismeret- és tapasztalathiányból eredt. Sokan vélték úgy közülük, hogy a társadalom azon része, akik megbélyegezték őket a sikeres menekülttelenes gyűlöletkampány következtében váltak ilyen mértékben gyűlölködővé. Azzal, hogy Soros György által vezetett, az illegális migrációt segítő szervezetnek tekintette a kormány a *Migration Aid Debrecen* csoportot, együtt járt a különböző médiacsatornákon zajló lejáratásuk is, ami számos, az államhoz köthető hírcsatornákat fogyasztó embert tévesztett meg. Az állomáson napi rendszerességgel a menekülteknek segítő önkéntesek idővel, főként a segítségnyújtási periódus utolsó heteiben a gyűlöletkeltés célpontjává váltak. A negatív politikai bélyegek legtöbbször az utólagos értelmezések során fogalmazódtak meg az önkéntesek körül. *„Engem az akasztott ki a legjobban, hogy migránssimogatónak hívtak minket. De érted, nem is ott, akkor, helybe volt ez sokszor, hanem utólag, amikor már*

¹⁷⁸ T. Z. nő, önkéntes

¹⁷⁹ M. I. nő, önkéntes

ellapátoltuk a szart, megoldottuk a problémát, na, akkor jött a sok szájkaratés, hogy így soros meg úgy migránssimogató. Na ezek komolyan feldühítettek.”¹⁸⁰

Arról is beszámolnak az önkéntesek, hogy hogyan szoktak hozzá fokozatosan az elítélő megjegyzésekhez. *„Gyakran megkaptam azt, hogy hazaáruló vagyok. Le is köptek. Nagyon sokszor jobboldaliak szóltak be, kijöttek kamerázni, fotóztattak minket, felraktak olyan oldalakra, hogy migránsfigyelő, kirakták az arcunkat. Eleinte nagyon rosszul éltem meg, egy vezető jobbikos ki rakott egy képet, amin abszolút felismerhető vagyok, ezt le akartam szedetni, aztán rájöttem, hogy nem érek el semmit, mert aki belém akar kötni, úgylis megteszi, kijön este hattól éjjelig ott vagyok, belém köthet. Meg is tették.*”¹⁸¹ A segítség közben megtapasztalt sértegetések negatívan érintették az önkénteseket. *„Nem mindenki értette, meg hogy mit csinálunk, sok probléma volt. Emberek köpködtek le. Jött egy fickó, aki káromkodott beszólt a menekülteknek. És akkor mondtam neki, hogy menjen el. Erre ő: »Miért segít ezeknek?« Mondom, mindenkinek segítünk, most ők vannak, most nekik. »Maga, mint magyar?!« Hát mondom, nem vagyok azért annyira magyar. »Akkor román!« Mondom, nem vagyok romániai, hanem arab vagyok. És akkor azt mondja » Hát még rosszabb!« és akkor leköpött. (...) Rengetegen jöttek ki oda problémázni, fotózni. (...) Rengeteg probléma volt. Őket (a menekülteket – szerző) védeni is kellett. Volt olyan, hogy többször ott kellett maradni, amikor sokan voltak, hogy őrizzük őket.*”¹⁸²

Az önkéntesek a menekülteket segítő tevékenységük negatív megítélését nem csupán a médián keresztül, vagy a szélesebb társadalmi rétegek, idegenek felől tapasztalták meg, az elutasítás és megvetés egész közel, a munkahelyi viszonyokban és a személyes baráti és családi kapcsolataikban is megjelent, vagy tartottak tőle, hogy előfordulhat. Voltak akik családi környezetükben is titkolták a segítő tevékenységüket. *„Ugye a nagypapa, aki médiából informálódott, Ő akkor nem tudta, hogy én kijárok az állomásra... Kilencven éves. Tudatosan nem akartam felizgatni azzal, hogy a lánya kijár (segíteni a menekülteknek – szerző)”*¹⁸³ Volt olyan önkéntes is, aki a férjével került konfliktusba, aki nem is haszontalan, hanem egyenesen káros tevékenységnek gondolta, amit a felesége csinál. Azért kritizálta, mert véleménye szerint bajba sodorja önmagát és ezáltal a családját is.

¹⁸⁰ K. L. nő, önkéntes

¹⁸¹ Z. E. nő, önkéntes

¹⁸² H. I. nő, önkéntes

¹⁸³ T. Z. nő, önkéntes

Az eltérő véleményektől való félelem az alá-főlé rendelt viszonyokban mutatkozott meg leginkább. Az önkéntesek főként egzisztenciájukat, állásukat nem akarták kockáztatni, így a legtöbben a munkahelyükön egyáltalán nem említették az önkéntes tevékenységet. Az egészségügyben orvoslátogatóként dolgozó önkéntes például attól félt, hogy anyagi hátránnyal jár, ha a munkakörnyezetében kiderül a tevékenysége. *„Most a munkám miatt nagyon fontos, hogy kussba legyek, meg a gyerekek miatt is, meg én nem akarom, hogy támadjanak. Én nem akarom, hogy rám szálljanak. (...) Én tudom, hogy ennek milyen lehet a következménye, mert Jemenben ugyan ezek voltak, pontosan ugyan ezek, és én emiatt jöttem el, úgyhogy én tudom, hogy ez mivel jár. (...) Ez itt Magyarországon még rosszabb és rosszabb lesz. Még most megyünk bele..”*¹⁸⁴

Az államigazgatásban dolgozó önkéntes kifejezetten nagy kockázatokat vállalt a segítő tevékenységgel. *„Rengeteg idegességgel járt, meg félelemmel, meg izgulással, meg nem alvással. Meg nehogy kiderüljön, nehogy izé. Mert ugye én párhuzamosan csináltam a munkámmal. Reggel-délelőtt dolgoztam, délután meg ott voltam éjszakáig, meg hajnalig. És akkor félttem attól, hogy ki ne derüljön, hogy én ezt csinálom. Azért sem adtam soha interjúkat meg semmit. Mindig bujkáltam.”*¹⁸⁵

A vélt ellenérzések és az állomáson tapasztalt negatív vélemények mellett az egyik önkéntest jóval a segítségnyújtás után, 2017-ben állította pellengérré a kormánypárti és szélsőjobboldali média. Azzal vádolták meg, hogy a menekülteknek kedvezően fordított hivatásos tolmácsként és emiatt kirúgták a Bevándorlási Hivataltól. „Migránspárti” „sorosbérenc” jelzőkkel aposztrofálták, és az egyik cikk írója egyenesen azt kifogásolta, hogy önkéntesként részt vett a *Migration Aid* szerveződésben, emiatt vádolta meg a cikk részrehajlással és egyenesen „Soros betelepítési tervének megvalósítójaként” említették. Az újságokban közölt súlyos hamis vádak és állítások ellen nem sokat tudott tenni az ügy kárvallottja. A zaklatások nagyon nehezen érintették, nem csak azért, mert nem voltak igazak a cikkben leírt állítások, hanem azért is, mert az önkéntes segítő munkáját is belekeverték és negatív színben tüntették fel. Ráadásul úgy tárták a nyilvánosság elé azt, hogy ő maga nem szerette volna széles körben propagálni a menekültek körében végzett önkéntes segítségnyújtást. Az alaptalan kijelentések miatt rengeteg negatív vélemény zúdult rá, a közösségi médiában, így a Facebook személyes profilját kénytelen volt törölni pár hétre, mert ismeretlenek kommentjei árasztották el a profilját. A menekültellenes nyilvános diskurzus

¹⁸⁴ H. I. nő, önkéntes

¹⁸⁵ K. L. nő, önkéntes

részévé immáron név szerint és a tolmácsolási készségeit vitatva, sőt, bűncselekménnyel vádolva került be, miközben ártatlan volt és nem szerette volna a köztudomásra hozni önkéntes tevékenységét.

„Na most megkeresett engem egy újságíró, akiről én nem is tudtam, hogy ki, én nem nagyon ismerem ezeket az újságokat, nem is érdekelnek, TV-t se nézek, úgyhogy nem tudom, hogy kikicsoda, kihez tartozik. Na mindegy, megkeresett és akkor elkezdett kérdezgetni a Messengeren, hogy igaz-e az a hír, hogy kirúgtak, mondtam neki, hogy én nem tudok róla hogy kirúgtak volna. Én úgy tolmácsolok, hogy tényleg szóról-szóra, nem beszéltem mellé, vagy valami. (...). Mert egy tolmács az olyan, hogy annak azt kell tolmácsolnia, amit mondanak, oda-vissza. (...) És megkeresett, és akkor én mondtam neki, hogy engem nem rúgtak ki.” (...) Na de ez persze felkavart, mer úgy volt, hogy egy újságnál megjelenik, aztán minden újságnál megjelenik, aztán jönnek a TV-sek, utána állandóan az RTL-től meg mindenholnan elkezdtek keresni. (...) Az a lényeg, hogy egyetlen egy híradónak nyilatkoztam akkor, és mondtam, hogy ez hazugság, mert engem nem rúgtak ki, ez csak kitalált dolog volt.”¹⁸⁶ Az eset jól tükrözi, hogy a meghurcolástól való félelem megalapozott az önkéntesek körében. Ráadásul a polarizált társadalmi környezetben, az általam vizsgált személyeknél valóban kockázatvállalással jár az önkéntesség, azaz a kortárs viszonyok között civil kurázi megnyilvánulásának terepévé válik a humanitárius segítségnyújtás.

VIII. 3. Az önkéntesség megítélésének változása. „Miért éppen a civilekkel lenne kibékülve a rendszer?”

Az előzőekben felvázolt folyamat következtében az általam vizsgált önkéntesség Magyarországon fokozatosan olyan tevékenységet jelölt, amely egyre kevésbé remélhet széles társadalmi elismerést. Az össztársadalmi értelemben vett elfogadott cselekvés, azaz a humanitárius segítségnyújtás az, ami a kormánykommunikációban és a regnáló hatalommal szimpatizálók szemében értéktelenedik el. Ebben az értelemben nem csupán az önkéntességben részt vevők tevékenysége válik a politikailag stigmatizálttá, hanem bizonyos értelmezési körökben politikai véleményként és állásfoglalásként értelmezhető. Az előzőekben említett, a menekültválság idején igen gyakran előkerülő pejoratív fogalmak használatával, mint pl. a „menekültsimogató”, a „sorosbérenc” valójában maga a segítség és a mögötte húzódó humanizmus került pellengérré, lett nevetséges, tévelygő naivitásnak titulálva. Az önkéntes segítség, a humanizmus értékeinek ez az aláásása korábban nem tapasztalt jelenség a hazai

¹⁸⁶ H. I. nő, önkéntes

társadalmi közegben. A vizsgált önkéntesek narratíváiból jól látszik, hogy számukra is meglepő volt, a jótékony cselekedetük leértékelése, és szépen kirajzolódik az a folyamat, ahogyan idővel adaptálódnak ehhez a helyzethez, és évekkel később már természetesnek tűnik a hatalmon lévő kormány civilek elleni fellépés. A politikai kommunikáció civilelles hangneme 2017-ben igen jelentős volt, ahogy korábban már kifejtettem, ekkor fogadták el a civilek külföldi finanszírozását szabályozó és az átláthatóságról rendelkező törvényt.¹⁸⁷ Ekkor így vélekedett a vizsgált önkéntesek egyike: *„Ez így szomorúan hangzik, de megszoktuk. Ahogy megszoktuk azt, hogy sorosozás, hogy uszító plakátok, hogy így jött ez a csomó úgymond ellenségkép, hogy felépítettek egy sor ilyen ellenségképet, és akkor ott Soros mellett bekerültek a civilek is. És, hogy ez rettentően bosszantó egyébként. Nyilván rettentően bosszantja meg bántja az embert, ha így az igazságba belegondol. Mondhatnám, hogy fölháborító. Csak azért nem ráz engem például annyira, mert ahhoz is szépen lassan hozzászoktunk, hogy ebben nincs logika. Tehát, hogy nincs igazság, nincs megbecsülés, nincs logika. Tehát ez, amit így velünk csinálnak, az nagyon belepaszsol az egész politikai képbe. De, hogy nyilván nem örül neki az ember, meg nyilván felháborítónak tartja. De hogy annyi sor felháborító dolog van, hogy azok között így teljesen természetes, hogy hát persze, miért épp a civilekkel lenne kibékülve a rendszer?”*¹⁸⁸

Olyan élethelyzetekben nyújtottak segítséget az önkéntesek, amelyeknél felmerül az állami felelősségvállalás hiánya, véleményük szerint önmagában az is kérdés, hogy miért a civileknek kell segíteni a bajbajutottakon, és miért nem avatkozik be a kormány? *„...És ugyanezt látom a politikában is. Kívülről pofázik, semmit nem segít, meg akarja határozni és be akarja korlátozni, hogy ki mit csinálhat, ki mit nem csinálhat. És ő maga semmit nem tesz, max. kimondja, hogy nincsen hajléktalanság, meg kimondja, hogyha nem tudom, hány fok alá csökken a hőmérséklet, akkor nem lehet ember az utcán. Ja, csak nem javít a körülményeken a hajléktalan szállóknál, ahová nem megy be az ember, mert mindenüket ellopják, meg retkes minden. Ez is egy ördögi kör, a jelenlegi politikai vezetés semmihez nem járul hozzá, és semmiben nem ad támogatást, ami azt célozná meg, hogy a nehéz, vagy nehezebb helyzetben élők boldogulását segítse és támogassa.”*¹⁸⁹

Az általam vizsgált önkéntesek nem a politikai véleményüket szerették volna kifejezni a segítesen keresztül, hanem segíteni szerettek volna, és ez minősül át a kormány által keretezett diskurzusban politikai ellenvéleménnyé. Azzal, hogy a segítség politikai

¹⁸⁷ 2017. évi LXXVI. törvény a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról.

¹⁸⁸ T. Z. nő, önkéntes

¹⁸⁹ M. I. nő, önkéntes

véleménynyilvánításnak, sőt az ellenállás egy formájának tekinthető, az önkéntesség társadalmi megítélése erodálódhat. Az önkénteseknek tartaniuk kell attól, hogy ki hogyan ítéli meg cselekedetüket a környezetükben, akár jóval a segítségnyújtás után. Ez a félelemérzet és rizikóvállalás jellemzi a kutatásban résztvevőket. A kétes pozíció és megítélés visszahat az önkéntesség működésére. Kutatási eredményeim azt mutatják, hogy ez a humanitárius segítségnyújtás körül kialakult bizonytalanság az önkéntesség informalitás stratégiáját erősíti. Az önkéntesség a 2010-es évek második felében Magyarországon már nem egyértelműen és széleskörben pozitív, mások elismerését kiváltó tevékenység, hanem, ha az önkéntesek nyíltan felvállalják, akkor politikai véleményként tételeződik, ha pedig titkolják, akkor azt a megbélyegzéstől való félelem miatt teszik. Felbomlóban van a társadalmi státuszt erősítő, pozitív megítélést kiváltó önkéntesség toposza, hiszen ehhez nincs meg a széles társadalmi közeg, a jótékony cselekvés csupán szűk körökben válthat ki elismerést, de az is egyre kevésbé jellemző. Vizsgálatom rávilágít arra, hogy ennek értelmében az önkéntes tevékenység informális formában, szűkebb lehetőségek között szerveződik. Mindez megfosztja az eredeti eszközkészletétől – amennyiben eszközkészletnek tekintjük a nyilvánosságot. Márpedig annak kellene tekinteni, hiszen az adománygyűjtés, az önkéntesek toborzása mindenképpen nyilvánosságot igényel. *„Elég nehezen választható el a karitatív tevékenység a politizálástól, mert manapság ugye mindent átsző a politika sajnos. Néhány évvel ezelőtt amikor akár a menekültválságnál, a Migration Aid összeállt, vagy azok az emberek összeálltak akik ahhoz tartozónak definiálták magukat, akkor talán még annyira nem is volt annyira égbekiáltó bűn, hogy segítettek a menekülteknek, tehát volt olyan időszak, amikor akár még dicséretet is, vagy ilyen kis fejszimogatást kapott az ember, hogy jaj, de jó, hogy valakik vannak akik ilyet csinálnak.”*¹⁹⁰

VIII. 4. Informalitás mint stratégia

Miután a politika és egyre inkább a mindennapok színterén stigamtizációval találkoztak az önkénteseket, a kialakult helyzetre többféle válaszreakció született. Fontos megjegyezni, hogy a stigamtizáció elsősorban 2015 és 2017 között erősödött fel, így a menekültek segítségét követő önkéntes tevékenységeket is érintette. A vizsgált segítők közül hárman a hatalom megbélyegző megnyilvánulásai ellenére is nyíltan vállalták a segítő önkéntességet, és politikai kérdésekben aktívabbá váltak. A legtöbben ugyanakkor titkolni igyekeztek a tevékenységüket és volt négy olyan önkéntes is, akik a politikai bélyeg miatt felhagytak a segítő tevékenységgel. Az

¹⁹⁰ T. Z. nő, önkéntes

önkéntességgel felhagyók döntését számos tényező befolyásolta, ezek közül az egzisztenciális helyzet talán a legmeghatározóbb. Az önkéntesség vállalásánál a 2010-es évek második felében kifejezetten számít, hogy függő viszonyban van-e, vagy jövedelemszerzését kevésbé határozzák meg politikai keretek. A debreceni menekülteket segítő tevékenységben többnyire a középosztályból kikerülő értelmiségiek, függő helyzetben lévő kormánytisztviselők, a közoktatásban résztvevők, közalkalmazott értelmiségiek és a versenyszférában dolgozók vettek részt. Ők azok, akik nem akarták kockáztatni állásuk esetleges elvesztését. Éppen ezért kialakult az a stratégia, hogy informális formában folytatják tovább az önkéntes segítségnyújtást. A probléma reális veszélyét jelzi, hogy volt olyan önkéntes, akit felettese megfenyegetett a rászorulókat segítő tevékenysége miatt,¹⁹¹ és volt, aki egy kedvezőbb munkahelyi pozíciótól esett el az önkénteskedés okán. A közalkalmazottként dolgozó önkéntest ugyanis előbb kinevezték irodavezetőnek, majd pár hét elteltével visszavonták kinevezését, információi szerint amiatt, mert főnöke hírt kapott önkéntes tevékenységéről.

A vizsgált önkéntesek döntő többsége tehát nem akart felhagyni a rászorulóknak segítségével, de függő viszonyuk kapcsán nyíltan fel sem vállalhatták jószándékú tevékenységüket ezért egyfajta védekezési stratégiaként lavírozó, titkolózó megoldásokat választottak. *„Ez egy kényszerhelyzet, vagy egy ilyen kényszerhelyzetben a lehetséges rosszak közül választott egyik legkevésbé rossz stratégia ez, vagyis az, hogy informálisan, titokban önkénteskedünk. Egy reakció erre a helyzetre. Mi ezt tudjuk tenni, így meg is tesszük.”*¹⁹²

Már a menekültek segítségénél is többen elkerülték a nyilvánosságot. A város intézményeiben tevékenykedő, illetve a pedagógusként dolgozó önkéntesek igyekeztek a háttérben maradva segíteni. *„Kijött a TV forgatni, én meg szabályosan elbújtam a kamerák elől. Képzeld mi lett volna, ha a munkatársak vagy a főnök meglátnak engem a felvételeken.”*¹⁹³ Arról is beszámoltak az önkéntesek, hogy a menekültek kapcsán az adományozók közül is többen próbáltak háttérben maradni és nem akartak megmutatkozni. *„...és rengeteg ember volt úgy, aki odasomfordált, és odahozta az adományt és szíve szerint ott lett volna és csinálta volna, de valamiért nem vállalta be”*¹⁹⁴.

¹⁹¹ A beszélgetőpartnerem kérésére a történet további részleteit még név nélkül sem írhatom le, annyit azonban megoszthatok, hogy az illető főnöke tudomást szerzett az önkéntes tevékenységéről és ezt követően megfenyegette őt, hogy ha továbbra is szeretne ott dolgozni, azonnal abba kell hagynia az önkénteskedést.

¹⁹² T. Z. nő, önkéntes

¹⁹³ K. L. nő, önkéntes

¹⁹⁴ K. L. nő, önkéntes

Az önkéntesek a titkolás és felvállalás stratégiáit szituatív módon alkalmazták, bizonyos körökben és felületeken előtérbe helyezték tevékenységüket, míg más szituációkban és színtereken hallgattak róla, sőt, eltitkolták bizonyos szereplők elől. Mindez attól is függött, hogy kik az adott segítségnyújtás címzettjei. A fejezet elején kifejtettem, hogy az önkéntesek egyfaja skálát állítottak fel a segítő tevékenységek politikai stigmatizációjának mértékéről a saját tapasztalatik és az aktuális társadalmi-politikai közegből érkező vélemények alapján. A leginkább vitatott a menekültek, majd a hajléktalanok, utána pedig a cigányság önkéntes segítése. A sort önmagában az önkéntes cselekvés követi, utána a szegénység ügye, azon belül is a gyerekek vagy váratlan katasztrófák, esetleg betegségek áldozatai jönnek, végül pedig a legkevésbé stigantizált a koronavírus járvány során az egészségügyi dolgozóknak nyújtott segítség. A besorolás alapvetően párhuzamba állítható az segítő tevékenység felvállalásával, azzal a kivétellel, hogy a menekültek segítésekor szerzett tapasztalat egyre inkább arra ösztönözte az önkénteseket, hogy a nyilvánosságot kerüljék bármilyen jellegű jótékonyaságról is legyen szó. *„Nyilván az #etesdadokit tudtuk a leginkább promózni. Ott nem kellett attól tartani, hogy ki mit gondol, vagy beszél-e nekünk. Persze, ott is meg voltak az érdekességek. Legelőször a kórháznak nem csak maszkokra, hanem mosógépre volt szüksége, így azt szereztük be adományként. De ezt itt titokban kellett gyűjteni, mert mondta a kórház, hogy nem derülhet ki, hogy nekik erre van szüksége, és az állam nem biztosítja számukra. És akkor csendben gyűjtöttünk és teljesen titokban adtuk át a kórháznak.”*¹⁹⁵ Az interjúrészből látható, hogy a segítségnyújtás elhallgatása olyan esetekben is előfordul, amikor az önkéntesség alapvetően pozitív megítélést remélhet, mégis, az adomány tárgya készletinformalitásra az önkénteseket.

Az önkéntesség eltitkolásának különböző formáiról számoltak be az általam vizsgált segítők. Döntő többségben a munkahelyi konfliktusok elkerülését, a hierarchikus viszonyok status quo-jának megtartását szolgálta a segítség elhallgatása. *„A feletteseim hivatalosan nem tudták. Én nem vagyok biztos benne, hogyha ők ezt tudják, akkor nem mondták volna, hogy állítsam le magam, én ezt gondolom. Hál'istennek nem kellett engedélyt kérnem, én a munkámat elvégeztem, javarészt éjszaka kellett kijárni, és a szabadságolás időszakában, tehát ez így szerencsés volt. És amikor már munkaidő volt, ha ez alatt úgymond »szolgálatot teljesítettem« akkor én azt este vagy éjszaka mindig kompenzáltam. Tehát arra külön figyelek, hogyha jótékony munkát csinálok, megyek, adományt szállítok vagy akármilyen, akkor én kiveszem a szabadságomat... hogy szó ne érje a ház elejét.”*¹⁹⁶ Az orvoslátogatóként dolgozó önkéntes

¹⁹⁵ K. A. nő, önkéntes

¹⁹⁶ T. Z. nő, önkéntes

szintén nem beszélt munkahelyén az önkéntességről. „*A munkahelyemen nem tudták ezt, direkt. Azért, mert én orvos látogató vagyok, és a média agymosást csinált, és nekem jó kapcsolatom kell, hogy legyen az orvosokkal, és egy ilyenrel nem ronthatom el a kapcsolatomat velük.*”¹⁹⁷

Hogy volt mitől tartaniuk, a hétköznapokban, közvetlen környezetükben tapasztalták meg a kortárs migrációs folyamatokról kialakuló szélsőséges vélekedéseket hallva. Az az altruista cselekvés, maga az önkéntesség, ami korábban társadalmi elismerést váltott ki közvetlen környezetükben is, a politikai áthangolás következtében egyes értelmezési keretekben nagyon is negatív előjelű lett. „*Azért az ijesztő volt, hogy milyen indulatokat vált ki az emberekből az, hogy te ott segítesz valakinek, teljesen mindegy, hogy kinek és ez belőle feszültséget vált ki. Ez egy nagy társadalmi probléma most éppen, elég komoly.*”¹⁹⁸

A civileket érő politikai megbélyegzés egy ambivalens helyzetet terem, hiszen az önkéntességnek nyilvánosnak kellene lennie az adományozók elérése, a probléma felkutatása, az ügy társadalom felé történő kommunikálása, és valamifajta elismerés miatt is – ennek ellenére informalitásba, eltitkolt területre szorul vissza, olyan privát terekbe, ami egy idő után kifogy erőforrásaiból. Azonban ha kilép a nyilvánosságba, akkor pedig nyílt és azonosítható politikai véleményként konstruálódik. Az új helyzet az önkéntesség működésmódjára, és a segítségben lezajló javak cseréjének folyamatára is hatással van. Arról beszélhetünk, hogy az önkéntesség bizonytalan megítélése nyomán megváltozott a segítség transzparenciája.

Az alábbi folyamat jól tükrözi, hogy a kormánykommunikáció által generált stigmatizáció hogyan vetheti vissza a segítségnyújtást.¹⁹⁹ Az önkéntesek tapasztalatiból kirajzolódik, hogy bizonyos társadalmi csoportoknak egyre nehezebb gyűjteni a társadalmi közegben is fellelhető megbélyegzés miatt. Így történt ez egy olyan esetben, amikor az önkéntesek a Romadok kezdeményezés keretében, kisebbségi létben élőknek szerettek volna segítséget nyújtani. Attól tartva, hogy nem lenne nagy az adományozói kedv, az önkéntesek nem nevezték meg, hogy kinek gyűjtenek. Ez azonban hiteltelnití a segítséget, és magát a segítő önkéntes személyeket is. Megváltozik az önkéntesség módja is, hiszen ha az adománygyűjtő Facebook posztban nem írják oda kinek gyűjtenek, nem tehetnek közzé fényképet az adomány célba jutásáról sem, ami pedig korábban az egyik legfontosabb legitimációs eszközként szolgált. A nyilvánosság, a transzparencia adta a szerveződés átláthatóságát, főként az

¹⁹⁷ H. I. nő, önkéntes

¹⁹⁸ Z. E. nő, önkéntes

¹⁹⁹ Fontos továbbá hozzátennem, hogy a politikai értelmezések következtében érzékennyé vált téma kutatása, a kutató számára is felveti a megbélyegzettség veszélyét. Saját tapasztalatokat szereztem arra vonatkozóan, hogy önmagában a kutatási téma, hogy válik vélt politikai állásfoglalássá, és miként jelent konfliktushelyzetet.

informális csoportok számára, és ez csorbul a politikai bélyeg, vagy az attól való félelem miatt. Amennyiben háttérbe szorul személyesség, azaz a segítők személye, úgy még inkább hitelét veszti az informális segítségnyújtás. *„Korábban, mondjuk 2015 előtt, én a saját nevemmel írtam, írhattam körlevelet a kollégáknak, hogy gyűjtést szervezek. Ez nagyon megváltoztatta a dolgokat, ez az elmúlt pár év.”*²⁰⁰

*„Ez nem a politika ellen szólt, vagy bárki ellen szólt (...) ha igazán szívből akarsz és szeretnél segíteni, akkor semmit nem nézel, nem teszel oda feltételeket, hogy minek kell teljesülnie annál az embernél bárminek, hogy én őt segítsem. Ez a legnagyobb probléma az emberekkel. Hogy ha cigány, azért nem segít, ha menekült, azért nem segít, ha hajléktalan, azért nem, mert büdös. Mindig van valami kifogás.”*²⁰¹

A kortárs hazai társadalmi-politikai történések speciális módon erősítették meg a vizsgált önkéntesség egyes jellemzőit. A reflexív önkéntességnél ugyanis az intézményesülés hiánya, az informális működés megfigyelhető, és ez ad bizonyos szabadságot, mert alacsonyabb elkötelezettséggel és ezáltal kisebb felelősséggel jár az egyén részéről. Ezzel párhuzamosan a kutatásba vont kezdeményezések esetében, arról beszélhetünk, hogy az informalitás viszonylagos védelmet nyújt a politikai színtéren zajló és a közhangulatba is áterjedt megbélyegző, civilelles kritikáktól. Az „ösztönös” válaszreakció, egy jól alkalmazható stratégia, hiszen a „megfoghatatlan”, azonosíthatatlan, nehezen körülhatárolható informális segítő munkával elkerülhetők a „támadások” és a vegzálás. Ezáltal azonban a nyilvánosság előtt gyakran láthatatlan módon, az informális szférába szerveződik az önkéntesség. Ahogyan az egyik önkéntes véleménye tükrözi: *„Az önkéntesség most egy olyan valami, hogy hallgatni kell róla, nem szabad róla beszélni, nem kerül nyilvánosságra.”*²⁰²

A félelem ugyanakkor öncenzúrát alakít ki. *„Az online profilomon nem kommunikálhatok úgy róla, ahogy egyébként szerintem egy közösségi összefogást igénylő dologban kellene. Másként kell csinálnunk, új stratégiákat alkalmazunk erre. Mert szoktam én például így hirdetéseket feladni, de sokkal-sokkal kevésbé, egyébként kevesebb is a visszhangja, sokkal kevesebb, mint korábban. És tényleg sokszor nem merem megmondani, hogy hova megy az adomány. Nem merem leírni. Tehát például az, hogy most olaszliszkai cigány közösségnek*

²⁰⁰ T. Z. nő, önkéntes

²⁰¹ M. I. nő, önkéntes

²⁰² T. Z. nő, önkéntes

gyűjtők – pedig rendszeresen nekik gyűjtők, vagyis hát elsősorban nekik. De ezt így nem merem leírni, mert akkor nem jön (az adomány – szerző).’’²⁰³

Az önkéntesség eltitkolása mellett – csekélyebb mértékben – jelen van a segítő tevékenység tudatos és nyílt felvállalása is. Olyan személyek „tehték” meg ezt, akik nem álltak anyagi értelemben véve függőviszonyban, így ez a praxis az egyik vállalkozó önkéntesnél és két egyetemistánál volt megfigyelhető. Az egyik önkéntes – akinél fontos megjegyezni, hogy egyéni vállalkozóként nem kell feletteseinek véleményétől tartania –, nyíltan, minden szintéren és felületen felvállalta az önkéntességet. *„Tudták, én ezt nem titkolom, mert nyilván tudták, mert én orrba-szájba osztom meg ezt a Facebookon. Összetűzésbe senkivel sem kerültem, volt, akivel vitatkoztam, de az normális keretek között. Volt, akit meg is lehetett győzni egyébként, de voltak olyan emberek, akiket letöröltem Facebookról. ’’²⁰⁴* Az informalitást választó önkéntesek közül többen hivatkoztak arra, hogy ők is szeretnék volna ezt a stratégiát választani, de sajnos függő viszonyuk miatt nem tehték meg. *„Szívem szerint én is úgy csináltam volna, mint K.G. mondtam volna mindenhol, posztoltam volna mindenhová, de nem tehettem. Nekem ott volt a főnököm a fejem felett. ’’²⁰⁵*

Fontos megállapítani, hogy voltaképpen nem csak az vállal kockázatot, aki nyíltan kiáll a segítő elhivatottsága mellett, hanem azok is, akik titkolják, mert egy esetleges „lebukással” saját társadalmi pozíciójukat, egzisztenciájukat, emberi kapcsolataikat sodorhatják veszélybe. A vizsgált önkéntesek segítenek másokon, polgári bátorságtettként állnak ki menekültekért, hajléktalanok, szegényekért kisebbségi létben élőkért, vagy épp a koronavírus járvány idején az egészségügyi dolgozókért. Teszik mindezt egy olyan összetett társadalmi-gazdasági-politikai közegben, ahol a társadalmi elismerés helyett az ellenségképképzés célpontjai, ahol megbélyegzett szereppé vált önkéntesnek lenni, és ahol a korábban széleskörű pozitív megítélés alá eső önkéntes segítség devalválódik. Ezért napjaink Magyarországon az önkéntesség a civil kurázi egy sajátos megnyilvánulásaként értelmezhető.

„Az a nehéz vagy szörnyű ebben, hogy nem nagyon tudja az ember, hogy mikor melyik dolog az, ami viszont már probléma lesz és szemet szúr. Így tulajdonképpen bármelyik lehetne és időszakonként tényleg bármelyik egyik vagy a másik hirtelen kiugrik, hogy na, most az egy ilyen nem támogatott tevékenység. Ugye volt ez a menekültek támogatásával, hogy hát lassanként már égbe kiállító bűnnek számít. (...) Szóval azóta, hogy mondjuk a civil tevékenység az nem

²⁰³ T. Z. nő, önkéntes

²⁰⁴ K. G. férfi, önkéntes

²⁰⁵ K. L. nő, önkéntes

*egy támogatott kategória vagy tevékenység, azóta tényleg nagyon vigyáznia kell az embernek, hogy éppen mi az, ami miatt nem csak, hogy megszólják, hanem, hát kimondom, fenyegetik, vagy hát legalább is így félelembe tartják, hogy hát most szabad azt csinálni, vagy nem szabad.*²⁰⁶

A kutatásom szerint a kortárs társadalmi-politikai keretfeltételek között az informális tehát egyfajta stratégia az önkéntességre. A korábbi, széles társadalmi körben egyértelműen elismerésnek örvendő, nyílt önkéntesség helyett, aki a 2010-es évek második felében valós társadalmi problémák kapcsán szeretne önkénteskedni Magyarországon, az gyakran kénytelen informálisan, titkolva, bizalmi kapcsolatokon keresztül segíteni, ha nem szeretne tettéért politikai bélyegeket és negatív megítéléseket kapni. *„Csöndesen az ember megcsinálja és segít és kész.”*²⁰⁷

²⁰⁶ T. Z. nő, önkéntes

²⁰⁷ H. I. nő, önkéntes

IX. Konklúziók

Disszertációm célja, egy konkrét segítő szerveződés tagjainak vizsgálatán keresztül a 21. század második évtizedében Magyarországon zajló informális önkéntesség kulturális antropológiai értelmezése. A 2015-ös évektől egyre fokozottabban váltak *forró témává* a civil szerveződések, és azon belül értelmezett önkéntes segítségnyújtás kérdése. Írásommal igyekeztem a téma aktualitását megragadni, a kortárs informális önkéntességet körül járni, és a hozzá társított kulturális kódokat, kortárs jelentések és értelmezések föltárni. Kutatásom kiindulópontját a 2015-ös migrációs hullám jelenti. Az akkor Debrecenbe érkező menekülteket segítő önkéntesek tevékenységét, attitűdjét és az általuk 2015-2020 között folytatott jótékony önkéntesség jelenségét vizsgáltam. A kutatási periódusban a segítségnyújtás címzettjei voltak a menekültek mellett hajléktalanok, mélyszegénységben élő egyének, családok, kisebbségi létben élő csoportok, valamint a koronavírus során az egészségügyben dolgozók.

Az önkéntesség jelentésrétegeinek összetettségéhez hozzájárul az önkéntes csoportok heterogenitása, az elképzelések, vélemények és identitások sokszínűsége. A 21. század második évtizedében széles a segítségnyújtás palettája, és az önkéntességnek egyénre szabott formái figyelhetők meg. Az önkéntes segítőnek lehetősége van a saját elképzelései mentén kialakítani a segítség módját, és számos támogatható ügy közül szabadon „választhat”. (Melucci, 1996) Az általam vizsgált önkéntesek narratíváiban a jótékony segítségnyújtási szándék egyfajta folyamatos jelenlétet mutat. A kutatásból kiderül, hogy az indíttatásból akkor jön létre önkéntes akció, ha a segítő saját lehetőségei (szabad ideje, kapacitása, erőforrása, vagy mobilizálható erőforrása) lehetővé teszi azt, és ha a segítség címzettjei, illetve a segítség tárgyát képező adományok vagy immateriális javak is „rendelkezésre állnak”.

Írásomban az elméleti áttekintés, és a módszertan bemutatása után megvizsgáltam a 2015-ös migrációs hullám hatására létrejövő grassroots önkéntes jelenséget. Azt követően a reflexív és a kollektív, azaz az egyéni és a közösségi szempontokat érvényesítő önkéntesség irányából leírtam és elemeztem a kutatás tárgyát képező, 2015 és 2020 közötti informális humanitárius segítségnyújtási akciókat. Majd az önkéntesek egyéni perspektíváját vizsgálva részletesen bemutattam, hogyan jön létre egy segítő akció, milyen motivációk vezérlik az egyént, majd hogyan válik egy újabb önkéntes tevékenységet indukáló motivációvá az átélte segítségnyújtás. Arra fókuszáltam, hogy milyen jelentésrétegei azonosíthatók az önkéntességnek, milyen érzelmi aspektusai különíthetők el és ezeken keresztül hogyan értelmezi az egyén a segítségnyújtást, az önkéntes identitását. Ezután az online felületek, infokommunikációs eszközök és az azokat hálózatba szervező internetet mint a kortárs

önkéntesség egy sajátos eszközét és a cselekvések befolyásoló tényezőjét vizsgáltam meg. Végig vezettem milyen módon alakítja a segítő tevékenységet, és milyen új lehetőségeket teremt az önkéntességben az online színtér és a közösségi média. Végezetül körbejártam a segítségnyújtás kortárs politikai vetületeit. Elemeztem a segítségnyújtás összetett társadalmi kontextusát, az önkéntesség körül kialakult politikai stigamizációt és a válaszreakcióként említhető informális segítségnyújtást, amely a megbélyegzés elkerülését segíti, hiszen egy informálisan működő csoport a hatalom számára azonosíthatatlan, megfoghatatlan és körülhatárolhatlan.

A vizsgált informális önkéntes segítség összetett jelenségénél azt találtam, hogy a segítő akciók, mint az önkéntesség célja és cselekvéssorozatként megvalósuló aktusa, egy folyamaton keresztül jönnek létre. Ez a folyamat ismétlődhet, a lezajló segítség indukálja és befolyásolja az újabb önkéntes akciót. A kutatásba vont segítőknél megfigyelhető működésmodell egyes elemei az online, míg más részei az offline színterekben zajlanak, és van olyan részegysége, amely egyszerre jelenik meg mind a két színtérben. Az önkéntes akció (1.) lépése a segítségnyújtási lehetőség felismerése, ami rendszerint valamilyen társadalmi, szociális probléma érzékelésével indul. Ekkor a rászoruló helyzetének megismerése, segítségre szorulóként történő azonosítása zajlik. Párhuzamosan a hiányok és ezzel együtt a szükségletek felmérése is megtörténik. (Zakariás 2018: 14) Megszületik az a megállapítás, hogy az önkéntes támogatói csoport tud és akar segíteni az adott ügyben. Az első lépésben az önkéntesek a problémahelyzetről értesülhetnek saját tapasztalatik következtében, vagy közvetlenül a segítségre szorulótól esetleg valamilyen közvetítő szereplőn keresztül. Az is előfordul, hogy az önkéntesek már egy segítő akcióval, mint megoldási alternatívával találkoznak, amelyben a „*know how*” nem az övék, viszont a segítő tevékenységet ők adaptálják lokális viszonyok között. Ilyen volt 2015-ben a menekültek segítésének módja, azaz a vasútállomáson zajló ellátás megszervezése, ami a *Migration Aid* koncepciója, vagy a 2017-es krízishidegben a hajléktalanok számára melegruhát biztosító *szabadfogás* mozgalom, és 2020-ban a koronavírus következtében az egészségügyi dolgozók ételmisszerellátását, mint a szolidaritást kifejező tevékenységsorozat az *#etesdadokit* kezdeményezés. A (2.) lépésben az önkéntesek megszólítják az adományozói, támogatói bázist, megfogalmazzák a problémát, a hiányt és a rászoruló helyzetét. Megnevezik, hogy mivel szeretnének segíteni az adott helyzetben, azaz adománylistát állítanak össze. A (3.) momentum maga az adományok gyűjtését, a segítő toborzását foglalja magában. Ekkor zajlik a koordináció, az adománygyűjtő vagy az adományosztó események megszervezése, illetve az a feladat, amelyre az önkéntesek „adománylogisztika” megfogalmazást használnak. A (4.) lépésben történik a segítségnyújtás a

kiválasztott rászoruló egyén, csoport vagy közösség részére. Az adományok átadása zajlik ilyenkor, valamint ha szükséges, más önkéntes segítségnyújtás is ekkor valósul meg. Ilyen volt például a *Kind People* szervezésében egy sápi mélyszegénységben élő család lakóterének teljeskörű felújítása, annak érdekében, hogy a családban maradhassanak a gyerekek, mert őket a nem megfelelő lakhatási körülmények miatt a családgondozó szolgálat ki akarta emelni a családból. Azonban ezt sikerült adományokkal és önkéntes munkával megakadályozni a *Kind People* tagjainak. Az adományok átadásának aktusa történhet úgy, hogy azokat közvetlenül a rászorulóknak adják át az önkéntesek, mint ahogy a menekültek segítségénél, vagy a *Romadok* és a *Tarnabod és Mi* akciói során történik. Emellett gyakori jelenség, hogy valamilyen összekötő szereplőhöz – ami lehet intézmény vagy személy – juttatják el az összegyűlt felajánlásokat. A koronavírus során az érintkezésmentesség kulcsfontosságú volt, így előfordult, hogy az *#etesdadokit* adományátadása találkozás nélkül történt. Az önkéntesek az összegyűjtött felajánlásokat a kórház egyik helyiségébe helyezték el anélkül, hogy találkoztak volna az orvosokkal. Ugyanígy átadás aktusa nélkül zajlott a *szabadfogas* akció is, ahol nem konkrét személyek voltak a címzettek, hanem egy társadalmi csoport, a mínusz 20 fokos hidegben is az utcán élni kényszerülő debreceni hajléktalanok, vagy a fűtetlen lakásokban élő szegények. Az (5.) lépésben az adományozás, vagy az adományok kihelyezésének dokumentációja zajlik, amennyiben ez lehetséges. Az informális önkéntességben kulcsfontosságú ez a momentum, hiszen a cselekvés legitimációjául szolgáló képek és visszajelzések az adományok célba érkezéséről hozzájárulnak a bizalomépítéshez az adományozók körében, és újabb segítő akciók kialakulását támogatják. A segítő akciókat tehát egy utókommunikációs tevékenység kíséri, amelyben gyakori a köszönetnyilvánítás az adományokat felajánlók felé, amennyiben az adományozók ebbe beleegyeznek, és nem akarnak inkább névtelen státuszban maradni. A segítségnyújtást követő kommunikációban gyakori elem a segített egyén vagy csoport és helyzetének utánkövetése. Amennyiben a megsegített féllel kapcsolatban maradnak az önkéntesek, úgy lehetőség van visszajelzést kapni tőlük az adományok és a segítségnyújtás hosszabbtávú érvényesüléséről. A felvázolt működésmodell természetesen a különböző önkéntes akciók során eltérő módon valósulhatnak meg, akár kimaradhatnak elemek vagy újak jelentkezhetnek. Jellemző például az a gyakorlat, hogy valamilyen felajánlással indul a segítés folyamata. Ekkor a végigvezetett rendszer elemei felcserélődnek, az (1.) lépés az adomány felajánlása lesz, és ezt követi a (2.) momentum, ami ebben a helyzetben a segítségre szoruló felkeresését jelenti.

Az informális önkéntességet mint jelenséget tehát az önkéntesek perspektíváján keresztül, a különböző segítő akciókat, illetve a folyamatos adománygyűjtés és segítségnyújtási

helyzet keresés praxisát megvizsgálva, valamint az önkéntesség társadalmi-politikai kontextusa mentén értelmeztem. Kutatási eredményeimet négy központi tényezőhöz – kortárs önkéntesség; a segítség folyamata; politikai kontextus; társadalmi megítélés – kapcsolva, a szakirodalom megállapításaira reflektálva az alábbiakban ismertetem.

A *kortárs önkéntesség* viszonylatában a kutatók gyakran az individuális szempontok mentén szerveződő társadalmi jelenségek kapcsán – mint a reflexív önkéntesség, vagy az új típusú társadalmi részvételi formák, az új társadalmi mozgalmak –, a benne részt vevők rövid távú, projekt alapú elköteleződését állapítják meg. Kutatásom egyfelől alátámasztja ezt az állítást, másfelől a több évet felölelő vizsgálat mutatja meg, hogy a hosszútávú részvétel is létező jelenség. Több önkéntes kezdeményezést egymásra fűzve és együttesen értelmezve kiderül, hogy ugyanazok az egyének újra és újra bekapcsolódnak, így mintegy hosszútávú segítséget valósítanak meg. Ráadásul épp az alacsony kötelezettség, és az online platformok nyújtotta folyamatos kapcsolattartás teremti meg a lehetőséget a hosszútávú részvételre. Az individuális szempontok érvényesülését, az egyéni döntések szerepét, a reflexív önkéntesség gyakorlatát szintén megmutatta a kutatás. Ennek következtében az informális, online szerveződő, a társadalmi problémákra rugalmasan, innovatív módon reagáló kortárs önkéntesség praxisát elemeztem. Példákon keresztül mutattam meg, hogy a legújabb technológiák, a digitális kultúra, és azon belül a közösségi média hogyan ad teret az informális működésnek, és folyamatosan változó lehetőségeit hogyan alkalmazzák az önkéntes segítség terén. A kapcsolatrendszereken alapuló önkéntes kezdeményezések, hálózatosan szerveződő csoportok tagjai, laza kapcsolatokat tartanak fenn egymás között és egyszerre léteznek és fejtik ki hatásukat offline és online. Az önkéntes szerveződéseket hálózatokként írtam le, amelyek kialakulhatnak egy-egy társadalmi ügy mentén, vagy általánosabban vett segítő tevékenység nyomán. Tagjai alkotják a hálózatot, és a különböző csoportokhoz tartozók között átfedés figyelhető meg. Megállapítottam, hogy az önkéntes hálózatok kitüntetett csomópontjai, a hálózatelméletben használt fogalommal leírható *hub*-jai azok az önkéntesek, akik kétirányú kapcsolatrendszert működtetnek, adományozókkal és rászorulókkal egyaránt kapcsolatban állnak, és a két fél között közvetítenek, egyfajta katalizátor szerepet vállalva. (Barabási 2013) Megállapítottam azt is, hogy az online térben zajló, mediatisált önkéntesség hatással van a segítség formájára. Pár kattintás, vagy maga az adományok és a rászorulók közti összekötés is lehet segítség egy formája, ugyanakkor a közösségi médián keresztül szervezett adományozás, mint gyors, célzott és jól menedzselhető formaként jelenik meg és épül be az önkéntesek eszközkészletébe. Végezetül lokális kontextusban választ adtam a menekültek segítségét övező tudományos kérdésre, azaz arra, hogy a 2015-ben tapasztalható önkéntes hullám miként alakul

tovább? Megerősödik-e a hazai civil társadalom, képesek-e ezek az önkéntesek más segítő tevékenységeket is megszervezni, vagy elhal az önkéntesség mozgalma? (Bernáth – Kertész – Tóth 2016) Kutatási eredményeim szerint ugyan maga a kezdeményezés, a menekültek segítése *single issue*, azaz egy problémakört ölelt fel, viszont a résztvevő tagok által *multi issue*, tehát több társadalmi ügy segítségnyújtását valósítja meg. Kutatásom nyomán egy olyan sajátos jelenség figyelhető meg ami a kortárs önkéntesség domináns jellemzője lehet. Nem szervezethez kapcsolódó különböző társadalmi ügyekről beszélhetünk, hanem különböző ügyek által életre hívott csoportok – amelyek tagjai gyakran újra és újra közel azonos összetétellel szerveződnek meg. Mindez a kutatási gyakorlatra is visszahat, hiszen azt láthatjuk, hogy nem a csoport és a közösség válik központivá, a kutatás tárgyává, hanem az eltérő segítségnyújtási helyzetek, amelyek csoportot teremtenek. A cselekvéseket összekapcsoló, és az egyének mobilizálhatóságát megeremtő közös értelmezési keret a kutatásom során a rászorulókat mint csoport és az ő segítségük mint tevékenység. Fontos kutatási eredményt jelent az egyéni szempontú, reflexív önkéntesség és a közös cselekvés szándékával kialakuló kollektív önkéntesség típusai közötti átjárás és változásfolyamat bemutatása. Mindez alátámasztja Zakariás Ildikó azon felvetését, miszerint az éles elválasztása a két típusnak a gyakorlatban nem kivitelezhető és egy implicit kizárólagosságot feltételez, miközben sokkal inkább a kollektív és reflexív sajátosságok egyidejű jelenléte figyelhető meg az önkéntesség során. (Zakariás 2016; 2018: 22)

A *segítés folyamata* kapcsán a menekültek segítségét vizsgáló kutatások feltételezik, hogy a résztvevő egyének később, más célcsoportnak hajlandóak lehetnek segíteni, illetve néhány vizsgálat bemutatja, hogy röviddel a menekültek után még segítenek önkéntesként (Mikecz 2020/a; Bernát – Kertész – Tóth 2016; Feischmidt – Zakariás 2018, 2019). Hosszútávú kutatásomból azonban kiderül, hogy ez a szándék később is fenn áll, a megszerzett tapasztalat és kapcsolatrendszeren keresztül évekkal később is részt vesznek önkéntes segítségnyújtásban, sokszor együtt vagy kis csoportokban. A 2015-ös, menekültek segítésének tapasztalata, az intenzív, két és fél hónapon keresztül tartó önkéntesség precedens nélkülsége, élményszerűsége és az egyéni hasznosságérzet megtapasztalása révén az önkéntesek élettörténetének fontos és meghatározó részévé vált. A menekültek segítése sokak számára önkéntes identitásuk létrejöttét, későbbi önkéntességüket elindító eseményt jelentett. Ez a tapasztalat egyrészt a későbbi önkéntes tevékenységek motivációjaként szolgál, másrészt a megszerzett kapcsolatrendszerrel kiegészülve az egyén civil tőkéjét jelenti. Kutatásom során civil tőkeként határoztam meg tehát ezt az erőforrást, amelynek a megfigyeléseim szerint jelentős szerepe van az újabb és újabb önkéntes akciók létrejöttében. Vizsgálatom rávilágított,

hogy a segítség szándéka és a megtapasztalt informális segítségnyújtási mechanizmus kiterjeszhető más csoportokra, a megszerzett tapasztalatok „kamatoztathatók” más területeken, a kipróbált segítő módszer – online gyűjtés, egyéni szempontokat érvényesítő csoport – alkalmas lehet más rászorulóknak segítségénél. Kutatásom rámutat, hogy az individualizált önkéntesség a rászorulóknak számára is lehetővé tesz egyfajta személyre szabott aspektust. Hiszen a közvetlen és célzott adománygyűjtéssel az önkéntesek kielégítik a rászorulóknak egyéni igényeit, és nem csupán egy általánosan elképzelt adományt juttatnak el részükre – mint amilyenek például a hivatalos civil szervezetek gyűjtései során a rászorulóknak számára gyűjtött tartós élelmiszer csomagok. Végezetül az általam vizsgált önkéntes segítségnyújtás kapcsán megállapítható, hogy az egykori krízishelyzetek – mint a menekülthullám – kapcsán önkéntességet vállalók újabb válságszituációkban – mint a koronavírus járvány – hatékonyan és a korábbi tapasztalataikat beépítve tudnak ismét segítségnyújtást szervezni. Az eredményes civil válságkezelés újabb helyzetekben jelenhet meg, amelyből a társadalom is hasznosulhat. Erre a jelenségre alkalmazza Rebecca Solnit *látens katasztrófaközösségek* kifejezést. (Solnit 2009:302 idézi Gagyai 2019: 244) Véleménye szerint a grassroots civil szerveződések gyorsan és innovatívan reagálnak a váratlan társadalmi helyzetekben és képesek újabb krízis szituációkban újra és újra megszerveződni. Szerepük jelentős egy-egy katasztrófa elhárításában, mégis a hatalom nem számol a potenciális, lokálisan szerveződő civil segítő csoportokkal. Az általam vizsgált önkéntesek ilyen látens katasztrófaközösséget alkotnak, hiszen lokálisan újra és újra segítik a bajbajutottakat. Előbb a menekülteket, majd a szegény családokat, hajléktalanokat, később a világjárvány kapcsán túlterhelt egészségügyi dolgozókat. Szintén ők lépnek a színre egy újabb katasztrófa helyzetben 2022-ben. A kutatási szakasz lezárását követően tört ki az orosz-ukrán háború 2022 februárjában. Ennek következtében nagy számú ukrán állampolgár menekült Magyarországra. Ez a jelenség tehát már nem képezte kutatásom tárgyát, mégis mivel interjúalanyaim további tevékenységét is figyelemmel követem, ezért fontos megjegyezni, hogy az újabb menekült-hullámban az általam vizsgált önkéntesek azok, akik a debreceni segítségnyújtást az elsők között megszervezték, hasonló módszerrel és szereplőkkel, mint 2015-ben.

Az önkéntesség *politikai kontextusa*, illetve *társadalmi megítélése* kapcsán kirajzolódik egy lényeges aspektus. A jótékony önkéntesség pozitív társadalmi elismeréssel járó toposza átértékelődik a 2015-ös migrációs hullám következtében. Az elismeréshiánnyal és megbélyegzéssel együtt az önkéntesség elértéktelenedése és a humanitárius értékek aláásása figyelhető meg a magyarországi társadalmi-politikai közegben. Természetesen nem arról van szó, hogy mindenki véleményét jelenti a negatív bélyeg, vannak, akik elismerik az önkéntesek

tevékenységét. Csupán önmagában az a tény minősül új társadalmi tapasztalatnak, hogy kétes megítélés alá eshet a jótékony cselekvés. Ezzel összefüggésben kutatási eredményeim egy fontos jelenségre hívják fel a figyelmet. Feischmidt – Zakariás kutatópáros a 2015-ös migrációs hullám önkéntességre gyakorolt hatásai között kiemeli, hogy az önkéntesek közül sokan politikai kérdésekben aktívabbá váltak, és ezek a személyek a segítségnyújtást stigmatizáló politikai közegben véleményüket egyre nyíltabban vállalni kezdték. (Feischmidt – Zakariás 2018) A *charity politizálódás*nak elnevezett jelenség a vizsgálatom során néhány esetben figyelhető meg csupán, olyan önkénteseknél, akik megélhetésük terén nincsenek függő helyzetben. Az olyan egyének, akik állami fenntartású intézményekben, esetleg a verseny szférában dolgoznak, a munkájuk kapcsán függő helyzetben vannak. Ebben a viszonyrendszerben a politikai véleménnyé lényegülő önkéntesség egy konfliktushelyzetet teremt, a megbélyegzés, a kirekesztés az önkéntesek hétköznapi életvilágában jelenik meg. A szankcióktól való félelem – nem egy esetben a munkahely elvesztését fenyegető helyzet – miatt az önkéntesek öncenzúrát gyakorolnak és titkolják tevékenységüket. Fontos kutatási eredmény tehát, hogy az önkéntesség felvállalása kapcsolatban van az egyéni függési viszonyokkal. Vizsgálatom rámutat, hogy a 2010-es évek második felében a rászorulóknak önkéntes segítsége politikai tettként jelenik meg, s mint ilyen kétes értelmezést kap. A politikai értelmezésekre, a megbélyegzésre sokrétű válaszreakciók jelentek meg az önkéntesek körében. Ezek közül az általam vizsgált önkéntesek között a leggyakoribb az önkéntes tevékenység folytatása informális formában, amely így gyakran munkahelyen vagy az önkéntes környezetében titkolt tevékenység. Ilyen esetekben a civil kurázi megnyilvánulását figyelhetjük meg. Vannak olyan önkéntesek, akik a politikai bélyegek miatt abba hagyták a segítő tevékenységüket. Emellett néhány önkéntes politikai következményekkel együtt nyíltan vállalja önkéntes tevékenységét. Abban, hogy ezek közül melyik lehetőséget választja az önkéntes döntő szerepet játszik a fentebb már említett függő viszony kérdése. Az önkéntes segítségnyújtás politikai jelentőségének felerősödéséről beszélhetünk, ahol annak függvényében, hogy *ki* és *kinek* segít, jelentheti a szimbolikus ellenállás egy formáját, vagy viselheti az ellenzéki stigmát a segítő, miközben a hatalom által keretezett karitatív önkéntesség a kampánytevékenységek meghatározó szereplőjévé vált.

A megváltozott és ambivalens helyzetet jól szemlélteti az egyik önkéntes alábbi nyilatkozata: „*Tehát így csendben sokan megmondják, hogy jó, amit csinálok, vagy sokan is adakoznak, egyébként ez most nem is igaz, hogy sokan adakoznak, mert azért erre is hat a dolog, ez is leállt. De azért titokban így megveregetik a válladat, de nyilvánosan nem vállalják föl, hogy, hú de fasza csávó vagy nő vagy. Nem is az embert, nem a személyéről van szó, hanem*

ez a dolog, ez a tevékenység, az önkéntesség, hogy nem mondhatják, hogy ez micsoda klassz dolog, lehet, hogy így négy szemközti azt mondják, vagy így titokba küldenek egy kis adományt, de hogy azt is egyre kevésbé egyébként. Ez így nem egy diadalút azért. Egyáltalán nem egy diadalút.”²⁰⁸

Az eddig ismertett kutatási eredmények tükrében disszertációm fő konklúziója szerint az informális önkéntesség egy sajátosan létező és a kortárs hazai társadalmi-politikai közegben fokozódó jelenségként értelmezhető. Térhódításához két kulcsfontosságú globális és egy, a kutatásom eredményét jelentő lokális tényező egyszerre járul hozzá. Az első globális trend, az önkéntesség átstrukturálódásának folyamatát tükrözi. A kutatások által legtöbbször az erősödő individualizációhoz társított hatás érvényesül, miszerint egyéni szándékok és döntések határozzák meg az önkéntes tevékenységeket. A reflexív önkéntesség, az altruista individualizmus, az egoista motivációk megjelenése, és az önkéntesség során vizsgált egyéni hasznosulás kérdése mind-mind az közösségi keretek között szerveződő önkéntességet felváltó egyéni indíttatású önkéntes szerveződési formák elterjedését jelzik. (Wuthnow 1995; Hustinx – Lammertyn 2003; Beck – Beck-Gernsheim, 2002; Zakariás 2018) Az individuális szempontok pedig legjobban nem egy hivatalos, formális szervezetben, hanem egy rugalmas és a résztvevők véleményének teret engedő informális szervezeti formában tudnak érvényesülni.

A második fontos globális tendencia a társadalmi szerveződések terén a digitális technológiák használatának terjedése. Az infokommunikációs eszközök és az internet segítségével az egyének és a különböző csoportok közti kapcsolódások lehetősége megsokszorozódott, és lehetőség nyílt a hálózatosodásra. Mindezzel párhuzamosan a közösségi média egyes funkciói, különösen a Facebook csoport eszköztára alkalmas opciót kínál az informális szerveződések megalakulására, a különböző tevékenységek koordinációjára. Egy olyan alapot és infrastrukturális háttérrel biztosít, ami kedvez az informális működésnek, hiszen az adminisztratív és logisztikai feladatok lebonyolítását is lehetővé teszi. Ezáltal informális csoportok az online tereket használva, magas szervezettségi berendezkedéssel képesek hosszútávon működni és kifejteni hatásukat.

Az említett két tényező 2010-től fokozatosan kiegészül egy jelentős lokális tapasztalattal, a segítő önkéntesek politikai megbélyegzésével. A civil kezdeményezésekre kiterjedő negatív viszonyulás fokozatosan informális működésbe „kényszeríti” az önkénteseket. Az egyén számára biztonságosabb közeget jelent a privát vagy félnyilvános terekben, bizalmi körökben, megfoghatatlan, körülhatárolhatatlan formában szervezni és

²⁰⁸ T. Z. nő, önkéntes

megvalósítani az önkéntes segítségnyújtást, mint nyilvános, korlátozott és szabályozott szervezeti struktúrában. Ezáltal elkerülhetővé és kivédhetőbbé válik a politikai stigmatizáció, nem vonatkoznak rá olyan megbélyegző szabályok – mint a külföldi támogatások miatti megkülönböztetés, vagy az adományozók listázása –, amelyek az elmúlt időszakban megjelentek a civil szerveződésekkel érintő magyarországi törvénykezésben. Ennek értelmében egyfajta védekezési stratégiát jelent az önkéntes számára az informális.

Az általam vizsgált önkéntesség esetében a három jelenség, a két globális trend és a lokális tapasztalat együttesen van jelen és egymást erősíti. Jól tükrözi ezt az a momentum, hogy a kortárs társadalmi részvételre, a reflexív önkéntességre alapvetően jellemző az individuális és informális szempontok érvényesülése, amelyet a technológiai fejlődés is mindinkább lehetővé tesz, hiszen a közösségi média felületei pótolhatják a formális szerveződések adminisztrációs háttérét. Mutatja az egymást fokozó hatást az is, hogy a segítség stigmatizációja erősíti az önkéntesség rejtett működését, azaz a korábban nyilvánosan működő jótékonyság a zárt és félnyilvános terekbe húzódik vissza, amelyet szintén elősegít és lehetővé tesz az online színtér. A három összekapcsolódó tényező hatására valósul meg tehát a hosszú távú, laza elköteleződésű, egyéni indíttatások mentén létrejövő, a politikai nyilvánosságot kerülő, az online szféra privát tereiben, baráti és bizalmi körökben szerveződő önkéntes jelenség. Az így létrejövő globális és lokális sajátosságokat egyaránt magán hordozó társadalmi praxis jelenti azt a *globális önkéntes* tapasztalatot, amelyet kutatási eredményeim mentén, disszertációm során igyekeztem körül járni és elemezni. (Meyrowitz 2005)

A kutatásba vont személyek számára, az önkéntességben az informális egyrészt választott, másrészt a jelen történéseire reagáló adaptációs stratégia is, amellyel az adott társadalmi-politikai keretfeltételek között az önkéntesek sikeresen lavírozni tudnak. Zárszóképpen elmondható tehát, hogy az informális segítségnyújtás kortárs viszonyrendszerünkben sajátos módon valósul meg. Folyamatos változásban van, és lenyomatát képi az aktuális társadalmi, politikai és gazdasági helyzetnek.

Kutatásommal igyekeztem hozzájárulni a 2010-es évek második felében Magyarországon zajló önkéntesség értelmezések átstrukturálódásának megértéséhez. Vizsgálatom eredményei hasznosak lehetnek az önkéntesség kutatásával foglalkozó szakemberek, valamint a kulturális antropológia, az etnográfia tudományterületén kutató kutatók számára, de adalékul szolgálhatnak a társadalmi átalakulásokat vizsgáló szociológusok és politológusok részére is.

További kutatást igényelhet az, a kérdés, hogy az informális önkéntesség működésében milyen új irányokat nyitnak a politikai kontextus történései, hogy a gyors

iramban fejlődő digitális kultúra milyen új perspektívákat teremt a segítségnyújtás megszervezésére. Érdekes kérdés lehet továbbá, hogy az individualizálódó segítségnyújtás vajon merre lendíti tovább az önkéntesség általam vizsgált formáját? Ugyanígy kérdéseket vet fel, hogy a 2022-es orosz-ukrán háború kapcsán kialakuló menekülthullám milyen új értelmezési lehetőségeket ad a negatív bélyegű „menekülteket segítő önkéntességnek”?

X. Bibliográfia

Ágh Attila (1989) *Az önszabályozó társadalom. A civil társadalom Nyugat- és Kelet-Európában*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Arató Kriszta – Mikecz Dániel (2015) Civil társadalom, szociális partnerek, társadalmi mozgalmak. In Körösi A. (szerk.): *A magyar politikai rendszer - negyedszázad után*. Budapest: Osiris Kiadó 307-332.

Barabási Albert László (2013) *Behálózva*. Budapest: Helikon Kiadó.

Bernát Anikó – Sik Endre – Simonovits Bori – Szeitl Blanka (2015) „*Attitudes towards refugees, asylum seekers and migrants*”. Budapest, Táarki.

http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20151203_refugee.pdf

(A letöltés dátuma: 2018. 10. 11.)

Bartal Anna Mária (2010) Mit mutat a kaleidoszkóp? Az Önkéntes Motivációs Leltár (Volunteer Motivation Inventory) adaptálása, fejlesztése és kipróbálása a magyar önkéntesek körében. *Civil Szemle* 1. 5-33.

Batson, C. Daniel – Ahmad, Nadia – Tsang, Jo-Ann (2002) Four Motives for Community Involvement. *Journal of Social Issues*, 58/3. 429-445.

Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, E. (2002) *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*, London: Sage.

Bernát Anikó – Kertész Anna – Tóth Fruzsina Mária (2016) A segítségnyújtás evolúciója és a szolidaritás új formái a migrációs válság idején. Új önkéntes és régi civil szervezetek 2015-ben. In Kolosi T., Tóth I. Gy. (Szerk.): *Társadalmi riport 2016*. Budapest: TÁRKI. 286–304.

Bernáth Gábor – Messing Vera (2015) Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. In: *Médiakutató*. 16. évf. 4. 7-17.

Bernáth Gábor – Messing Vera (2016) *Infiltration of political meaning-production: security threat or humanitarian crisis? The coverage of the refugee 'crisis' in the Austrian and Hungarian media in early autumn 2015*.

<https://cmds.ceu.edu/sites/cmcs.ceu.hu/files/attachment/article/1041/infiltrationofpoliticalmeaning.pdf>

(A letöltés dátuma: 2020. 11. 12.)

Biczó Gábor (szerk.) (2003) *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen: Csokonai Kiadó

Bierhoff, Hans-Werner (2002). *Prosocial behavior*. Psychology Press: New York

Bócz Endre (2015) Az úgynevezett romagyilkosságok ügyéről. *Belügyi Szemle* 63/11. 144-162.

Bourdieu, Pierre (1998) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel Gy–Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*, Budapest, 1998, AULA Kiadó.

Bourdieu, Pierre (1983) The Forms of Capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. 241-258.

Butler, Mary (2011) *Clicktivism, Slacktivism, or “Real” Activism Cultural Codes of American Activism in the Internet Era*. University of Colorado.

Caillé, Alain (2000) *Antropologie du don: Le tieres paradigme*. Paris: Desclée de Brouwer

Castells, Manuel (2005) *A hálózati társadalom kialakulása, Az információ kora – Gazdaság, társadalom és kultúra*. 1. köt.: Budapest: Gondolat-Infonia Kiadó

Chtouris, Sotiris – Miller, S. DeMond (2017) Refugee Flows and Volunteers in the Current Humanitarian Crisis in Greece. *Journal of Applied Security Research* 12/1. 61-77.

Clarke, David. B. – Marcus. A. Doel – Kate M. L. Housiaux (2003) General Introduction. In uők (szerk.): *The consumption reader*. London: Routledge, 1–24.

Clary, Gil. E. – Snyder, Mark – Ridge, Robert – Stukas, Arthur – Copeland, John–Haugen – Julie–Miene, Peter (1998): Understanding and Assessing the Motivations of Volunteers: A Functional Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74. 6. 1516–1530.

Cnaan, Ram–Goldberg-Glen, Robert (1991) Measuring Motivations to Volunteer in Human Services. *Journal of Applied Behavioral Science*, 27. 485–505.

Cohen, Stanley – Taylor, Laurie (1976): *Escape Attempts*. Harmondsworth: Penguin

Csepeli György – Örkény Antal (2017) *Nemzet és migráció*. ELTE TáTK, Budapest https://tatk.elte.hu/file/csepeli-orkeny_nemzet_es_migrac.pdf

(A letöltés dátuma: 2020. 05. 20.)

Csuka Gyöngyi – Török Ádám (szerk.) (2015) *Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai*. A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése.

https://mta.hu/data/cikkek/106/1060/cikk-106072/_europabairanyulo.pdf

(A letöltés dátuma: 2021. 06. 10.)

Czike, Klára – Bartal Anna Mária (2005) *Önkéntesek és nonprofit szervezetek – az önkéntes tevékenységet végzők motivációi és szervezeti típusok az önkéntesek foglalkoztatásában*. Budapest: Civitalis Egyesület

Czike Klára – Kuti Éva (2006) *Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, Önkéntes Központ Alapítvány

Dalota, Ulrich – Schrape, Jan-Felix (2014) *Masses, Crowds, Communities, Movements. Collective Formations in the Digital Age*. Stuttgart: University of Stuttgart.

Dencső Blanka – Sik Endre (2007) Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon. In: *Educatio*, 1. szám, 50-66. <http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-756/tpubl-a-756.pdf> (letöltve: 2021. 03.17.)

Durst Judit (2017) „De ugye biztos nem lesz ebből baj?”: Posztterepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *Szociológiai Szemle* 2. 88-111

Esmond, Judy – Dunlop, Patrick (2004) *Developing the Volunteer Motivation Inventory to Assess the Underlying Motivational Drives of Volunteers in Western Australia*. Perth: Lotterywest and CLAN WA Inc.

Falzon, Mark-Anthony (2009) *Introduction. Multi-sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Aldershot, Ashgate.

Fehér Katalin (2015) Interkonnektivitás, új média és digitális identitás a regionális kutatásban. Konceptcionális megközelítés ajánlásokkal. *Tér és Társadalom*. 29/4. 27-41.

Feischmidt Margit (2016) Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek. A xenorasszizmus felépítése és társadalmi háttere egy magyarországi faluban. *Regio*. 24. 2016/4. 5–32.

Feischmidt Margit (2018) Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszélésében. *Socio.hu* 2018/1. 69–94.

Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó (2018) Jótékonyság és politika. A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai. *Politikatudományi Szemle*. 27: 2. 55–83.

Feischmidt Margit - Zakariás Ildikó (2019) Politics of care and compassion. Civic help for refugees and its political implications in Hungary – a mixed-methods approach. In Feischmidt Margit - Pries, Ludger – Cantat, Celine (szerk.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Palgrave Macmillan. 59–100.

Fényes Hajnalka – Kiss Gabriella (2011) Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség*. II. évfolyam 2011/I. szám 35–47.

Fish, Stanley (1980) *Is There A Text in This Class?: The Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press.

Flam, Helena – King, Debra (2005) *Emotions and Social Movements*. Routledge, London

Fleischmann Larissa – Steinhilper, Elias (2017) The Myth of Apolitical Volunteering for Refugees: German Welcome Culture and a New Dispositif of Helping. *Social Inclusion*. Vol. 5. No. 3. 17–27.

Frish, Michael B.– Gerrard, Meg (1981) Natural helping systems: Red Cross volunteers. *American Journal of Community Psychology* 9. 567–579.

Fukuyama, Francis (2000) *Social Capital and Civil Society*. Working paper. IMF Institute.

https://www.researchgate.net/publication/5123592_Social_Capital_and_Civil_Society/link/576bee6908aedb18f3eafa53/download

(A letöltés dátuma: 2020. 01. 17.)

Gagy Ágnes (2019) Félelem helyett kölcsönös segítség: a katasztrófaszociológia tanulságai a klímaválságra való felkészülésre. *Fordulat* 25. 237–246.

Gadamer, Hans - Georg (2003) *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat*. Budapest: Osiris.

Greitemeyer, Tobias – Osswald, Silvia – Fischer, Peter – Frey, Dieter (2007) Civil courage: Implicit theories, related concepts, and measurement. *The Journal of Positive Psychology*, 2:2, 115–119.

Guiso, Luigi – Sapienza, Paola – Zingales, Luigi. (2011) Civic Capital as the Missing Link. In Jess Benhabib, Alberto Bisin and Matthew O. Jackson (szerk.): *Social Economics Handbook*, Elsevier, 417 – 480.

Gyorgyovich Miklós (2021) Formális és informális önkéntesség – az Önkéntesség Magyarországon 2018. felvétel szerint. *Önkéntes Szemle*. 2021. 1. (1). 21–38.

Hamann, Ulrike – Karakayali, Serhat (2016) Practicing Willkommenskultur: Migration and Solidarity in Germany. *Intersections*. Vol 2 No 4 (2016): Global Migration Crisis and Europe: Whose Crisis is it? 70–86.

Hanifan, L. J. (1916) The Rural School Community Center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1916, 67. 130–138.

https://www.jstor.org/stable/1013498?seq=1#metadata_info_tab_contents

(A letöltés dátuma: 2020. 01. 14)

Hine, Christine (2000) *Virtual Ethnography*. London: Thousand Oaks – New Delhi: Sage.

Hine, Christine (2015) *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London – New York: Bloomsbury.

Horváth István (2002) A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk* 13/2. 31–47.

Hustinx, Lesley – Lammertyn, Frans (2003) ‘Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective’, *Voluntas* 14 (2): 167–187.

Hustinx, Lesley – Cnaan, Ram A. – Handy, Femida (2010) Navigating Theories of Volunteering: A Hybrid Map for a Complex Phenomenon. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 40 (4), 410–434.

Jonas, Kai J.– Brandstaetter, Veronika (2004) Zivilcourage. Definition, Befunde, Maßnahmen. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 35, 185–200.

Kaun, Anne – Uldam, Julie (2018) ‘Volunteering is like any other business’: Civic participation and social media. *New Media and Society*, Vol. 20/6. 2186-2207.

Kende Anna – Lantos Nóra Anna – Belinszky Anna – Csaba Sára – Lukács Zsófia Anna (2017) The politicized motivations of volunteers in the refugee crisis: Intergroup helping as the means to achieve social change. *Journal of Social Political Psychology*, 5 (1): 260–281.

Kis Krisztián (2006) A társadalmi tőke, mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás. *Parola 1.* 1–2.

Kisdi Barbara (2012) *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Egyetemi jegyzet. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/kisdi_barbara-kulturalis_antropologia.pdf

(A letöltés dátuma: 2019. 06. 22.)

Kozinets, Robert (2010) *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London: SAGE

Körükmez, Lülüfer (2018) Thinking Migrant Solidarity Movements within the Commons. In Erkin Erdoğan, Nuran Yüce, Özdeş Özbay (szerk.) *The Politics of the Commons: from Theory to Struggle*. Istanbul. 113–131

KSH (2016). Statisztikai Tükör. Menekültek a világban.

Kraut, Robert et al. (2010) Scientific Foundations: A Case for Technology Mediated Social-Participation Theory. *Computer* 43.11 (2010): 22–28.

Lajos Veronika (2015) Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (multi-sited ethnography) kérdése. In: Jakab A. Zs. – Kinda I. (szerk.): *Aranykapu Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum. 163–172

Lajos Veronika (2016) Internet és etnográfiai jelenkorkutatás. Tárgyi és módszertani kérdések, etikai természetű dilemmák. In Bihari Nagy Éva – Kavecsánszki Máté – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. Debrecen DE Néprajzi Tanszék. 830-851

Lefever, Robert (2007) *Kényszeres segítség*. Pécs: PTE – Leo Amici 2002 Alapítvány

Letenyei László (2012) *Kulturális antropológia. Elmélet-történet*. Budapest: Typotex Kiadó.

Lockstone-Binney, Leonie – Holmes, Kirsten – Smith, Karen A. – Baum, Tom (2010) Volunteers and volunteering in leisure: Social science perspectives. *Leisure Studies*. 29. (4). 435–455.

Loury, Glenn (1977) A Dynamic Theory of Racial Income Difference. In Wallace, P.A.– LeMund, A. (szerk): *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. Lexington, Lexington Press

Marcus, George E. (1995) Ethnography In/Of the World System: the Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual. Review of Anthropology*. 1995. 24. 95–117

<https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.an.24.100195.000523>

(A letöltés dátuma: 2018. 10. 19.)

Marcus, George E. (1986) Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. In: Clifford, James – Marcus, George E. (szerk.): *Writing Culture*. Berkeley: University of California Press. 165–193

Mauss, Marcell (2004) Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcseré formája és értelme az archaikus társadalmakban. In: *Szociológia és antropológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 196–342

McAdam, Doug (1994) Culture and Social Movements. In Enrique Larana, Hank Johnston, and Joseph R. Gusfield (szerk.): *New Social Movements: from Ideology to Identity..* Philadelphia, Temple University Press.

McEwin, Maxine – Jacobsen-D’Arcy, Linda (2002) *Developing a Scale to Understand and Assess the Underlying Motivational Drives of Volunteers in Western Australia: Final Report*. Perth: Lotterywest

Melucci, Alberto (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mészáros Zoltán – Kostyál Árpád – Mester Dániel (2011) Kutatás a társadalmi felelősségről, és az önkéntességet nem végzők attitűdjéről.

Meyer, Gerd (2007) *Living democracy. Civil courage and courage in everyday life. Research results and practical perspectives* . Nomos, Baden-Baden

Meyrowitz, Joshua (2005) A globális hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság* XXXVI. 2005/6. 29–36

Mikecz Dániel (2007) Az internet szerepe az alternatív mozgalmak dinamikájában. *Információs Társadalom*. 2007 (3) 70–82.

Mikecz Dániel (2010) Az ellenállás kultúrája. Kultúra, identitás a mozgalomkutatás irodalmában. *Politikatudományi Szemle* XIX/2. 110–126.

http://www.poltudszemle.hu/szamok/2010_2szam/2010_2_mikecz.pdf

(A letöltés dátuma: 2021. 02. 28.)

Mikecz Dániel (2020)/a *Semmit rólunk nélkülünk. Tüntetések, politikai aktivizmus az Orbán-rezsim idején*. Budapest: Napvilág Kiadó

Mikecz Dániel (2020)/b Claims-making and Morality: The Case of Hungarian Solidarity Movements. *Czech Journal of Political Science*. 2020/2. 140–156

Mosca, Lorenzo – della Porta, Donatella (2009) Unconventional Politics Online: Internet and the Global Justice Movement. In: della Porta, Donatella (szerk.): *Democracy in Social Movements*. Palgrave Macmillan, London. 194–216.

Nagy Zsófi (2016) Repertoires of Contention and New Media: The Case of a Hungarian Anti-billboard Campaign. *Intersections*. Vol 2, No 4 (2016). 109–133.

<http://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/279>

(A letöltés dátuma: 2020. 12. 13.)

Orbán Annamária – Szántó Zoltán (2005) Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom* III/2. 55-70

<https://erdelyitarsadalom.ro/files/et06/et-bbu-06-04.pdf>

(A letöltés dátuma: 2021. 01. 10.)

Osswald, S. - Greitemeyer, T. - Fischer, P. - Frey, D. (2010) What is Moral Courage? Definition, Explication, and Classification of a Complex Construct. In C. L. S. Pury & S. J. Lopez (Szerk.), *The Psychology of Courage: Modern Research on an Ancient Virtue*. American Psychological Association. 149–164

Örkény Antal – Csepeli György – Zsigó Frank Thomas (2017) *Special issue on migration. Hyphens. Yearbook of Doctoral School of Sociology*. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar.

Papataxiarchis, Evthymios (2016) Being ‘there’: At the front line of the ‘European refugee crisis’. *Anthropology Today*. Vol. 32, Issue 3. 1-28.

Pavelková, Zuzana (2017) (Cross-)Border Activism of the Western Balkans Route to Europe: In Search of a Definition. In Örkény A., Csepeli Gy., Zsigó F.T. (eds.) *Special issue on migration. Hyphens. Yearbook of Doctoral School of Sociology*. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar.

- Perkowski, Nina (2018) Frontex and the Convergence of Humanitarianism, Human Rights and security. *Security Dialogue*. 2018. 49/6. 457–475
- Potapchuk, William.R. – Crocker, Jarle P. Jr (1999) Exploring the elements of civic capital. National Civic Review, 1999 - Wiley Online Library
- Putnam, Robert (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*, New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert (1993) *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
- Rennick, Sarah Anne (2013) Personal grievance sharing, frame alignment, and hybrid organisational structures: the role of social media in North Africa's 2011 uprising. *Journal for Contemporary African Studies*, 31 (2): 156–74.
- Sandri, Elisa (2017) 'Volunteer Humanitarianism': volunteers and humanitarian aid in the Jungle refugee camp of Calais. *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 44, Issue 1. 65-80.
- Sebestyén István (2011) A civil tőke fogalma mint a társadalmi tőke speciális esete. *Civil Szemle* VIII/3. 5-27.
- Shneiderman Ben (2011) Technology-Mediated Social Participation: The Next 25 Years of HCI Challenges. In: Jacko J.A. (eds) *Human-Computer Interaction. Design and Development Approaches*. HCI 2011. Springer-Verlag Berlin Heidelberg
- Sik Endre (2012) Kell-e nekünk a civil tőke fogalma? Reflexiók Sebestény István tanulmányára. *Civil Szemle*. 1. 9-14.
- Sik Endre – Szeidl Blanka (2015) Az idegenellenesség alakulása Magyarországon. In: *Credo*, 4. szám
- Solnit, Rebecca (2009) *A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster* Viking Penguin,
- Síklaki István (2010) *Előítélet és tolerancia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Simányi Léna (2005) Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika* 51-52. 165-195.
- Simmel, Georg (1973) *A nagyváros és a szellemi élet*. In: uő: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Budapest: Gondolat Kiadó, 543-560.

Simonovits Bori (2016) Realistic and Symbolic Threats. The Social Basis of Mass-Migration Related Fear in Contemporary Hungary. *Szociológiai Szemle*, 26 (4). 53–73.

Simonovits Bori., Bernát Anikó (2016) The Social Aspects Of The 2015 Migration Crisis In Hungary. Budapest: TÁRKI.

Simonovits Bori – Szalai Boglárka (2013) Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. In: *Magyar Tudomány*, 3. szám, 251-262.

<http://www.matud.iif.hu/2013/03/03.htm>

(A letöltés dátuma: 2020. 10.21.)

Smith, David H. (1994) Determinants of voluntary association participation and volunteering: A literature review. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 23 (3): 243-263.

Sz. Kristóf Ildikó (1988) „Jákób rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula 1*. 60–85.

Szabó Máté (1993) Alternatív mozgalmak Magyarországon. Budapest: Gondolat Kiadó.

Szabó Máté (2001) *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

Szabó Máté (2004) Gobális kommunikáció, civil társadalom, tiltakozás. *Fordulat 1*. 96-119.

Szabó Máté (2007) *A tiltakozás kultúrája Magyarországon: társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás 2*. Budapest: Rejtjel Kiadó.

Szelényi Iván (2001) Mit csinál egy szociológus? *Lettre 40*. szám, Tavasz

<https://epa.oszk.hu/00000/00012/00024/szelenyi.html>

(A letöltés dátuma: 2020.01. 15.)

TÁRKI Omnibusz (2015) *Representative survey of Hungarian Academy of Sciences Centre for Social Sciences Institute for Minority Studies – TARKI Omnibus*. Budapest: TÁRKI.

http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20150804_idegen.html

(A letöltés dátuma: 2016. 04. 02.)

Van Ingen, Erik – Dekker, Paul (2011) Changes in the determinants of volunteering: Participation and time investment between 1975 and 2005 in the Netherlands. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40 (4): 682-702.

- Vigvári András (2017) Kettős kihívás előtt: A hallgatás megtörése és a megosztás felelőssége a kortárs terepkutatásokban. *Szociológiai Szemle* 2017/2. 41-53.
- Whittaker, Joshua – McLennan, Blythe – Handmer, John (2015) A review of informal volunteerism in emergencies and disasters: Definition, opportunities and challenges. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 13. 358-368
- Wilson, John (2000) Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240.
- Wilson, John – Musick, Marc (1997) Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American Sociological Review*. 62 (5) 694-713.
- Wuthnow, Robert (1995) *Learning to Care: Elementary Kindness in an Age of Indifference*, New York: Oxford University Press.
- Zakariás Ildikó (2018) *Jótekonny nemzet. Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarok segítségében*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet- Kalligram.
- Župarić-Iljić, Drago – Valenta, Marko (2019) Opportunistic Humanitarianism and Securitization Discomfort Along the Balkan Corridor: The Croatian Experience. In Feischmidt Margit - Pries, Ludger - Cantat Celine (szerk.) *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Palgrave Macmillan. 129 – 160.